

Anmeldelser

Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden. Band 9. Herrschaft Breitenburg 1256-1598.

(Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs 21). Udg. af Kurt Hector og Wolfgang Prange. Neumünster 1988, 672 s.

Breitenburg nær Itzehoe opstod 1526 som godsdistrikt under den store feltherre Johann Rantzau og videreudvikledes af hans mindst lige så berømte søn Heinrich. For det historiske arbejde med disse to skikkelser, der er så centrale i Holstens, Slesvigs og kongeriget Danmarks 1500-tals historie, repræsenterer den foreliggende publicering af Breitenburgarkivet en betydelig landvinding. Et lykkeligt tilfælde har bevaret arkivet, og K.Hectors og W.Pranges flittige udgiverarbejde gør det nu tilgængeligt.

Udgaven rummer kilder fra Johann og Heinrich Rantzau, fra Johanns fader og bedstefader, samt arkivalier, der er kommet til i forbindelse med godsopbygningen omkring Breitenburg. Fra 17 gejstlige institutioner er der breve helt tilbage til 1256. Som sluttidspunkt for publikationen er Heinrich Rantzaus død valgt, nemlig nytårsdagsnat 1598/99. De i alt 1234 aktstykker er gengivet enten fuldstændigt eller i regest. En række meget omfattende kilder er dog kun kort refereret; her kan man håbe på senere særskilte udgivelser.

For den sønderjyske lokalhistoriker indeholder udgivelsen en del nyt. Der er bl.a. salgsbreve vedrørende Lindevedgård, Grønholt og gods i Hatsted marsk, samt skrivelser vedrørende markedsdagene i Husum. Allermest spændende, også i en Danmarkshistorisk sammenhæng, er imidlertid det løftebrev, som kong Frederik I afgav over for de slesvig-holstenske og danske råder i forbindelse med Christian II's fangenskab på Sønderborg slot 1532 (nr. 183). Stor adelshistorisk interesse har en fortegnelse over 238 danske adelige, der 1584 blev indbudt til Frantz Rantzaus bryllup. Listen er bearbejdet og kommenteret af Svend Gissel, Det kongelige Bibliotek, København.

Kan udgaven af Breitenburgarkivet måske umiddelbart synes noget perifer i forhold til de flestes interesser, viser således et nøjere blik på den, at der vil være noget at hente for mange, der beskæftiger sig med ældre historie. De kan hente hjælp i de fyldige navne- og stedregistre, der afslutter værket.

Bjørn Poulsen

Dagmar Unverhau: Das Danewerk 1842. Beschreibung und Aufmass.

Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1988, 379 s.

Blandt danske fortidsminder indtager Danevirke en særstilling ikke alene i kraft af sin størrelse, men også på grund af den lange og omfangsrige forskningshistorie, der er knyttet til oldtidsmindet. Interessen for Danevirke kan følges helt tilbage til renæssancen, selv om det først var i arkæologiens barndom i slutningen af 1700-årene og i begyndelsen af 1800-tallet, at forsvarsværket for alvor kom i fokus. Behandlingen af Danevirke var til at begynde med naturligt præget af tidens gængse forskningspraksis, der næsten udelukkende hvilede på skrevne – og ikke altid lige pålidelige – kilder. Først omkring 1840 begynder man at få øjnene op for, at det er nødvendigt med grundige opmålinger og beskrivelser af selve fortidsmindet, hvis man vil videre. Det startede med Dr. C. Manicus's undersøgelser af Østervolden, offentliggjort i »Annaler for Nordisk Oldkyndighed« 1838-39, men få år efter gælder det selve Danevirke-systemet.

Initiativtageren er den oldtidsinteresserede kaptajn Carl v. Klindt fra Eckernförde, der allerede i 1831 havde lavet en kortfattet beskrivelse af Danevirke. Herigennem var han blevet opmærksom på den meget dårlige tilstand, fortidsmindet befandt sig i, og kort tid efter grundlæggelsen af »Der Königlich Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Altertümer« – forløberen for det nuværende »Landesmuseum« i Slesvig – henvender han sig til selskabet med problemet. Men enevældens bureaukrati arbejder langsomt, og først efter Christian VIII's personlige indgriben i 1840 sker der noget. Amtmanden på Gottorp får besked om på kongens regning at opkøbe særligt vigtige og interessante dele af Danevirke, og kort tid efter bliver den første større samlede opmåling og beskrivelse af voldanlægget påbegyndt – ligeledes kraftigt understøttet af majestæten.

Opmålingen blev udført af en løjtnant Peter von Timm fra Plön – toldkontrollør af profession, men desuden en habil tegner og oldtidsinteresseret, i øvrigt samme von Timm, der fem år senere rejser rundt i Nordslesvig for at optegne fortidsminder.* Beskrivelsesdelen og ledelsen bliver overladt igangsætteren af projektet, ovennævnte kaptajn Carl von Klindt.

Arbejdet blev i det store og hele fuldført i løbet af 1842, og det var herefter Oldsagselskabets plan at få undersøgelsen offentliggjort. Men tilsyneladende er begivenhederne op mod treårskrigen kommet på tværs, og manuskriptet får lov til at blive liggende i arkivskuffen. Von Timm's og von Klindt's materiale

---

* jvf. »Lægast« 1986 og 1987 (udgivet af Haderslev Museum).

har dog ikke helt været overset. Deres arbejde blev inddraget af flere senere Danevirkeforskere, dels på grund af dets omhyggelighed, men også fordi det beskriver voldsystemet før de store fæstningsarbejder under de to slesvigske krige.

Med Dagmar Unverhaus værk »Das Danewerk 1842« har det arkæologiske landsmuseum på Gottorp Slot nu grundigt indhentet det forsømte. I en imponerende pragtbog på næsten 400 sider fremlægges det omfattende kildemateriale, gennemarbejdet og forsynet med kommentarer og i tilknytning hertil en betydelig korrespondance, så det er muligt at følge hele den indviklede sags gang fra von Klindts første henvendelse i 1835. Herudover giver Dagmar Unverhaus bog gennem de indledende kommenterende afsnit en glimrende gennemgang af det nuværende Landesmuseums tidligste historie, der tillige er et stykke fælles dansk-tysk forskningshistorie og et bidrag til udredningen af den kulturpolitiske situation i den nationale brydningstid i årene frem mod 1848.

Bogen henvender sig først og fremmest til Danevirke-forskere og til interesserede i videnskabshistorie, men også for læsere med en mere generel interesse for Sønderjyllands historie i 1830'erne og 1840'erne vil her være stof at hente.

Steen Wulff Andersen

Mikael Venge: Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660. Dansk Toldhistorie I (313 s.).

Henrik Becker-Christensen: Protektionisme og reformer. 1660-1814.

Dansk Toldhistorie II (608 s.).

Udg. Toldhistorisk Selskab, Kbh. 1987 og 1988.

Vort lands toldhistorie, en vigtig del af Danmarks-historien, er i disse år ved at blive udsendt af Toldhistorisk Selskab, som har planlagt et værk herom på ikke mindre end fem bind! Af disse foreligger nu de to første, der behandler tiden frem til 1814 og tilsammen fylder næsten tusind sider, smukt udstyrede med mange illustrationer. Forfatterne er to anerkendte historikere, dr.phil. Mikael Venge, i mange år ansat ved Odense Universitet, og Henrik Becker-Christensen, ansat ved Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa. Begge har en stor produktion bag sig og har gode forudsætninger for at løse den vældige opgave, som det har været at skrive om vort lands ældre toldhistorie.

Dette emne vedrører selvsagt i allerhøjeste grad Sønderjylland, der ikke blot er grænselandet, men også transitlandet for en stor del af handelslivet i ældre tid. De ældste vidnesbyrd om opkrævning af told hertillands stammer tilmed

fra Slesvig, hvor Knud Lavard tog told, og hvor den ældste toldtarif findes omtalt i stadsretten fra omkring 1200.

Kendt fra Danmarks-historien er jo ellers opkrævninger på Skåne-markedet og Øresunds-tolden, men ved siden heraf indgår tolden af den vigtige oksehandel ud af kongeriget og gennem Sønderjylland som en væsentlig faktor. Ældste vidnesbyrd herom stammer fra Erik af Pommerns og de schauenburgske grevers gensidige klagemål og vedrører året 1409. Siden da har oksehandelen ud af landet været en årligt tilbagevendende foreteelse, der i tiden efter 1484/85 for adskillige års vedkommende lader sig følge ved hjælp af bevarede toldregnskaber.

I en tid, der ikke havde et administrativt apparat til opkrævning af indtægts-skatte, var told, dels af indførte varer (ved siden af luksus især det helt uundværlige salt) og dels af udførte varer (gennem Sønderjylland først og fremmest okser), en sikker indtægtskilde for samfundet.

Ikke mindst Christian IV mente, at her var en kilde at øse af, hvorfor hans regering udstedte såkaldte toldruller, der havde til formål at forbedre statens budget. Han praktiserede derved »merkantilismen«, længe inden en sådan handelslovgivning blev sat i system af Frankrigs Colbert, men hans ublu og vilkårlige anvendelse af stadige toldforhøjelser skabte dog efterhånden bitterhed og harme, ikke mindst i Nederlandene, datidens førende handelsnation, og i det lange løb førte denne politik til udlandets ønske om, at Øresund burde gøres til et grænsefarvand.

Det er denne kendsgerning, Becker-Christensen indleder sit mammutværk med ved at lade tiden efter 1660 skildre »i Christianopol-traktatens skygge«, en traktat fra 1645, som han i en tidligere afhandling har kaldt »en milepæl i dansk-norsk toldpolitik«. Dette hans første afsnit når til 1720, hvorefter der blev banet vej for en ny periode i toldpolitikens historie, der går til 1814, da bind II slutter.

Største delen af denne periode var merkantilismens, hvis princip, udtrykt i al korthed, findes i et brev, som storkøbmanden Jørgen Thor Möhlen fra Bergen i 1689 sendte Rentekammeret for at få tilladelse til fremstilling af raffineret salt: »Fremmede, som trækker penge ud af landet ..., glemmer, hvor mange hundrede mennesker, der har gavn af mit saltværk, at skibene holdes i fart, og pengene bliver i landet«. Det var i erkendelse af handelens betydning, at den unge enevælde skabte et særligt Kommercekollegium, og det var ud fra ønsket om at hjælpe på afgifterne for landets egne indbyggere, at der blev manipuleret med en lavere tarif for danskere, ja sågar med skibsmålingen, således at hjemlige skibe fik et fradrag på henved en sjettedel i forhold til udlændinge. Denne ordning blev praktiseret fra 1672 til 1825!

For sønderjysk historie er kap. VIII med overskriften Oksetold og hertug-

dømmer 1660-1720 nok af størst interesse. Som følge af den politiske opdeling mellem kongelige og hertugelige distrikter (for Sønderjyllands vedkommende indtil 1720) er det naturligvis kun en del af disse landes handelsliv, der falder ind under begrebet »dansk« toldhistorie. Alligevel udarbejdedes der fælles toldruller for de to andele, den sidste kom i 1711. Gjalddet penge, kunne de to parter åbenbart godt samarbejde!

Efter inkorporationen arvede kongemagten gottorpernes aftale om en særlig saltoktroi for lüneburgerne, som den allerede i 1711 havde tilsluttet sig for de kongelige andeles vedkommende. Da Lüneburg sammen med Hannover i 1714 fik fyrstefællesskab med Storbritannien, blev den Lüneburgske Saltoktroi en alvorlig udenrigspolitisk belastning, som det først i 1728 lykkedes den danske regering at slippe ud af. Dette forhold kunne derfor nok have været en nærmere omtale værd, selv om »dansk« toldhistorie først og fremmest er »kongeriget«.

Det hindrer dog ikke en omtale af de særlige »fyrstendømmeprivilegier«, f.eks. i forbindelse med »de fire species« (vin, fransk brændevin, salt, tobak). Det var i 1726 tanken, at københavnernes alene skulle have monopol på at handle med disse varer, men man måtte også give flensborgerne og aabenraerne denne ret i de ti år, denne forordning eksisterede.

Med oprettelsen af General-Landets Økonomi- og Commercecollegium i 1735 blev der skabt en fast ramme omkring en særlig industri- og handelspolitik, der ved hjælp af indkaldte fremmede og ved udstedelse af direkte forbud skulle fremme landets erhvervsliv, men det var dog først med toldrullerne af 1762 og 1768, at indtægterne af de enkelte varegrupper blev nøje udspecificerede. Her kunne Albert Olsens »Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede« have været et godt supplement til den i øvrigt udmærkede fremstilling, der nu findes i »Dansk Toldhistorie II«. Det ligefrem vrimgik i disse år med monopoler, privilegier, forbud, toldforhøjelser etc.

Reformtiden indledtes som bekendt i 1784 og satte sit præg på udviklingen frem til 1814, men inden den behandles, findes et særdeles læseværdigt og givende afsnit for interesserede i sønderjysk historie, kap. XV: Kongeåtoldgrænse og inkorporation. Her gives siden P. Elisassens »Kongeaen eller den gamle grænse« den bedste gennemgang af det for vor tid så ejendommelige forhold, at den gamle helstat administrativt var delt mellem de to riger og de to lande. Omtalen af ophævelsen af denne tilstand må vente til det følgende bind af »Dansk Toldhistorie«.

Sammenfattende må det siges, at de to forfattere har haft et heldigt greb om den opgave, de er blevet sat til at løse. Fyldige henvisninger til kildemateriale og til litteratur og gode registre gør det let for benytteren at finde rundt i det meget store værk om dansk toldhistorie, der indtil nu foreligger.

H. V. Gregersen

Christian Kaatmann: Byggestil og byggeskik – nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850-1940

Udg. af Institut for Grænseregionsforskning. Aabenraa 1988, 124 s., ill.

Afspejler nationale strømninger sig i grænselandets arkitektur? Dette spørgsmål har ofte stået til debat, hidtil dog mest i forbindelse med den traditionelle byggeskik – den folkelige arkitektur uden medvirken af arkitekter.

Christian Kaatmann har til sine undersøgelser af problemet valgt en anden gren af arkitekturen, det offentlige byggeri.

Tidsmæssigt har han afgrænset arbejdet til en periode på ca. 90 år, der til gengæld kan betegnes som overordentlig omskiftelig og kaotisk. Gennemgribende ændringer af samfundet i hælene på den første industrielle revolution og skærpelse af de nationale modsætninger prægede tiden.

Det forekommer derfor overordentligt relevant, at bogen hele vejen igennem behandler arkitekturen i sammenhæng med den politiske udvikling i landsdelen.

Kaatmann indleder med at give en kortfattet oversigt over arkitekturens veje fra C.F.Hansens klassicisme til nygotikken, nyrenæssancen og andre historiske stilarter. Derefter skildrer han fremkomsten af en »ny stil« og endelig bestræbelserne for at skabe en arkitektur, der har hjemstavnen som grundlag.

Bogen er i sine første kapitler disponeret efter den politiske udvikling, dvs. Sønderjylland mellem de slesvigske krige og tiden under tysk herredømme efter 1864. Herefter følger en behandling af ovennævnte hjemstavnstil fra 1900-1940, henholdsvis i tysk og dansk regi.

For perioden 1850-64 lægger Kaatmann hovedvægten på byggeriet i Flensborg. Denne by blev hertugdømmet Slesvigs »hovedstad« efter treårskrigen og skulle huse mange nye institutioner. Flere af Danmarks mest fremragende arkitekter blev kaldt til byen for at tegne offentlige bygninger og boliger til de ledende embedsmænd. Navne som Bindsbøll, Herholdt, Winstrup m.fl. var garanter for en høj arkitektonisk kvalitet ved udformning af byens nye ansigt.

På dette tidspunkt havde »Københavnerskolen« internationalt format. Professor Hetsch uddannede arkitekter, der satte deres præg på Wien, Athen og Trieste.

I Flensborg ønskede regeringen, at arkitekterne skulle skabe en national dansk arkitektur. Problemet var blot, at ingen kunne definere, hvordan det nationale skulle udtrykke sig.

På denne tid var den preussiske arkitekt Schinkel endnu det store idol, også i København. Efterhånden begyndte dog diskussionen om, hvilke arkitektoniske elementer og stilformer kunne udlægges som specielt danske. Her faldt blikket ganske naturligt på gotikkens trappegavle, som dog blev noget problematiske

som nationalt symbol, når man tænkte på tilsvarende gavle i Lybæk og andre tyske østersøbyer. Også Christian IV-renæssance med sine forbilleder i Nederlandene kunne ikke uden forbehold ophøjes til nationalarkitektur.

Resultatet for Flensborgs vedkommende blev, at det hovedsageligt blev tidens internationale arkitekturstrømninger, der kom til at ligge til grund for de nye bygningers udformning. En enkelt, men betydningsfuld undtagelse blev Bindsbølls Villa »Sol-lie«, der var inspireret af det traditionelle danske landhus. Kaatmann har derfor også valgt at lade netop denne bygning pryde bogens omslag.

Når vi går videre til bogens behandling af tiden efter 1864, er det stadigvæk vanskeligt at identificere en national, nu tysk stilretning i den officielle arkitektur. Det mest iøjnefaldende ved denne periode er, i bogstaveligste forstand, bygningernes enorme dimensioner. Det voksende offentlige bureaukrati og sikkert også myndighedernes ønske om at manifestere sig i bybilledet gav sig udtryk i bygninger som f.eks. overpræsidiets og for Gottorp slot.

Det bybygningsmæssige aspekt kunne man have ønsket sig behandlet mere indgående i bogen. Det er på dette område tidens arkitektur er mest problematisk. De gamle slesvigske købstæders målestok og traditionelle bygningsmæssige hierarki med kirkerne som det samlende midtpunkt sprængtes af de nye bygningers masse og fremtrædende beliggenhed.

Ligeledes havde det været interessant at få en henvisning til, hvad der i samme periode skete på arkitekturens område i Danmark.

Også her var man i den pågældende periode, med arkitekten Mehldahl som den dominerende skikkelse, optaget af at skabe storslåede, og ofte teatraliske stemninger med hele arkitekturhistorien som register. Et typisk eksempel er Sydbanks nuværende hovedsæde i København, hvor der ikke er sparet på virkemidlerne.

Efter at arkitekturen således i både Danmark og Tyskland i et halvt århundrede havde været baseret på en gentagelse af de historiske stilarter, søgte man omkring 1890 i begge lande nye veje. Bestræbelserne resulterede dels i »jugendstilen«, som kun er repræsenteret enkelte steder i Sønderjylland, dels i en såkaldt »ny stil« der stadigvæk benyttede sig af historiske elementer, men man sammenstillede dem på en friere måde. Kaatmann giver i sin bog en mere indgående beretning om tilblivelsen af en bygning af den sidste art, kredshuset i Aabenraa.

Kaatmann omtaler også de mange offentlige bygninger fra perioden, hvor en dekorativ virkning søgtes opnået gennem kontrasten mellem røde murstensbånd og pudsede flader. Dette stiltræk, som i dag almindeligvis opfattes som særligt tysk, opnåede stor popularitet og bredte sig til det private byggeri, ja selv danske forsamlingshuse blev udsmykket på denne måde.

Bogens anden halvdel er viet den såkaldte hjemstavnsstil (i arkitekturhistorien også benævnt nationalromantikken), både i tysk og dansk regi, i perioden fra ca. 1900 og fremefter. Blandt de mulige forklaringer for dette nye fænomens opståen nævner Kaatmann den stadig stærkere interesse for hjemstavns historien overalt i Europa.

Også en fra England udgået bevægelse til fremme af det traditionelle håndværk og en dermed forbundet interesse for det præindustrielle samfund nævnes som en af årsagerne til, at arkitekturen søgte tilbage til regionale og folkelige udtryksformer.

På vore breddegrader var det først i Flensborg den nye bevægelse fik betydning gennem møbelfabrikanten Sauermanns energiske indsats. Her blev der oprettet et kunstindustrimuseum, som fik til huse i en repræsentativ og højt placeret bygning. Som Kaatmanns skildring af museets forhistorie viser, havde man stadigvæk svært ved at finde et gyldigt udtryk for hjemstavnen. Resultatet blev, at man vendte tilbage til en form for nederlandsk renæssance, som jo hverken var særlig slesvigsk eller særlig tysk. Heri så man dog ikke noget problem, idet man særligt i Nordtyskland var grebet af en begejstring for Norden og Nederlandene, der blev næret af forfattere som Julius Langbehn i Haderslev og andre.

Som tiden gik tegnede der sig et klarere billede af hjemstavnsstilens mål og udtryksform, navnlig gennem arkitekten og forfatteren Schultze-Naumburgs indsats. På samme måde som den danske arkitekt Bindsbøll havde gjort det næsten et halvt århundrede før i Villa Sol-lie i Flensborg, søgte Schultze-Naumburg grundlaget for en ny arkitektur i den folkelige, anonyme byggeskik.

Denne holdning fik en gunstig effekt på bevaringen og plejen af den traditionelle arkitektur både gennem myndigheders og privates indsats. Således stiftede landråd Rogge en »Baupflegeverein Tondern«.

På nybyggeriets område er den tyske folkehøjskole i Tinglev et godt eksempel for fortolkningen af de regionale byggetraditioner. Om det samme kan siges om Augusta Viktoria pige-gymnasiet fra 1912 i Flensborg, som er afbilledet i bogen, stiller undertegnede sig tvivlende overfor. Husets arkitektur er interessant i sig selv, men dimensionerne er helt ud af mål med den traditionelle by. Derved fortsatte gymnasiet sammen med mange andre offentlige bygninger linien fra den foregående periodes byggeri.

På tysk side fortsatte hjemstavnsstilen også efter 1. verdenskrig både i Sydslesvig og i det tyske mindretals bygninger nord for den nye grænse. En undtagelse er Deutsches Haus i Flensborg, der med sine flade tage og markante murstensornamentik snarere må henregnes til ekspressionismen, en forløber for den internationalt orienterede modernisme. Gennem »Bauhaus« i Dessau

fik den sidste retning stor betydning i Tyskland, indtil den blev forbudt af Hitler.

Fra tiden efter 1933 viser Kaatmann ingen eksempler på den herskende byggeskik.

I dansk arkitektur fik hjemstavnsbevægelsen stor betydning, navnlig gennem arkitekten Nyrups virke fra omkring århundredskiftet. Nyrop havde kontakt til højskolebevægelsen og støttede det danske arbejde i Sønderjylland gennem sin medvirken ved projekter som f.eks. frimenighedskirken i Stenderup og Sønderborghus. Væsentlig indflydelse på det danske byggeri i Sønderjylland havde også den store landsudstilling i Århus i 1909, hvor der vistest en mønsterstationsby. Senere spillede især foreningen »Bedre Byggeskik«s virke en rolle.

Kaatmann afslutter sin bog med perioden 1920-40 i Nordslesvig. Først præsenterer han landsdelens førende danske arkitekter på denne tid: Jep Fink, Peter Callesen jr., Andreas Dall, Peter Gram, Holger Mundt m.fl. I dette kapitel får vi også oplysninger om de pågældendes uddannelsesmæssige baggrund. Det viser sig, at den tids arkitekter alle havde en solid håndværksmæssig basis suppleret med forskellige former for bygmesteruddannelser enten i Danmark eller Tyskland. Såvidt det kan ses, var det kun Holger Mundt i Sønderborg, der havde en egentlig akademisk arkitektuddannelse. Heri adskiller situationen sig fra perioden efter 1852, hvor arkitekter med afgang fra Kunstakademiets arkitektskole i København dominerede billedet.

Dette er nok medvirkende til, at byggeriet efter 1920 gennemgående er mere præget af god håndværksmæssig kvalitet og sober udformning end af strømninger, der bevægede sindene i København.

Hverken 20'ernes nordiske nyklassicisme eller 30'ernes internationale funktionalisme satte sig særlig dybe spor i landsdelen.

I Aabenraa fik arkitekten Jep Fink mulighed for at præge en hel strækning af H.P.Hanssensgade med sine bygninger. I bogen karakteriseres de som en klassicistisk påvirket udgave af »Bedre byggeskik«. Såvidt undertegnede er informeret, opfattede Jep Fink selv sine bygninger som inspireret af slesvigsk og holstensk herregårdsarkitektur.

Af gode grunde giver Kaatmann Duborg-skolen i Flensborg en særlig omtale. Stedet var forpligtende, den gamle Duborg's grund. Arkitekten Andreas Dall lod sig dog ikke heraf forlede til at bygge en tung fæstning. Tværtimod udstråler bygningen en velgørende elegance i sit frie spil med forskelligartede stilelementer.

Slutteligt omtaler Kaatmann nogle bygninger ved Flensborg Fjord som bærere af en særlig national symbolik. Dels vandrehjemmet »Grænseborgen« i Kollund, tegnet af arkitekt Povl Stegmann og dels Korskirken i Rinkenæs

af arkitekten Lønborg Jensen. Den sidste er et meget sent eksempel på genoplivelse af middelalderarkitektur.

Sammenfattende viser Kaatmanns arbejde, hvordan arkitekturen er påvirket af strømninger, der skiftevis lægger vægten på det universelle og det regionale. I en tid, som den i bogen omhandlede, er det ikke overraskende, at der opstår ønsker om en national arkitektur. Men ikke mindst bogens illustrationer afslører, hvor vanskeligt det er gennem bygningskunsten at finde et almengyldigt udtryk for en national egenart.

Hans Munk Hansen

Schleswig-Holsteins Weg in die Moderne. Zehn Jahre Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins.

Herausgegeben von Ingwer E. Momsen. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1988. 408 s. hft., ill.

Med denne udgivelse markerer Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, at ti år er forløbet siden oprettelsen i 1978. Mange, hovedsagelig yngre, historikere i Slesvig-Holsten fandt dengang, at de eksisterende institutioner inden for faget ikke i tilstrækkelig grad imødekom den opblomstrende interesse for økonomisk og social historie, som kendetegnede 1970'erne. For at fremme studiet inden for det nye forskningsfelt grundlagde man derfor sin egen institution, der fik som målsætning særlig at behandle tiden efter ca. 1750, også under inddragelse af udviklingen i de tilgrænsende regioner i det øvrige Nordtyskland og Danmark. Derfor deltager også danske historikere i Arbeitskreis' seminarer og udgivelser.

I det forløbne årti har Arbeitskreis kunnet fremlægge 15 monografier i serien »Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins«, hvor emnerne især har været koncentreret om befolkningsudviklingen, industrialiseringen og arbejderbevægelsens opkomst.

De samme temaer vejer tungt til også i festskriftet, der rummer i alt 21 afhandlinger. Her er det kun muligt at fremdrage enkelte, hovedsagelig sådanne, som vedrører slesvigske eller fælles slesvig-holstenske forhold.

Peter Wulf beskæftiger sig med pionererne inden for industrialiseringen og når frem til, at det – også i Nordslesvig – som oftest var købmænd eller håndværksmestre, der begyndte på en industriel produktion. Artiklen er væsentlig ved dens påpegning af den menneskelige indsats – industrialiseringen var ikke kun anonyme kræfters spil.

Ulrich Lange analyserer debatten om indførelse af næringsfrihed i hertugdømmerne i 1830'erne og 1840'erne og behandler et lovudkast, som ville

have indført en vis næringsfrihed, dersom ikke Treårskrigen havde stillet sig hindrende i vejen.

I Walther Asmus' artikel »Die verkehrs- und wirtschaftsräumliche Entwicklung Schleswig-Holsteins 1840-1914« forsøges en syntese af den økonomiske udvikling med udbygningen af infrastrukturen som omdrejningspunkt. Asmus inddeler perioden i tre faser: den førindustrielle tid indtil 1830, den tidlige industrialisering 1830-70 og industrialiseringen 1870-1914. Overbevisende argumenteres der for, at den dynamiske faktor, ikke mindst i fase 3, var landbruget. Erhvervets behov for råvarer samt dets øgede markedsorientering med salg af levende kreaturer fik stor betydning for jernbanenettets udvikling.

Asmus vurderer også den økonomiske betydning af hertugdømmernes indlemmelse i Preussen i 1867. Den skærper konkurrencen, »jedoch profitiert das Land insgesamt von dieser Umorientierung, vor allem die Landwirtschaft ...«. Her må ordet »insgesamt« siges at være særdeles vel anbragt, for der var store forskelle på den økonomiske vækst i Slesvig og Holsten, hvilket Asmus nok burde have gjort nærmere rede for, f.eks. med udgangspunkt i befolkningsudviklingen. Mens tilvæksten i indbyggertallet i Holsten (uden Lauenborg) fra 1871 til 1910 var på 84%, nåede den nemlig i Slesvig kun op på 18%. Også i forhold til den stat, Slesvig i 1864 var blevet skilt fra, sakkede det tidligere hertugdømme agterud; i Nørrejylland voksede befolkningen således 1870-1911 med 52%.

De nordslesvigske byers lange stagnation fra ca. 1870 til midten af halvfemserne eksemplificeres i Henrik Fangels artikel om socialstruktur og kvarterdannelse i Haderslev fra 1880 til 1914. For den socialhistoriske forskning i Nordslesvig og Slesvig-Holsten er manglen på de originale folketællingsskemaer fra den preussiske tid et stort problem. Fangel viser, at klasseskatterullerne og husstandslisterne udgør en brugelig erstatning – når de altså er bevaret. Han når frem til, at arbejderklassens størrelse nærmest svingede i takt med befolkningsudviklingen, således at fald og fremgang i byens indbyggertal især faldt i denne socialgruppe. De selvstændiges antal var nogenlunde konstant, men med store interne forskydninger fra håndværksmestre til handlende. – Især når Fangels artikel sammenholdes med Peter Dragsbos bog om Aabenraa 1805-1920, er der vundet vigtig ny indsigt i de nordslesvigske byers udvikling 1864-1920.

Også med Ingwer E. Momsens artikel om skibsbyggeriet omkring år 1800 mærkes, at der skabes fast grund under fødderne på et vigtigt felt i den økonomisk-social historie. Hans opgørelse over handelsflådens tonnage i hertugdømmerne er således værdifuld. I den »florissante periode«, hvor neutrale landes søfart og handel profiterede på de krigsførende magters behov, øgedes tonnagen fra 17 til 47 tusind kommercelæster. Momsen redegør for flådens

geografiske fordeling i 1803, hvor Flensborg lå i spidsen med godt 14.000 KL, tæt fulgt af Altona med over 11.000 og Aabenraa på tredjepladsen med 2100 KL. Tonnageforøgelsen forudsatte naturligvis et omfattende skibsbyggeri, som især var lokaliseret i Flensborg, Egernførde, Altona og Kiel.

Festskriftet rummer endvidere tre artikler om socialhistoriske kilder. Klaus Greve undersøger folketællingerne fra før 1864 som kilder til erhvervshistorien og når frem til, at de ikke kan stå mål med lister over håndværkere og handlende, hvor sådanne er bevaret. Folketællingerne medtager nemlig kun en persons hovederhverv, ikke hans bierhverv. Lars N.Henningsen gør rede for de landkommunale arkiver fra den preussiske tid og deres anvendelsesmuligheder for socialhistorikeren. Han peger bl.a. på fattigsagerne som godt bevarede, hvorimod skattelisterne ofte kun meddeler det opkrævede beløb, ikke skattegrundlaget. Endelig omtaler Kai D.Sievers de trykte embedslægeberetninger fra den preussiske tid. Det påpeges, at der her ligger store muligheder for socialhistorikeren. Man savner i artiklen dog oplysninger om, hvor de lokale embedslægers beretninger kan findes i arkiverne, såfremt de skulle være bevaret.

Sammenfattende kan det siges, at Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins har markeret sit jubilæum på værdig vis. Festskriftet viser, at der arbejdes solidt med en mangfoldighed af emner. Det fornemmes afgjort, at det tidspunkt, hvor Arbeitskreis må prøve kræfter med en sammenfattende fremstilling af Slesvigs og Holstens socialhistorie, er rykket nærmere.

Hans Schultz Hansen

Eckardt Opitz: Schleswig-Holstein: Landesgeschichte in Bildern, Texten und Dokumenten. Fotografiert von Reinhard Scheiblich.

Hamburg: Rasch und Röhring Verlag, 1988, 256 s., ill., indb.

Vi lever i dag i en billedverden. Selv mindre provinsaviser er næsten utænkelige uden farvebilleder, og populærvidenskabelige historiske værker kappes om at lade billeder erstatte det skrevne ord. Det er imidlertid uheldigt at gå fra den ene grøft over i den anden. Brugen af billeder kan let overdrives. Billeder i sig selv siger ofte kun lidt – de skal bringes til at tale, gennem forklarende billedtekster. Kunsten er at få tekst og billede til gå op i en højere enhed. Det vil f.eks. ofte være muligt at begrænse en bogs tekst til det, der bedst kan udtrykkes i ord, og at overlade egnede enkeltheder til en kombination af billed og billedtekst. Derved undgås, at billederne kommer til at virke påklistrede,

eller at billedteksterne blot gentager bogens tekst. At forene tekst og billeder/billedtekster på denne måde er blot en svær kunst – den kræver, at værket tekstdel udformes med billeddelen i tankerne – og omvendt.

Heldigvis er eksempler på afbalancerede værker af denne art dog ikke vanskelige at finde, især inden for den nyere danske historiske litteratur. Billedværkerne »Sønderjylland. Historisk billedbog I-III« udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1964-79 og »Danmark. Historisk Billedbog I-V« udgivet af Dansk Historisk Fællesforening 1969-71 kan nævnes frem for andre.

Tysk historievidenskab har derimod længe været mere tilbageholdende med at sætte billeder ved siden af det skrevne ord. Billedernes fremmarch er imidlertid uimodståelig, og langt om længe foreligger der nu en Slesvig-Holstens historie i »ord, billeder og dokumenter«. Historikeren Eckardt Opitz har ansvaret for den kompakte og detailrige tekst om hertugdømmernes historie fra de ældste tider til vore dage. Beretningen er rimeligt fordelt over det lange kronologiske tidrum, og den politisk-statslige historie går pænt i spand med den økonomiske og sociale udvikling. Der er endda blevet plads til kapitler om hansestaden Lübeck, om de religiøse mindretal og om de imponerende kanalanlæg lige fra middelalderen til nyere tid.

Den omfattende tekst suppleres af hundredvis af velvalgte fotos, de fleste i farve og alle i fremragende gengivelse. Hovedparten er optaget specielt for denne bog, og mange motiver er næppe set gengivet før. Overalt er det lykkedes at benytte billedet til at fortælle noget andet og mere end det, der læses i hovedteksten, og det forekommer næppe nogetsteds, at billedteksterne blot gentager teksten. Man tvinges derved til at læse/betrakte tekst, billeder og billedtekster i ét forløb.

Bogen er en komprimeret sammenfatning af landet Slesvig-Holstens historie. Det har medført, at der ikke er blevet megen plads til historien om det nordligste Sønderjylland, og den sammenfattende forenkling af historien har medført enkelte tvivlsomme tolkninger eller uheldige udeladelser. Blot et par eksempler: Flensborg by og amt omtales ikke blandt de kongelige dele ved hertugdømmernes deling i 1544 (s. 100). Under redegørelsen for Den store nordiske Krig forbigås elegant Gottorps bekendte dobbeltspil med den svenske general Stenbock (s. 122f). Det er også et udtryk for, at historien er set sydfra, når det om årene mellem de slesvigske krige fremhæves, at landet længtes efter befrielse fra det danske styre (s. 199). Til gengæld lægges der ikke skjul på f.eks. von Köllers »uværdige chikanepolitik« (s. 217). Konkrete fejl leder man heller ikke forgæves efter: Side 188 lader forfatteren Lornsen skrive den bekendte pjece »Ueber das Verfassungswerk in Schleswigholstein« på Sild – det skete snarere i Kiel. Læseren forstyrres også af spredte trykfejl i årstal (f.eks. side 91 og 98). Værket afsluttes af person- og stedregistre, men desværre

ikke af et sagregister. Det havde endelig været rart at have nogle flere orienterende moderne oversigtskort, evt. anbragt på bindets inderside.

Alt dette er imidlertid skønhedspletter. Mere væsentligt er det alt i alt at fremhæve værketets kvaliteter som en heldig kombination af tekst og billeder, så smukt udført, at det berettiger prisen på 128 DM. Man må håbe, at værket modtages så godt, at der bliver plads til et nyt oplag – dér vil de ret mange skævheder og trykfejl let kunne rettes op.

Lars N. Henningsen

Svend Åge Karup, Jakob Rod, Gudmund Tybjerg (red.): 1788-1988 Tønder Statsseminarium. Et jubilæumsskrift.

Tønder 1988, 256 s., ill. indb.

Tønder seminarium opnåede i 1988 den tvivlsomme ære at blive Nordslesvigs formentlig mest omtalte institution – indtil gravens stilhed sænkede sig efter folketingets vedtagelse af nedlæggelsen den 24. januar 1989. I september måned året forud fejrede det hæderkronede seminarium 200 års jubilæum, og det blev blandt andet markeret med et stort og smukt festskrift – ikke en traditionel skolehistorie, men derimod en samling artikler om forskellige aspekter af seminariets liv i fortid og nutid. Historien varetages af de fire første afsnit.

Rektor Rods årstalsliste fastholder de vigtigste milepæle, og seminarielektor Gudmund Tybjerg redegør for de tidligere, meget forskelligt farvede fremstillinger af seminariets historie. Grundlæggeren Balthasar Petersen præsenteres gennem lektor Anni B. Hattesens oversættelse af fundatsen og professor Bugges grundige analyse af nogle af hans hovedværker. I det næste hovedafsnit om seminariets ydre rammer har Ingolf Haases velskrevne og veldokumenterede artikel om bygningshistorien særlig værdi. Det lykkes forfatteren at opridse både de konkrete bygningers tilblivelse og historie og samtidig at tegne nogle hovedlinjer af egnens generelle arkitekturhistorie gennem 150 år. De pædagogiske og uddannelsesmæssige aspekter varetages af fire artikler. Fhv. undervisningsinspektør Tage Kampmann giver et tankevækkende rids af læreruddannelsens historie gennem 40 år. Planlægningens kortsynethed og nedlæggelse(r)n(e)s nødvendighed mere end antydes. Det er modig tale i denne sammenhæng. Universitetsadjunkt Jørgen A. Jensen viser, hvordan rekrutteringen af lærerstuderende har ændret sig gennem de sidste 20 år, og han påviser seminariets afhængighed af et overskud af ansøgere ved de øvrige seminarier. Tønder seminariums plads i EDB-verdenens avantgarde belyses af studielektor Børge R. Christensen.

Bogens sidste hoveddel er helliget personskildringer og erindringer, og det

er fængslende læsning. Troels Fink fortæller veloplagt om de mest markante af de mange dansksindede lærere, som udgik fra Tønder seminarium, men som af nationale grunde opgav lærergerningen for at tjene den danske sag: Matthias Andresen, J.H.Schmidt, Hans Lorenzen, Jens Jessen, R.P.Rossen, M.C. Mathiesen og Nicolai Svendsen. Rektor Knud Fanø beretter om den berømte Claus Eskildsen, en omdiskuteret skikkelse. Det sidste ord om hans nationale udvikling er næppe skrevet endnu. Gunnar Kragelund, dimittend fra 1947, tegner levende erindringsbilleder fra seminariet og byen i besættelsesårene, og fhv. skoleinspektør Karl Andresen beretter afsluttende åbenhjertigt om sydslesvigernes forhold til seminariet i de første år efter krigen.

Bogen afsluttes af en summarisk liste over personalet siden 1920. Fyldige separate billedafsnit har for eftertiden værdi som registrering af seminariets udseende umiddelbart før den endelige nedlæggelse.

En broget buket – lidt for enhver smag – sådan kan man vist karakterisere bogen. I nogle artikler kunne man have ønsket mere dybtgående kildestudier, i andre går forfatteren uden om den varme grød. Men sådan har man nu engang valgt at gøre det, og resultatet er blevet en velskrevet og typografisk smuk bog. Derfor er det nok heller ikke rimeligt at angribe redaktionen for at have forskærtset lejligheden til at give en fyldestgørende skildring af seminariets og lærerkorpsets værdige plads i byens og landsdelens liv efter Genforeningen. Forhåbentlig lykkes det senere at løse denne opgave, og samtidig at føre Tønder Seminarie-Stat a jour for årene efter 1964. Her er en opgave for de mange flittige lokalhistorikere i Tønder.

Lars N. Henningsen

Thomas Schäfer: Die Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft 1950-1958.
Wachholtz Verlag, Neumünster, 1987. 207 s.

Det er velkendt, at flygtningemasserne som Slesvig-Holstens nye proletariat efter 1945 fremkaldte voldsomme reaktioner i den hjemmehørende befolkning. De forstærkedes af kravet om en nyfordeling af jord og andre realværdier. Truslen var en radikaliserende af flygtningene, hvis der ikke skete en virkelig økonomisk udligning, så de fik kompensation for deres svære materielle tab. I de første besættelsesår var der organisationsforbud. Flygtningene måtte kun organiseres religiøst, men ikke i interesseorganisationer eller egentlige politiske flygtningepartier. Da dette forbud blev ophævet, slog det særlige flygtningeparti BHE, der havde sin basis i Slesvig-Holsten og andre flygtningeområder, igennem med voldsom kraft. Den politiske magtbalance blev forrykket i delstater såvel som på forbundsplan. Samtidig med, at BHE nu energisk kunne kæmpe

for flygtningeinteresserne, dannedes en egentlig slesvig-holstensk protestbevægelse mod flygtningeaktivisterne. Det var den meget sammensatte gruppering »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft«. Tysk-nationale slesvig-holstenere frygtede, at Slesvig-Holstens folkelige og kulturelle særpræg skulle blive udslettet. En af organisationens vigtigste støtter var grundejerforeningens talsmænd, der kæmpede for de hjemmehørendes interesser. »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft« formåede ikke længe at bevare en selvstændig politisk identitet, men udviklede sig til en tysk-national bevægelse, præget af stærkt højreorienterede tendenser.

Thomas Schäfer har i sin fremstilling beskæftiget sig udførligt med såvel flygtningeproblemet i Sydslesvig og Holsten som den eksplosive danskorienterede bevægelse. Udviklingen 1945-1955 og konsolideringen af den problemhærgede delstat Slesvig-Holsten er stadig et interessant arbejdsområde for både tyske og danske historikere. Men det er svært at skrive historie uden et rimeligt kendskab til både tysk og dansk. Bogen indeholder ganske vist danske fremstillinger i litteraturlisten, men de spores ikke anvendt. Det betyder, at der bliver givet en forbløffende gammeldags tysk-national præsentation af grænseproblemerne. Det er synd, for de urolige bevægelser i efterkrigstiden er faktisk interessante. Mange af de gamle urostiftere dukkede op igen, dels gamle nazister som »Asmus von der Heide«, Wilhelm Jürgensen, dels andre ideologiske fejlfarver. Man kan af fremstillingen få det indtryk, at »Asmus von der Heide« efter krigen blev dømt, fordi han skrev artikler i en tysk avis. Og det er jo nænsomt sagt ikke hele historien. Der er flere grove tilfælde af den type. For de tyske anførere i bevægelsen får man rimelig god besked, også om den ideologiske baggrund. Men det gælder for Schäfer som for andre tyske historikere, at det kniber med at yde Fr. W. Lübke retfærdighed. Lübke bidrog stærkt til stabiliseringen af delstaten Slesvig-Holsten i en kritisk periode, hvor bl.a. »Schleswig-Holsteinische Gemeinschaft« og andre ekstremistorganisationer havde et vist potentiel. Hans anvendelse af grænsepolitikken som indenrigspolitisk instrument er fortsat undervurderet. Det er godt, at der begynder at komme flere skildringer af delstaten Slesvig-Holstens udvikling. Men lidt flere nuancer vil ikke skade.

Anders Ture Lindstrøm

Renate L. Wertz: Die Vertriebenen in Schleswig-Holstein.

Herausgegeben vom Landesverband der vertriebenen Deutschen-Vereinigte Landsmannschaften-Schleswig-Holstein e.V. mit Unterstützung des Landes Schleswig-Holstein. Kiel, 1988. 95 s.

Med mange millioner nazisters trofaste hjælp til sidste minut blev Hitlers forbryderregime holdt ved magten til maj 1945.

Nazismen blev en katastrofe for hele den civiliserede verden. Diktaturets totale sammenbrud fik alvorlige følger for det tyske folk. Det stortyske rige blev splittet ad, men hjulpet især af klog amerikansk politik er det siden langsomt lykkedes at få et tysk demokratisk system til at fungere. Det er ikke uden fejl og mangler, sådan er demokratier, men det virker rimeligt, og det er trods nye belastninger lykkedes at holde politiske infektioner nogenlunde nede. Men specielt i Slesvig-Holsten har det været svært for samfundsforskere og historikere at finde et nøgternt ståsted i vurderingen af den tyske katastrofe og tiden, der fulgte. Det mærkes også i denne på mange måder ellers udmærkede publikation, skrevet af en flygtningehistoriker i den aldersklasse, der ellers skulle kunne tillade sig en mere åben holdning til den tyske og slesvig-holstenske virkelighed, selv om det siger sig selv, at der vil være visse grænser for en bog, der er udgivet af flygtningeorganisationerne. Den er et forstudie til en større fremstilling om flygtningene i Slesvig-Holsten, men bortset fra traditionel tysk selvmedlidenhed og mangel på indsigt i grænseforhold, får man f.eks. en god indføring i de reelle problemer, der opstod, da flygtningemasserne 1945-46 oversvømmede Slesvig-Holsten.

Der bliver givet god besked om den frygtelige nød, om tvangsindkvartering og sult, om de sociale spændinger og konflikter mellem flygtninge og hjemmehørende. Solidariteten efter den tabte krig var yderst beskeden.

Der bliver givet nogle brutale eksempler på den kulde, de hjemmehørende demonstrerede. I Sydtønder amt kunne man møde forslag om, at man skulle fordrive flygtningene og lade dem dø af sult, eller lade dem spise græs. Flygtningenes »ruin-kriminalitet« forbedrede ikke stemningen. Der var mere klassekamp end næstekærlighed. Det er velkendt, at flygtningene erhvervsmæssigt blev deklasseret, de blev Slesvig-Holstens kulier. Hvis de da kunne få arbejde. Og de blev naturligvis udnyttet. Det var en meget ydmygende situation ikke mindst for det store antal tidligere landmænd og selvstændige erhvervsdrivende. Men også for de mange tusind kvinder, der tidligere havde haft middelklassestatus østpå og nu måtte nøjes med lavstatusarbejde. Kun langsomt afhjælp flygtningelovgivning, jordreformer og det vesttyske mirakel situationen i den slesvig-holstenske fattiggård.

Til gengæld var flygtningearbejdskraften, fattig og arbejdsvillig, siden en

vigtig faktor i den økonomiske genopbygning af det krigshærgede Tyskland.

Et kapitel om sult og nød afslører mange tyskeres mangel på psykologisk sans og perspektiv. Millioner af krigsfanger og deporterede var af nazisterne blevet udnyttet som slavearbejdskraft 1939-45. Efter befrielsen var de ikke ligefrem besjælede af taknemlighed og udgjorde et stort ordensproblem. I organiserede røverbander hærgede de i jagten på fødevarer og andet brugbart. Gradvist blev besættelsesmagten nødt til at skride hårdt ind. Men man får kun et meget spinkelt indtryk af den brutalitet, også den lokale befolkning havde behandlet slavearbejderne med.

De nye østflygninge af tysk afstamning, der kommer til regionen i dag, bliver materielt behandlet godt. Men ellers er modtagelsen og den menneskelige kulde som i 1945-46. Det er nyttigt, at Renate Wertz belyser de faktiske forhold, så der ikke opstår myter om den store solidaritet mellem hjemmehørende og flygtninge.

Anders Ture Lindstrøm

Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1988. 208 s, ill. & med en stor samling genoptrykte illegale blade; personbiografier & -register.

I Sønderjyske Årbøger (1984) anmeldtes Franz Wingenders *Mit danske liv*; året efter *Krigens lænker*, hans krigsdagbog for perioden 1939-44.

Nu følger så *Modstand i Sydslesvig*, hvor forfatteren i højere grad distancerer sig fra det selvbiografiske stof, og dog alligevel fortsætter en linie, der blev lagt op til i de to foregående bind: det er forståeligt svært for den ældre generation at slippe tiden omkring verdenskrigen; og det er værdifuld læsning for den yngre generation: at linien også fortsættes i selve formuleringen, Franz Wingender skriver på en afslappet (næsten skødesløs fortællende) måde, gør kun tilgængeligheden så meget større.

Værket falder klart i to tidsafsnit: 1943-45, der beskæftiger sig med bekæmpelsen af nazi-diktaturet, samt årene 1946-48, som primært beskriver forholdet til den britiske besættelsesmagt: derfor *modstand – før og efter 1945*.

Lad det allerførst blive stærkt pointeret, at en bog som denne er væsentlig; det meget røre, i positiv forstand, omkring bogens udgivelse demonstrerer dette. Det er nemlig vigtigt at få slået fast, at også i en vanskelig tid og under de værste vilkår var der i Sydslesvig en både impulsiv, men også organiseret modstand imod fascismen, i øvrigt inspireret af og i samarbejde med de kredse i Danmark, der konsoliderede frihedskampen efter 1943.

Det danske mindretal i Sydslesvig har næsten pr. tradition i den tid, det har

eksisteret, opretholdt en loyal og lovlydig holdning over for værtslandet; Franz Wingender beviser her tydeligt, at der er grænser for denne tilstand; og det er ikke så dårligt. Især fordi det forekommer mig, at mindretallets situation var vanskeligere end i Danmark, det er oplagt, men også fordi mindretallet ifølge bogen og vist de faktiske forhold måtte vise sig mere nuanceret i sin modstand, der ikke blot rettede sig imod nazismen, men tillige imod den senere besættelsesmagt, der ikke havde stor forståelse for et dansk sindelag syd for grænsen. Og som forfatteren skriver, var det ofte de samme (unge) mennesker, der reagerede imod begge »systemer«. Lad så være, at modstanden var af mindre omfang i det sydslesvigske område, – når man blot betænker, at der var færre til at varetage den på grund af den påtvungne krigstjeneste – eller ud fra den kendsgerning, at en del havde forladt landsdelen inden.

Da krigen kom til Danmark, var den allerede gammel i Sydslesvig, og da freden brød ud i kongeriget, begyndte nye problemer at tårne sig op hernede. Franz Wingender beretter det, så det bliver vedkommende uden at blive patetisk.

Bogen bærer som forfatterens tidligere værker stærkt præg af spredte glimt af erindringer og oplevelser; og de fortælles godt, så man får indtryk af mindretallets frygtelige levevilkår på den tid. Til gengæld savner man nok Franz Wingenders egen opsummering af perioden og måske en smule mere teoretiseren, så konklusionen var blevet samlet og ikke kom via de mange eksempler på modstand og de mange indskudte tilgængeligheder af meninger.

Den store samling genoptrykte illegale blade fra årene 1945-48 (side 81-196) er spændende læsning, der tydeligt vidner om en tid, hvor mindretallet var tvunget til »overvintring«, og hvor åbenbart »alt kunne ske« (og ofte gjorde det); man befandt sig, får man indtryk af, i »et vacuum« imellem håb og frygt for fremtiden; og betænker man, at det kun er et lille halvt århundrede siden, har det danske mindretal i grunden klaret det godt: takket være Franz Wingenders generation og de skæbner, han beskriver – mennesker, der egentlig mere søgte det rette sindelag, og det var måske lige så meget »det demokratiske«, som det var »det danske«, end de ønskede at flytte grænsepæle.

– Men også her gælder som ved de mange eksempler på modstand, at forfatteren nok i for høj grad ubearbejdet overlader materialet til læserens egen konklusion.

Franz Wingenders første bog *Mit danske liv* vedrørte årene 1920-50; hans anden bog *Krigens lænker* må velsagtens opfattes som en udvidet fodnote til den første. I anmeldelsen af de to bøger blev der dengang skrevet:

Franz Wingender kan da umuligt lade *Sit danske liv* ophøre i 1950 ...! Gemmer der sig her en underfundighed? Eller må man

med bogens undertitel i erindring formode, at det har været hensigten at gøre rede for baggrund og grundlag, og at en fortsættelse om forfatterens voksne virke vil følge ...? Den røde tråd (og de løse ender) fortjener en konklusion. (1984)

I sin tredje bog er Franz Wingender forblevet i tiden før 1950 – om end spektret er blevet bredere end det rent selvbiografiske. Efter læsning af bogen er min egen konklusion den, at tiden 1945-48(49) snarere end en afrunding af en tidsepoke er en indledning til en ny periode, som forfatteren forhåbentlig vil tage sig af i en fjerde bog.

Vor generation i Sydslesvig har behov for gode beskrivelser af 1950'ernes årti, og de efterfølgende; det savner vi. Franz Wingender kan gøre det, på sin i bedste forstand folkelige fortælle måde, og han har med *Modstand i Sydslesvig* taget et godt tilløb til den nye tid ...

Christian Skov

Vore egne publikationer

Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1831-36. I uddrag ved Peter Kr. Iversen. Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 67. Aabenraa 1988. 188 s., ill.

I 1954 og 1955 udgav Peter Kr. Iversen uddrag af den fremtrædende vestslesvigske kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbøger fra 1808-31 og 1836-58 i Sønderjyske Årbøger. De blev senere trykt samlet som bd. 15 i Historisk Samfunds skriftrække. Iversen havde ikke på daværende tidspunkt kendskab til bindet fra 1831-36, men har siden fået adgang til det, og nu foreligger det trykt i uddrag med en instruktiv indledning af udgiveren.

Wulff var først og fremmest handelsmand, og i de her behandlede år var det uldhandelen, der var i centrum. Om foråret købte han og hans medarbejdere uld op både i Vestjylland og marsken, og dagbogsuddragene giver et levende billede af de hektiske uger i maj, hvor uldopkøberne konkurrerede om at komme først til den gode uld. Der er samtidig tale om et væsentligt bidrag til især Vestslesvigs økonomiske historie. Derimod fortælles der i den foreliggende bog forholdsvis mindre om afsætningen til de nordtyske tekstilområder.

Wulffs indsats for at købe jord til sin lille gård i Brede og for at forbedre jorden får en fremtrædende plads i både kildeuddragene og indledningen. Nogle jorder lod han afvande, mens andre blev overrislede, og markerne blev forbedret med gødning og påkørt jord. Endelig er der grund til at fremhæve en række politiske betragtninger. Iversen karakteriserer med rette Wulff som gammelliberal og kongetro. Dog føles det næsten helt moderne, at Wulff med stor interesse fulgte den politiske udvikling i det fjerne Spanien.

Når det er disse emner, læseren bliver præsenteret for, skyldes det i ikke ringe grad udgiverens valg. Det er altid vanskeligt at udgive kilder i uddrag, ikke mindst dagbøger, hvor det ofte er værdifuldt at kunne følge dagbogsskriverens virke fra dag til dag. I 1954-55 trængte Iversen så mange års dagbogsnotater sammen på 250 sider, at der kun kunne blive plads til temmelig spredte smagsprøver på Wulffs daglige gøremål. Anderledes i den foreliggende bog, hvor der er tale om et væsentligt mere systematisk udvalg, hvilket øger bogens værdi som kilde ikke så lidt.

Iversen redegør for principperne i indledningen. Som hovedregel medtager han alt vedrørende familien, gården og andre lokale forhold i Brede, skildringen af Wulffs opkøb af uld og kniplinger samt hans politiske betragtninger. Derimod udelades Wulffs daglige redegørelse for vind og vejr, hans handelskor-

respondance og hans forretningsrejser i udlandet. Det betyder, at man fuldt ud kan bruge den trykte udgave som kilde, hvis man alene interesserer sig for landbruget, de lokale Brede-forhold og uldopkøbene. Vil man derimod have et mere grundigt kendskab til videresalget af varerne og hele hans forretningsforhold, må man gå til originalen.

Udvalgsprincippet betyder imidlertid, at totalbilledet bliver markant anderledes, end det er i originalen. Den foreliggende bog kommer til at handle næsten lige så meget om landbrug som om handel. I originalen fylder handelen derimod langt mere i kraft af næsten daglige redegørelser for den omfattende handelskorrespondance og beretningen om forretningsrejserne. Wulff var købmand og nærmest kun hobbylandmand.

Det har imidlertid været nødvendigt at gøre et udvalg, da det ville sprænge alle rammer at udgive hele dagbogen, og i det store og hele har udeladelsen af de mange bemærkninger om vind og vejr og de næsten daglige notater om, hvem Wulff havde fået og sendt breve og penge fra og til, gjort bogen mere letlæst og underholdende. Det er formentlig også rigtigt, at der er et større publikum, der interesserer sig for indsatsen som landmand i Brede end for de tyske handelsrejser – selv om de sidste var af langt større økonomisk og samfundsmæssig betydning.

De formelle sider af kildeudgaven er løst på fin vis. Tekstgengivelsen er bogstavret, det er markeret, hvor der er forkortet i teksten, og ved længere udeladelser giver udgiveren et kort og instruktivt referat.

Illustrationerne hører til gengæld til bogens svageste sider. Den rummer nogle portrætter og tre kort. Desværre er det ene af de to ældre kort (s. 97) temmelig utydeligt, og det moderne trafik kort s. 29 er noget af en nødløsning.

Carsten Porskrog Rasmussen

Vibeke Harsberg: Træk af den sønderjyske industris udvikling 1850-1864.

Studier, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 3, Aabenraa 1988, 140 s.

Industrihistorie er i høj kurs for tiden, og jeg greb da også med interesse ud efter denne afhandling, da den forelå. Ideen med en undersøgelse af den nordslesvigske industris famlende begyndelse er helt oplagt. Mine tanker gik straks til Helle Askgaard's Den sønderjyske industris udvikling fra 1920 til 1970, der er hovedværket for tiden efter genforeningen. Den foreliggende afhandling beskæftiger sig med tiden mellem de to slesvigske krige. Som understreget i afhandlingen sker det egentlige gennembrud til en industri i moderne forstand først i den preussiske tid. Men der er nogle spæde tilløb før

1864. Hvad skete der i disse år? Lad mig sige straks, at jeg synes forfatterens begyndelse er god, men jeg forstår ikke, hvorfor hun ikke har gjort undersøgelsen mere dybtgående!

Men først til kvaliteterne: Bogen er bygget op omkring lokalforvaltningens indberetninger af fabrikslister for årene 1851, 1856 og 1861. Interessen gælder, som samtiden også forstod fænomenet industri, virksomheder med seks eller flere ansatte. De betydeligste industrier var skibsbyggeri, teglværksdrift, jernstøberi og tobaks- og tekstilindustri. Der indgår ikke en betragtning af en egentlig arbejdsdeling under medvirken af maskinelle hjælpemidler i opfattelsen af begrebet. De indsamlede tal sammenstilles og analyseres i lyset af de politiske forhold, de økonomiske konjunkturer og toldforholdene, og tyngdepunktet ligger i arbejdskraftens størrelse og produktionens art og/eller værdi, alt efter hvordan det meddeles i fabrikslisterne. I et særligt kapitel belyses brugen af kvinder og børn som arbejdskraft. Helhedsbilledet viser en generel vækst i industrielle virksomheder over hele perioden, men med en kulmination lige før krisen i 1857, som giver et tilbageslag i særligt følsomme brancher, der kun delvis indhentes før 1861.

For de 5 tungere industrier redegøres for materialet både i skemaform og i særskilte kapitler. Oplysningerne om arbejdskraften fremstilles i en slags »bruttotal«: Som forfatteren selv skriver, sættes 3 à 4 medarbejdere = 4, daglejere og børn skilles ikke ud for sig, selv om det i visse tilfælde kan lade sig gøre, og endelig sammentælles den samlede arbejdskraft. I flere tilfælde af forskellige årsoplysninger (når det valgte nøgleår mangler), vælges det nærmest forekommende. Hvorfor ikke bare lade årene stå for sig selv? Tendensen er jo tydelig alligevel. Men man kunne have ønsket, at forfatteren havde taget endnu flere år med i sit perspektiv, det havde givet et mere nuanceret billede. Ligesom man havde fået det, hvis hun havde udskilt daglejere fra fast arbejdskraft. Man har en fornemmelse af, at der er tilstræbt et overordnet, ensartet udviklingsforløb, der desværre også dølger variationerne i billedet.

Jeg undrer mig i grunden også over, at forfatteren ikke medtager de ekspanderende branchers små virksomheder (dvs. firmaer med fem eller færre ansatte). Det kunne give indtryk af, om de små kunne overleve, mens de store blev større. Der var jo dog tale om beslægtede håndværksvirksomheder med blot flere eller færre ansatte, så længe industrien ikke kunne kendetegnes ved en mekanisk arbejdsdeling.

Det er en skam, at forfatteren ikke har følt sig fristet til at gå videre i tidens kilder. I de kommenterende kapitler støtter hun sig alene på den eksisterende forskning, og det giver nogle ujævnheder! Således får vi f.eks. en masse at vide om teglværksdrift og kniplearbejde, men næsten intet om tobaksindustrien. Det skyldes, at hun kan hente en afsluttet historie om H.H.Dithmer på

Rendbjerg, der på opfordring udarbejder et resposum om, hvordan evt. nyanlagt teglværksdrift på Holsteinborg mellem Skælskør og Karrebæksminde skal håndteres, fra Axel Nielsen, Industriens historie i Danmark fra 1944. Med den historie som udgangspunkt tegner forfatteren et billede af den brændingsteknologi, tiden rummer, fra kammerovn til ringovn, og antyder, som også Axel Nielsen mener det, at moderniseringen af de kongerigske teglværker sker via Broagerland. Det holder næppe stik. Ole Hyldtoft har i sine studier til sin del af Dansk industri efter 1870, der er under udgivelse nu vist, at teglværkerne i Danmark i 1850'erne henter fornyelse i England i højere grad end Tyskland, at kongerigets teglværksindustri har industrielle spydspidser milevidt foran de slesvigske, og at ringovnen som teknologisk fornyelse er nærmest teglværkseuropæisk: Der er mange andre tilløb til kontinuerlig brænding end Hoffmanns, og hans patent omstødes da også i 1870 (Ole Hyldtoft: Moderne teglværksteknik i 1850'erne. Dampteglværkerne Sorthat og Aldersro. Årbog 1987 fra Danmarks tekniske Museum (1988)). Nu kan man jo ikke bebrejde forfatteren, at hun ikke kender upubliceret forskning, men hun kunne måske have fået en fornemmelse for tingenes tilstand ved at stikke næsen dybere i kilderne. Jeg har ikke selv kunnet finde den første ringovn ved Broager-Egernsund. Den tidligste omtale af ringovnen i Nordslesvig, jeg har kunnet finde, er et afslag på en ansøgning om at bygge ringovn på Matzens teglværk i Iller i 1870. I kongeriget anlagde man den første ringovn i Korsør i 1866-67, og H. H. Dithmer jr.s yngre broder G. F. Dithmer, der drev teglværket Klostermosegaard ved Helsingør, fik ringovn i 1869. Derimod ansøger H. H. Dithmer på Rendbjerg i 1886 om at måtte anlægge ringovn på naboteglværket Egeskov. Det var øjensynligt nyanlagt med kammerovne i 1872. I Slesvig er den gamle teknik tilsyneladende sejlivet, – Axel Nielsen projicerer den gamle H. H. Dithmers betydning anno 1832 ud over hele branchen og frem mod en tid med virkelige fornyelser (som årene med ringovnens indførelse). Det går ikke an, Nordeuropa konkurrerer på teglværksfornyelser i disse år, og det så Axel Nielsen ikke i 1944.

Kapitlet om tekstilindustrien er svært at overskue. Her lader forfatteren en chance gå fra sig til at skrive et stykke kulturhistorie, som egentlig er påkrævet. Hun forudsætter mange branchefænomener bekendt af læseren, og det er i hovedsagen kun kniplepigerne, der står klart for én. Knipleindustrien gennemgås i tidens »antikt« inspirerede opfattelse af ordet industri som ligebyrdig andel af den voksende tekstilindustri. Det er da ikke den maskinelle knipleindustri, som forfatteren beskriver et sted som trussel fra udlandet mod den hjemlige produktion af kniplinger, der er tale om. Det er jo hjemmearbejdende kniplepiger, der arbejder for et centralt distributionsnet med en overordnet finansiering, og den produktion er vel, trods de 15 års relative stabilitet, på

langt sigt uddøende i modsætning til den øvrige tekstilindustri. Forfatteren nævner ikke dette, da talmaterialet vel nok er hovedsagen på bekostning af stoffets iboende kulturhistorie.

Og endelig er valget af det fysiske forskningsområde et besynderligt valg: Sønderjyllands amt, der er en opfindelse fra 1970. »Denne afgrænsning er valgt, da den senere vil kunne muliggøre en eventuel sammenligning med forholdene efter genforeningen.« Det havde været mere naturligt at vælge de 4 amter fra 1920 og knytte an til Helle Asks bog. Jeg synes ikke, at det overordnede statistiske syn på emnet har været lykkeligt, man savner indsigt og formidling i de enkelte brancher. Et kildestudium, som havde været nødvendigt for at kaste lys over disse, havde også givet en indlevelse i kilderne og deres sprog, så man havde undgået den der »Nix mølle« på side 25; det er et gammelt ord for en lokalitet, der stadig findes, Nejs mølle ved Broager. Jeg savner virkeligheden i denne undersøgelse.

Steen Ove Christensen

Bognyt

Jørn Buch, Preben Sørensen og Ernst Vollertsen: Hedeby, Slesvig, Danevirke.
Amtscentralen for undervisningsmidler i Sønderjylland. 28 sider, ill.

Titlens tre lokaliteter rummer såvel for den historiske ekskursion som stofmæssigt gode muligheder for en samlet behandling. Det er et meget omfattende stof, de tre forfattere præsenterer. Der er blevet plads til illustrationer i stort format og en række kildeuddrag indskudt i teksten, der bygger på den nyeste forsknings grundlag.

Målgruppen for hæftet er ikke angivet. Efter sværhedsgraden må det imidlertid sigte efter gymnasiet, men stoffet vil kunne formidles til yngre klassetrin ved lærerindsats. Hæftet bør ubetinget gennem boglader og folkebiblioteker – og fra næste år i det nye informationscenter ved Danevirke – være til disposition for individuelle besøgende i området. – Byen Slesvig behandles af to gange, først i umiddelbar relation til Hedeby og sluttelig i et selvstændigt meget stofmættet kapitel, der også fortæller om det nutidige danske liv i byen, hvor den danske folkedel udgør ca. 1/8 af befolkningen. Den særlige bydel Holmen, der naturligt bør indgå i ethvert besøg i området, får til sidst sin egen omtale.

K.F.

Wolfgang Kröner: Freiheitsstrafe und Strafvollzug in den Herzogtümern Schleswig, Holstein und Lauenburg von 1700 bis 1864.

Rechtshistorische Reihe bd. 63. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main 1988, 249 s.

Ikke sjældent kan man i den lokalhistoriske litteratur eller i kilderne i landsarkivet i Aabenraa finde notater om, at en person blev dømt til at »arbejde i skubkarren« i Rendsborg eller blev indsat i tugthuset i Neumünster eller i Glückstadt. Om disse straffeanstalter og om de forskellige frihedsstraffe før 1864 giver W. Kröners dissertation god besked. Der redegøres for datidens fængsler, for fæstningsarbejdet og for tugthusene i Glückstadt, Neumünster, Altona, Tønder og Flensborg, og der er kapitler om spinderiernes plads i straffesystemet. Anstalternes funktion og ordensregler og de indsattes vilkår (f.eks. forplejning, påklædning, arbejde osv.) belyses. Vi følger tugthusene frem til reformtiden efter år 1800, da Glückstadt-tugthuset med op mod 700 indsatte var tilbage som eneste institution af sin art i hertugdømmerne. Fangerne kom fra hele området syd for Kongeåen – derfor har denne bog interesse også for læsere i Sønderjylland.

L.N.H.

Biographie des Schiffscapitains Peter Hansen von Amalienburg bei Arnis im Herzogthum Schleswig

Lebensbilder aus Schleswig-Holstein bd. 3, hrsg. vom Deutschen Grenzverein, Flensborg 1989, 350 s., ill., indb.

Kort efter udbruddet af Den første slesvigske Krig i 1848 søgte skibe fra den danske flåde at blokere de slesvig-holstenske havne. Kiels havn blev sat under opsyn af korvetten Galathea. Det affødte hos slesvig-holstenerne en vidtløftig plan om at entre skibet. En kaptajn Hansen fra Arnæs skulle tage sig af opgaven bistået af flere hundrede specielt

hvervede matroser. Men ak! – både den gode kaptajn og mandskabet »varmede op« til erobringen med alt for megen grog, og den kække plan blev en fiasko. Sådan var i alt fald den enstemmige dom – og kaptajnen blev til grin. Hansen rømmede derfor af lande. Atter hjemkommet i 1856 gik han i gang med at skrive en selvbiografi om sit begivenhedsrige liv, for på den måde at fremstille sig som en uforfærdet sømand og derved at gøre op med det dårlige rygte fra 1848. Det lykkedes ganske godt. Hansen var en gudbenådet fortæller. Biografien udkom på tryk i 1859 – og nu er den genudgivet af Deutscher Grenzverein som bind 3 i serien »Lebensbilder aus Schleswig-Holstein«. Det er en overmåde levende og velskrevet beretning, som kan læses under devisen: »Hvis det ikke er sandt, er det i alt fald godt fundet på«.

Peter Hansen blev født i Egenæs i Angel 1787 og voksede op ved Arnæs, hvor faderen var færgemand og møller. Som 15-årig stod han til søs i 1802. Gennem de følgende 14 års uafbrudte fravær som sømand i sejlads på Amerika, Afrika og Europa oplevede han det utrolige – lige fra slavehandel, sørøveri, forlis og stilling som omsværmet »kronprins« hos en afrikansk høvding. I 1816 vendte han hjem, blev gift og virkede derefter med skiftende held som kaptajn, skibsfører og købmand i sejlads på Østersøen, Europa og Sydamerika.

Efter den beskæmmende optræden i 1848 søgte Peter Hansen som nævnt at undrage sig folkesnakken ved at flygte til USA. En kort tid var han nybygger og prøvede forgæves at få familien med til den nye verden. Derefter sejlede han til Australien for at besøge en søn, og han virkede som købmand blandt guldgraverne. Først i 1856 vendte han hjem til det fædrene Arnæs, hvor han døde i 1863.

Selvbiografien er god underholdning. Især gælder det beretningen fra ungdomsårene. Men den er mere end det. Læseren får besked om mange sider af levevilkårene i datidens søfart, og fra Peter Hansens modne år får vi et godt indblik i den mellemstore søfarts vilkår. Det mærkes også, hvordan verdensbilledet blev revolutioneret i årene frem til midten af 1800-tallet. Dampskibe og jernbaner gjorde verden overskuelig som aldrig før, og Hansen kunne uden betænkning farte fra det ene kontinent til det andet.

Bogen kan læses for spændingens skyld, og som et værdifuldt tidsbillede, omend sanddruheden i detaljer er svær at afgøre. Register og vejledende kapitler er med til at sætte teksten i relief. Alligevel lader udgaven nok mange læsere i stikken. En tekst af denne art taler i særlig grad til alment historisk interesserede lægmænd – og mon ikke en del af dette potentielle publikum skræmmes bort af de gamle »krøllede bogstaver« og af den fortløbende tekst, som ganske savner kapitelinddeling? En udgivelse med moderne sats og layout ville nok have øget læserkredsen betydeligt. Nu kalder teksten måske mest på feinschmeckere – og det er egentlig synd for den romanagtige bog.

L. N. H.

Jakob Røjskjær: Haderslev postdistrikts historie 1649-1926.

Forlaget Gammelting, Haderslev, 1988. 365 sider, ill. Redaktør: Henrik Fangel.

En række postmesterembeder i Danmark får i disse år deres historie beskrevet. For Haderslevs vedkommende er det blevet til denne grundige og omfattende beskrivelse, der ved sin smukke udførelse og righoldige illustration ligefrem lokker til læsning. Man behøver ikke at være Haderslevborger for at kunne få udbytte af læsningen, idet Haderslev posthus i tiden fra dets oprettelse og frem til 1864 på grund af Assens – Aarøund-færgeriet var bindeleddet for posten mellem København og Hamborg. Det var de eneste embeder, der overgik Haderslev som postcentre, og Haderslevpostmesteren

havde tillige kontrollen over sine kolleger i det øvrige Jylland. Befordringen af breve foregik i det første århundrede ved hest, fra o. 1780 med vogn. Postmesteren havde tillige ansvar for person- og pakke-transport, men denne opgave blev i perioder bortliciteret til enten vognmænd eller postholdere. – Forfatteren har tegnet livfulde billeder af de enkelte postmestre, bl.a. elegantieren Bendix Hojer i 1760'erne og den uheldige Knud Petersen, der i 1819 bliver grebet i kassebedrag.

Bogen bygger på gennemgang af et stort utrykt kildemateriale, med Haderslev Råd-stuearkiv som vigtigste fundsted. Gadeoversigter og navne- og sagregister gør det let at orientere sig i bogen, der må betegnes som et væsentligt tillæg til den i forvejen så righoldige lokalhistoriske litteratur om Haderslev.

K.F.

Peter Kr. Iversen: Vestslesvigs Tidende. Blade af et blads historie.

Forlaget Neffen, Tønder, 1988, 87 s., ill.

Det er en væsentlig og sine steder spændende lille bog, Peter Kr. Iversen har skrevet om Vestslesvigs Tidende (opr. Den vestslesvigske Tidende) med undertitlen Blade af et blads historie, omfattende tiden fra 1. november 1856, da det første nummer blev til i Slotsgade i Møgeltønder med P. Larsen som redaktør, til lokalredaktionen i Tønder blev ophævet den 1. oktober 1961. P. Larsen døde i 1870, C.A. Willemoes var derefter redaktør i perioden 1870-1872 med den afbrydelse, flere måneders fængselsstraf, idømt af de preussiske myndigheder, indebar. Fra Willemoes opgav i 1872, til P. Skovrøys tog opgaven op i Tønder, 1882, hvilede bladet. I 1885 etableredes et fællesskab med Flensborg Avis; det blev styrket ved en overenskomst i år 1900.

Bogen rummer breve fra Jens Jessen, gengivet in extenso, som klart viser, at Jessen forholdt sig stærkt kritisk til Skovrøys. Desværre er breve fra Skovrøys, der måtte tage stilling til denne kritik, ikke kendte. – Når man som Tønderdreng husker den respekt, hvormed man hilste den gamle hædersmand, der havde holdt »hundevagten« i byen, er man næsten ilde tilpas ved afsløringen af Skovrøys manglende økonomiske sans, manglende energi og sjuskeri, som Jessen anfører. Man må vist i den forbindelse ikke glemme, at Jessen trods sine vanskeligheder – også af økonomisk art – befandt sig i en mere konsolideret stilling end den ensomme forpost i Tønder.

Bogens indledende sider om Møgeltønderårene 1856-72, altså P. Larsens og Willemoes' virkeår, rummer en særdeles levende skildring, hvor Peter Kr. Iversens dybe indsigt i de lokale forhold, helt ned til detalillen, kommer til sin ret, samtidig med, at samspillet med de ledende mænd i Tønder som fysikus Ulrik, Cornelius Appel og advokat Gjessing skildres. – En interessant påvisning er, at Vestslesvigs Tidende i årene frem til 1864 havde holdere, annoncer og stof fra Husum, Frederiksstad, Garding og Tønning bl.a. med oplysninger om sejladsen på England; der ligger her et stof, der ville kunne udmøntes af sydslesvigske lokalhistorikere. Sluttelig nævnes det, at Flensborg Avis endnu idag med respekt for sin baggrund har bevaret navnet Vestslesvigs Tidende i kolofonen inde i bladet.

K.F.

Harald Jørgensen: I grænselandets tjeneste. To Løver 1888-1988.

Udgivet af foreningen To Løver, 1988. 80 sider, ill.

I anledning af 100-året for oprettelsen af foreningen »To Løver« den 26. oktober 1888 opfordrede den nuværende bestyrelse med fhv. landsdommer J. Kisbye Møller som formand fhv. landsarkivar Harald Jørgensen til at skrive foreningens historie, en opgave, der ud fra forfatterens omfattende baggrundsviden er blevet løst på god måde. Uden at virke opremsende registrerer bogen, der iøvrigt er uden personregister, de mange personer, der gennem årene har været aktive i foreningens arbejde. – Fadder til foreningen, der havde sit udgangspunkt i den konservative Studenterforening, var gehejmearkivar A. D. Jørgensen. På omtrent samme tid oprettede det radikale Studentersamfund med magister H. V. Clausen som en af igangsætterne 4 S (Studentersamfundets Sønderjyske Samfund). I den første tid kunne de to organisationer, takket være især A. D. Jørgensen, arbejde snævert sammen, bl. a. ved udbygningen af den danske bogsamling på Margrethesminde, den umiddelbare baggrund for Flensborghus' Bogsamling og dermed Dansk Centralbibliotek. – De diametralt modsatte holdninger, der var indbygget i de to organisationer, slog igennem efter århundredeskiftet og fandt markant udtryk under striden om grænsen fra 1918-20, hvor To Løvers medlemmer dels udgjorde, dels støttede Dannevirkefolkene med deres krav om en retspolitisk afgørelse, mens 4 S med magister H. V. Clausen hævdede selvbestemmelsesretssynspunktet. – Støtte til sit arbejde havde To Løver fra 1896 haft i studenterudvalget »Heimdal«. Det gjorde sig også gældende nu, især gennem Aage Kidde og J. Christmas Møller.

I drøftelsen af Sydslesvigs stilling efter 1945 markerede To Løver og Heimdal sig atter stærkt. – To Løvers store praktiske støttearbejde i Sønderjylland gennem de 100 år følges detaljeret op i bogen, bl. a. i skildringen af det betydningsfulde fadderskabsarbejde i Ladelund og Rinkenæs.

K.F.

Knud Madsen: Seminarielærer Claus Eskildsen. 1881-1947. En bibliografi.

Forlaget Neffen. Tønder 1988. 128 sider, ill.

Det er en meget omfattende og grundigt udført bibliografi, bibliotekar Knud Madsen har udarbejdet vedr. Claus Eskildsens forfatterskab, således som det afspejler sig i bøger, hæfter, tidsskrifter, først og fremmest Sønderjysk Månedsskrift, og dagblade, især Vestkysten. 794 registreringer er det blevet til, omfattende tiden fra 1906 med en artikel i »Die Heimat« frem til 8.10.1947, hvor hans sidste artikel »Selvbestemmelsesretten« dagen efter hans død, blev bragt i dagbladet »København«.

Det er Lokalhistorisk forening for Tønder kommune, der har ønsket at hædre Eskildsens minde i forbindelse med Tønder Statsseminariums 200 års jubilæum, og det vil nok især være de lokalhistoriske og nationalpolitiske emner, der vil blive søgt efter i bibliografien, der naturligvis også registrerer Eskildsens pædagogiske forfatterskab og hans artikler af videregående historisk indhold. – Bogen rummer personregister og titelregister, en kort biografi af og oversigt over litteratur om Eskildsen.

Folk, der lærte dansk efter Ole Bolesystemet, er nu oppe i alderen; det samme gælder dem, der oplevede fremkomsten af Dansk Grænselære, men den læses stadig af mange, og yngre læsere vil gennem denne bibliografi kunne få et udvidet billede af Eskildsen. Mon det ikke vil gå flere som undertegnede, at man ganske enkelt læser bibliografien

igennem og imponeres over, hvad Claus Eskildsen har formået at registrere og ytre sig til, udover de punkter, hvor han har ydet sin helt originale indsats.

K.F.

Danmark i Hitlers hånd

Udgivet af Siegfried Matlok. 368 sider, ill. Holkenfeldts forlag, 1989.

Energisk markedsføring er ikke det samme som historieskrivning, og det er fortsat vanskeligt at vaske gamle stornazister rene. Den brune farve har en forbløffende holdbarhed.

Den fundamentale svaghed, der præger hele bogen, er, at Matlok har bundet sig til at fremsætte, hvad den aldrende Dr. Best måtte have af myter at kolportere om sin brogede fortid. Terboven i Norge var indrømmet værre end bogens helt, men det gør ikke Best til nogen helgen. Og man skal gøre sig klart, at nok var Dr. Best tilsyneladende lidt af en legalistisk perfektionist, men han var først og fremmest en begavet opportunistisk magttekniker. En intelligent forbryder. Og blodspor er der. Bests efterrationaliseringer og forskønnende fortidsbetragtninger kan naturligvis bruges til noget, f.eks. til at besmykke det tyske mindretals righoldige nazistiske aktivitet. Såvel Frøslev-lejren som de tyske KZ-lejre gøres til harmløse fænomener, det samme gælder den systematiske tyske tortur.

Der er brugt megen tid på denne udgivelse. Der er ikke brugt megen tid på at sætte Dr. Best i den rette historiske sammenhæng. Af interesse her er hans nazistiske konspirationer før 1933. I det såkaldte Boxheimer Dokument fra 1931 gik han ind for massiv anvendelse af standretter og dødsdomme mod politiske modstandere. Den energiske indsats i det nazistiske undertrykkelsesapparat kunne med fordel have været belyst. Og så er der det ganske banale, at man jo ikke kan forlange, at en intelligent forbryder skal belaste sig selv. Det har han da heller ikke villet ved de forskellige tyske domstole, der har søgt at drage ham til ansvar. Som andre stornazister har han i sådanne tilfælde haft en yderst dårlig hukommelse. Også efter denne udgivelse har Dr. Best sin væsentlige andel i den tyske katastrofe.

A. T. L.

Dansk præste og sognehistorie. X Haderslev Stift.

Hæfte 13. Udgivet af A. Pontoppidan Thyssen. Århus 1989.

Ovenstående hæfte 13 af Dansk præste- og sognehistorie omfatter Hedensted provsti og ligger således uden for årbøgernes anmeldelsesområde. Når det dog skal anføres her, er det for at fastholde, at hæftet danner afslutning på denne meget omfattende publikation. Det kan man ønske udgiverne til lykke med. Det er et særdeles righoldigt materiale, der hermed er fremlagt til brug for landets lokalhistorikere. Udover oplysningerne om præsterækker og kirker rummer alle hæfterne jo righoldige bidrag til belysning af den gamle folkelige sognekulturs tilblivelse såvel som om dens nedbrydning fra o. 1950 som følge af erhvervs- og befolkningsmæssige forskydninger.

Et mindre hæfte med de stærkt ønskelige registre bebudes at ville fremkomme i nær fremtid.

K.F.

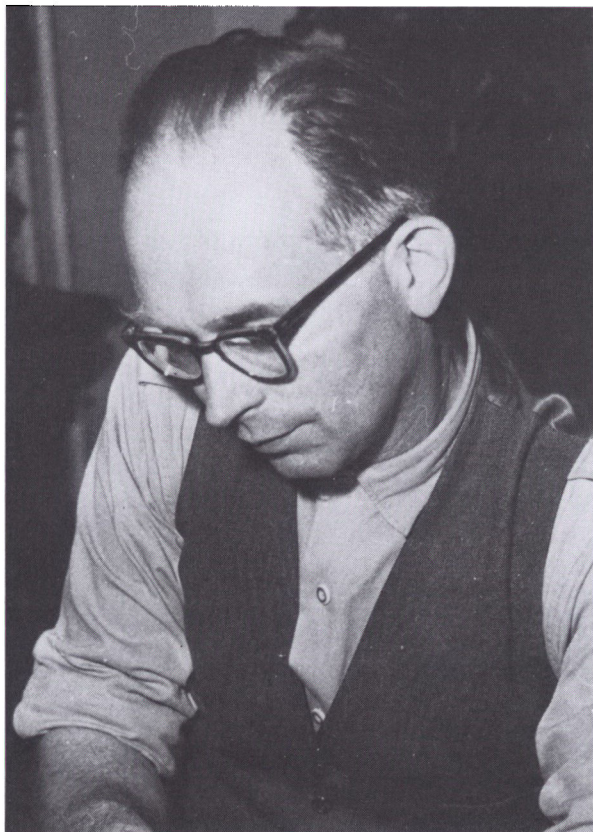
Noter og nyt

Nekrologer

Olav J. Bonefeld. 16.2.1910 – 27.4.1989.

Olav J. Bonefeld var fra Øster Sottrup. Efter høj- og landbrugsskoleophold blev han gift med Cathrine Staugaard og overtog i 1935 »Vestergaard« i Vester Snogbæk, som han dygtigt drev indtil 1976, da en søn overtog gården.

Olav J. Bonefeld var en stovt sønderjysk bonde, en fri mand med meningers mod. Han havde overskud og evner til mange gøremål ved siden af sit landmandsvirke og fik en lang række lokale tillidshverv. Han var liberal, men med stor sans og respekt for helheden, medmenneskeligt og socialt indstillet, og han blev overbevist retstatsmand. Gennem hele livet var han ivrigt optaget af samfundsudviklingen, og i talrige læserbreve forfægtede han åbent og redeligt sine standpunkter.

Olav Bonefeld: fot. Hans Andersen, Haderslev.

Bonefelds store interesse var historien, særligt Sønderjyllands historie, som han havde et indgående kendskab til. Hans synspunkter i skrift og tale var altid præget af en historisk dimension og af en bevidst dansk holdning. Nationalisme var ham imod, nationalfølelse en hjertesag (han betonede altid forskellen), og han var dybt bekymret over den europæiske integrations følger for den danske nationalstat og for det danske grænseland.

Bonefeld samlede på antikviteter, mønter og medaljer, ikke for tingenes materielle værdi, men for historien bag tingene, som han lokkede frem ved flittige og grundige studier. I tv-serien Kvit eller Dobbelt afslørede han sin viden om Trankebar-mønter og fulgte successen op med rejser til den gamle koloni, og i 1960 tog han initiativ til Møntsamlerforeningen for Nord- og Sydslesvig. På grundlag af numismatiske studier udgav han Profiler omkring en alsinger (1978) og En folkelig Augustenborg-prins og hans skæbne (1980), og i 1985 modtog han Dansk Numismatisk Forenings æresmedalje.

Bonefeld vil også blive husket for sin store indsats for den lokale historie. I flere år – indtil 1981 – var han Sønderborg amtskredsformand i Historisk Samfund for Sønderjylland og var i 1981 initiativtageren til en lokalhistorisk forening for Sottrup Sogn og til sin død redaktør af foreningens årsskrift, som har placeret sig blandt landets allerbedste. Bonefeld bidrog selv med meget læseværdige og grundige artikler.

Olav J. Bonefeld var en venlig mand, tolerant og frisindet. Han elskede diskussionen, og man blev altid klog af at høre på ham. Han var en idealist, men samtidig solidt forankret i realiteternes verden. Hos Bonefeld gik alting op i en højere enhed. Der var sammenhæng.

Henning Ladefoged Sørensen

Skoleinspektør S.N.Christensen, Rabsted. 10.2.1920 – 20.10.1988.

På afstemningsdagen, d. 10.februar 1920, fødtes i et husmandshjem i Hjerting ved Rødding en dreng, der blev navngivet Sigfred Nordvalg Christensen, et navn der skulle angive, at nu var der fred, og at valget havde været et nordvalg, en sejr for den nordslesvigske danskhed. Sjældent har et navn været så sigende og været med til at kendetegne en person, som det her blev tilfældet. S.N.Christensen, som han senere skrev sig, voksede op i Ballum, hvor forældrene snart slog sig ned. Fra folkeskolen søgte han ind på Tønder Statsskole, hvorfra han blev nysproglig student 1940, og i de vanskelige besættelsesår fulgte derefter uddannelsen på Tønder Statsseminarium, hvorfra han blev dimitteret som lærer 1945. Han blev andenlærer ved de to skoler i Bedsted og Øster Terp, indtil han 1951 kunne overtage stillingen som førstelærer og degn i Rabsted, en stilling som efter sammenlægningen af sognets fire skoler ændredes til skoleinspektør.

Sammenlægningen af de små landsbyskoler kunne ofte føre bryderier med sig, men det skete i Rabsted sogn takket være S.N.Christensens diplomatiske evner uden den store ståhej. Han var en anset pædagog, hvis evner også kom til anvendelse uden for sognet, idet han 1960 blev deltidskonsulent for aften- og ungdomsskolerne i Tønder amt. Endvidere blev han medlem af Tønder amts ungdomsnævn og formand for ungdomsskoleudvalget.

I Rabsted sogn vil han dog især blive mindet for sin indsats ved rejsningen af forsamlingshuset 1955. Han var den drivende kraft her og var husets formand fra 1958. Samtidig gjorde han en stor indsats i ungdomsarbejdet i sognet, og han var således i et

S. N. Christensen

par årtier i høj grad med til at præge den nationale og kulturelle udvikling i det i så mange henseender ellers lidt vanskelige sogn.

Herudover fik han også tid og kræfter til at arbejde med sit sogns historie og topografi. Som få kendte han egnens gamle veje og stier, og det var en oplevelse at følge ham ad disse. Sin viden om Rabsted sogns historie samlede han i nogle dupliserede hæfter, hver på ca. 16 sider, som kunne bruges både i undervisningen og købes af interesserede i sognet. Han begyndte 1976 med *Træk af en Landsbys Historie, Korup*. Det følgende år fulgte *Træk af Fortidshistorien*, hvori der bragtes en skildring af sognets geologiske forhold, af oldtidshistorien og en samling af sagn, fortællinger m.v. Endelig fulgte 1981 *Træk af Ravsted Sogns Historie*. I små og pædagogisk veltilrettelagte bidder har S. N. Christensen således ydet et væsentligt bidrag til at skabe øget interesse om sognets historie. Han var en af Claus Eskildsens gode lærlinge.

Hans historiske interesse og organisatoriske talent medførte ganske naturligt, at han blev inddraget i Historisk Samfund for Sønderjyllands arbejde. Ikke blot gjorde han en meget væsentlig indsats i et forbilledligt samarbejde med Cornelius Schmidt, Dregsted i organiseringen af arbejdet inden for den nyoprettede Tønder amtskreds, hvor han en

årrække virkede som sekretær, men han var også i årene 1975-81 medlem af Historisk Samfunds styrelse, hvor man navnlig nød godt af hans fortrolighed med det folkeligt historiske arbejde. Han tog sin afsked som skoleinspektør 1986 og døde i oktober 1988 efter en smertefuld sygdom. Hans medarbejderskab i det historiske arbejde vil blive mindet i taknemmelighed.

Peter Kr. Iversen

H. P. Jensen, Agerskov, 17.12.1925 – 1.10.1988

H. P. Jensen var født i Hyrup i Bevtøft Sogn og voksede op på gården Lebeck ved Toftlund – om den, »et hyrdehus på heden«, har han fortalt i *Før i verden*, side 29-32. Han fik en uddannelse i Handelsbanken i Toftlund, hvorefter han fik ansættelse i bankens afdeling i Haderslev. I 1964 blev han direktør for Agerskov Sparekasse, en post som han bestred indtil 1976. Fra 1970 til 1978 var han medlem af Sønderjyllands amtsråd og samtidig viceborgmester i Nørre Rangstrup kommune, valgt af partiet Venstre. Livet igennem følte han sig stærkt knyttet til sin hjemstavn, og at han var stolt

H. P. Jensen: fot. P. Clausen, Aabenraa.

over at nedstamme fra en gammel, sønderjysk bondeslægt gav han åbenlyst udtryk for. Heraf udsprang også hans syslen med slægtens og hjemstavns historie, som førte så meget med sig – på skrift og i tale.

H.P., som han kaldtes, blev kendt over hele Sønderjylland, ikke mindst gennem sine radioforedrag, der havde et meget stort antal lyttere. En del af foredragene er udgivet på lydånd, således at vi kan opleve ham på ny sammen med alle dem, der ikke nåede at høre H.P. i radioen. For det var en stor oplevelse at høre H.P. fortælle – ikke blot i radioen, men også når man mødte ham til foredrag i forsamlingshuse eller andetsteds ud over hele landsdelen. Oplevelsen var nok stærkest, når man sad over for ham i en forsamling. Hans blik kunne virke lidt fjernt, som om han hentede ordene et sted langt borte, men de kom indefra – ubundne af manuskriptets skriftsprog – i en lavmælt strøm af smuktformede sætninger, et kærnefuldt dansk, krydret med gamle vendinger og med dialektudtryk, ikke uden lune og varme. Sådan var også hans skriftsprog. Ligesom det var en fryd at høre hans tale, er det en fornøjelse at læse hans mange artikler.

Hvad fortalte H.P. da om? Først og fremmest om mennesker, mennesker fra hans hjemegn, folk han selv havde mødt eller var stødt på i det historiske materiale, han indsamlede, men også om mennesker, han var blevet bedt om at fortælle om. Ofte var det personer, som det var gået lidt skævt for, mennesker som havde oplevet både storhed og fald, og som havde kendt til både op- og nedture – også psykiske. H.P. havde øje for mennesker, for deres storsind og for deres svagheder, og han besad evnen til at give disse mennesker kød og blod. Men hans personskildringer var ikke kun psykologisk indtrængende portrætter. Hans personer optræder på en baggrund, der er præget af de nationale brydninger, som kendetegner Sønderjyllands historie, ligesom sociale og økonomiske forhold for det meste giver baggrund og dybde for fremstillingen.

H.P.Jensen indsamlede ikke kun et stort materiale, mundtligt og skriftligt, der kunne give stof til foredrag og artikler. Fra sine unge år samlede han på gamle stik og prospekter fra Sønderjylland, og han havde en meget stor og værdifuld samling. I en række artikler, især i museumsårbogen Nordslesvigske Museer, har han fortalt om mange af de kunstnere og håndværkere, som har udført disse stik og prospekter, og berettet om glæden ved at samle og eje og de afsavn, det kunne føre med sig.

H.P.Jensen var medlem af Sprogforeningens bestyrelse fra 1978 og indtil sin død og sad i styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland fra 1974 til 1984, fra 1978 i redaktionen for Sønderjyske Årbøger. Her fremkom også en række af hans større afhandlinger med emne fra hans hjemegn; men også i Sønderjysk Månedsskrift samt i Nordslesvigske Museer bragtes mange af hans artikler. En del af dem er samlet i bøgerne Før i verden – Minder fra Nørre Rangstrup herred, der udkom 1982, På vandring i en svunden tid – Minder fra det gamle Haderslev Vesteramt fra 1983, og Fra gamle dage. Minder fra Haderslev Vesteramt fra 1986. Desuden har han skrevet en række jubilæumsskrifter – bestillingsarbejder, som han på sin særlige måde gav et præg, der får dem til at rage op inden for denne specielle genre. Det gælder Den nordslesvigske Kvindeforening 1907-1957-1982 fra 1982, Huset Johann Jacob Voetmann i Aabenraa fra 1985 og Vojens Tovværk i fortid og nutid (1987), der er et vigtigt bidrag til Vojens' tidligste historie.

Men det var ikke kun om de store og formuende, H.P.Jensen fortalte; Store Bertel, Blinde Henrik, Pæ Skjold, Sadler Troost og mange andre fra samfundets skygeside træder frem side om side med storkøbmanden Johann Jacob Voetmann, storbønderne Laust Arnum, Laurids H.Kaltoft, Laust Vind og ikke mindst mølleren fra Bevtoft, rigsdagsmand Hans A.Krüger. For ham leverede H.P. et stærkt defensorat, da Krügers

eftermæle i 1979 – efter hans mening – led stærk overlast. Herom sagde H. P. Jensen: »Jeg kan slet ikke påstå, at jeg kender den endelige sandhed, men vil kun gøre opmærksom på, at kritikken ofte hviler på ufuldstændige og tvivlsomme grundlag. Ikke alene kan man betvivle de meget kategoriske domme, der afsiges, men kan også spørge, om der i det hele taget er objektivitet og god vilje til stede. Min mening er, at Hans Krüger meget vel kan stå for den kritik, der blev rettet mod hans person og politik« (På vandring i en svunden tid, side 103). – Man kunne have undt H. P. Jensen, at han havde fået lov til at holde talen ved ophængningen af Krügers maleri i Billedsalen på Folkehjem; det skete få måneder efter hans død.

Den her citerede udtalelse siger noget væsentligt om H. P. Jensen og hans forhold til de personer, han beskæftiger sig med, og til kilderne herom. H. P. Jensen benytter i sine foredrag og artikler i vid udstrækning mundtlige kilder, beretninger, som han har fået fortalt og skrevet ned, eller anekdoter, som han har hørt. Også egne oplevelser benyttes – kostelig er således hans skildring af et selvoplevet vælgermøde på Centralhotellet i Toftlund i 1945 med de tre spasmagere Kresten, Henry og Gobbes (Før i verden s. 165-168). Men som dreven lokalhistoriker kendte H. P. Jensen også de skriftlige kilder og forstod at holde de mundtlige beretninger op mod de skriftlige kilders udsagn. H. P. prøvede sine kilder nøje, men han var heller ikke bange for at bringe en historie, som ganske vist ikke kunne bekræftes af de skriftlige kilder, men som kunne give en person eller en situation lige på kornet. Det er vel netop her samt i hans store indlevelsesevne og i evnen til at give sin beretning den rette form, at H. P. Jensens store appel til brede kredse lå.

Givet er det, at det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland med H. P. Jensens alt for tidlige død har lidt et stort tab. Han evnede at formidle Sønderjyllands spændende historie i en form, som ingen vil være i stand til at gøre ham efter; den kærlighed til hjemstavnen og dens mennesker, som han selv besad, blev hermed videregivet til så stort et publikum, som næppe nogen anden lokalhistoriker har haft. Det er for denne enestående indsats, H. P. Jensen vil blive husket.

Henrik Fangel

Arkiver og institutioner

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele 1988

For landsarkivet blev året 1988 i henseende til besøgstal et rekordår, idet vi for første gang nærmede os det næste runde tal, nemlig de 5000 besøgende. Helt nåede vi det ikke, idet vi den 30. december ved lukketid »kun« kunne registrere besøgende nr. 4988. Det var vi imidlertid også ganske godt tilfredse med, idet det i forhold til året før betød en stigning på 807 besøgende, eller knapt 20%. Med de forhåndenværende ressourcer ville det heller næppe have været muligt at klare mange flere på en både for publikum og personalet tilfredsstillende måde. Af disse mange besøgende var 562 nye besøgende, der som værende ukendte med forholdene og materialet havde krav på særlig vejledning og hjælp fra personalets side. Når det har været muligt at klare dette arbejdspress, skyldes det først og fremmest en helhjertet indsats fra personalet, sammenholdt med bestræbelser på at rationalisere arbejdsgangen og i udstrakt grad gennemføre selvekspedition af kopimateriale. Alene den sidstnævnte foranstaltning har betydet en halvering af ekspeditionsarbejdet, og arbejdet med kopiering af især kirkebogsmaterialet fortsættes. I 1988

fremstilledes således 44.000 xerokopier foruden dem, der gik direkte til de lokalhistoriske arkiver som led i den særlige kopieringskampagne, der afvikledes i samarbejde med LASS.

Det er værd at bemærke, at en stor del af de besøgende benytter lørdagsåbningstiden på læsesalen, som vi bortset fra tiden i skolernes sommerferie, stadig opretholder fra kl. 9 til 16. Det gennemsnitlige besøgstal på læsesalen er om lørdagene 16 personer, hvorimod der de øvrige dage gennemsnitligt er 14 personer.

Landsarkivet har i året, der forløb, mistet en af sine trofaste medarbejdere, idet Ingrid Petersen, der siden 1973 havde varetaget rengøringsarbejdet og hjulpet til ved særlige lejligheder, døde efter svær sygdom i marts 1988. Hendes gode humør og sønderjyske slagfærdighed vil længe blive husket både af hendes kolleger på arkivet og de gæster, der traf hende ved de særlige arrangementer, hvor hun var med.

Midt i regnskabsåret 1988 traf regeringen beslutning om besparelser og gennemførelse af personalereduktioner ved ledighed. Dette medførte for landsarkivets vedkommende, at bogbinderværkstedet blev lukket, da konservator Martin Degn Pedersen i august sagde op, og bogbindereleven Mette Lindholm samtidig var udlært. Landsarkivet har derfor siden da været uden mulighed for selv at gennemføre konserveringsarbejder og indbindingsopgaver, hvilket på længere sigt er en uholdbar situation. Hvis ikke uerstattelige arkivalier skal gå tabt, må vi på et tidspunkt gribe til den udvej at unddrage dem fra publikums benyttelse. Vi arbejder derfor kraftigt på at finde en løsning, således at disse meget uheldige følger kan undgås. Personalet har i øvrigt været uændret, idet dog kontorelev Lis Wortmann er blevet udlært og en ny kontorelev først antaget efter årets udløb. Rengøringsarbejdet er blevet privatiseret med årets udgang.

Tilvæksten til landsarkivets samlinger viser samme mønster som i 1987, idet den indtægtsdækkende virksomhed har styrket afleveringen af kommunale arkivalier. Der er i 1988 modtaget og indordnet 167 m arkivalier af kommunal proveniens, især fra Tinglev og Højer kommuner, som landsarkivet har indgået kontrakt med om ordning og registrering af deres arkivalier. Også med Aabenraa provsti er der indgået en ordnings- og afleveringsaftale. Af de statslige afleveringer er der særlig grund til at nævne, at DSBs baneområde Fredericia har afleveret arkivalier fra 15. og 16. baneområde fra 1920 og fremover. Af private arkivalier er der i 1988 afleveret godt 16 meter, der som sædvanlig udgør et broget billede af papirer fra foreninger, institutioner og private personer. Der er her særlig grund til at nævne, at Dansksindede sønderjyske Krigsdeltagere (DSK) trofast vedbliver med at aflevere arkivalier fra såvel hovedforeningen som de sidste tilbageværende lokalforeninger. Fra gårdejer Harald Festersen, Kokhave i Kværs sogn, har vi som depositum modtaget en omfattende og værdifuld samling arkivalier dels vedr. gårdens og familiens historie, men dels også vedr. administrationen af de gråstenske godser, herunder godsregnskaber, som supplerer godsarkivet. Der er desuden afleveret familiearkivalier vedr. familien Michelsen, Lille Kolstrupgård, sager vedr. gården Dalholdt på Løjt og H.P. Carls efterladte samlinger vedr. Rømø. Af nyere ting skal fremhæves, at tidligere medlem af folketinget Peter Gorrssen har afleveret supplerende dele af sit store privatarkiv, der for fremtidens forskere vil kunne belyse væsentlige udviklingstræk i Sønderjyllands nyeste historie. Det kunne gerne være et forbillede for andre, og Landsarkivet har trods den løbende tilvækst stadig godt og vel en kilometer ledig plads på hylderne.

Som en nyskabelse inden for vor indtægtsdækkede virksomhed tegnede vi kontrakt med Foreningen De danske Børneinstitutioner i Aabenraa om at levere et jubilæumsskrift til foreningens 50 års jubilæum d. 8. nov. 1988. Resultatet blev en smuk bog

»Fra nationalitetskamp til kvalitetskamp« på 96 sider, som forelå til jubilæumsdagen udarbejdet af arkivar Jørgen Witte.

Landsarkivets udadvendte virksomhed viser, at medarbejderne har holdt 12 foredrag og medvirket ved redaktionen af 5 bøger eller tidsskriftsrækker. Der har som sædvanlig været afholdt slægtshistorisk aftenkursus, og landsarkivet har desuden været vært for Historisk Samfunds foredragssække Træk af Sønderjyllands historie, hvor de første 3 foredrag blev afviklet i efteråret 1988 med god tilslutning. Der har været 23 rundvisninger med i alt 203 deltagere. Landsarkivets foredragssal har desuden været stillet til rådighed for arrangementer afholdt af Aabenraa museums venner og LASS.

Landsarkivets længe forberedte publikation Toldvæsen og grænsegendarmeri i Sønderjylland, en registratur så omsider dagens lys i 1988, hvormed et erhvervshistorisk meget spændende materiale er blevet åbnet for publikum. Publikationen er et led i en landsomspændende plan om aflevering og registrering af toldarkiver. På det landsdækkende felt har landsarkivet desuden deltaget i arbejdet med færdiggørelse af kassationsplan for amtskommunerne, som forventes at kunne udsendes i forbindelse med et cirkulære fra Indenrigsministeriet i 1989, samt i udvalgsarbejde om de primærkommunale arkivalier.

Ud over disse mere markante forhold er det daglige arbejde blevet passeret. Der er således besvaret 371 skriftlige henvendelser, udstedt 71 attester, oplyst 188 fødselstidspunkter og tilført 833 rettelselser og tilføjelser i kirkebøger og personregistre. Der er ekspederet udlånsager, i alt 454 enheder, hvoraf 87 til administrationen, der er aflagt besøg ved embeder, og der er givet gode råd, også i vid udstrækning telefonisk, og der er sørget for at indlåne arkivalier andetsteds fra, i alt 88 enheder, til brug på vor læsesal. Det har kort sagt igen været et travlt år for Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Hans H. Worsøe

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1988

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig kan igen se tilbage på et travlt arbejdsår.

Studieafdelingens tidligere stipendiat cand.mag. Bjørn Poulsens bog Land – By – Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig udkom den 4. februar 1988. Den 30. august samme år blev værket af det humanistiske fakultet ved Københavns universitet antaget til at forsvares for den filosofiske doktorgrad. Forsvaret finder sted den 19. maj 1989.

Mag.art. Hans Schultz Hansen, der tiltrådte sit stipendium den 1. januar 1987, har i december 1988 fået sit arbejde med danskheden som folkelig og national bevægelse i Sydslesvig ca. 1840-1918 godkendt som licentiatprojekt ved Århus universitet. Han har netop afsluttet materialeindsamlingen til tiden 1840-64. Tiden 1864-1918 foreligger allerede i udkast. Han vil takket være vort nye tekstbehandlingsanlæg kunne færdiggøre sit manuskript til den 31. juli 1989.

Bibliotekslektoren har afsluttet sin omfattende gennemgang af kilder og litteratur til det første bind af Den danske menigheds historie, som skildrer tiden 1588-1921. Han har skrevet omtrent halvdelen af teksten. Arbejdet genoptages, så snart han har afsluttet redigeringen af Studieafdelingens kommende udgivelser, deriblandt W.L. Christiansen: Die Geschichte der SPF og denne forfatters selvbiografi. Desuden har bibliotekslektoren holdt en række foredrag.

Den 11. november udkom Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter

1945 (207 s.), en skildring af sydslesvigske modstandsgruppers aktiviteter mod nazismen og unge sydslesvigeres kamp for demokrati og frihed, da retten til national selvhævdelse og til en dansksindet, tyskskrevet presse lod vente på sig. Så godt som samtlige illegale blade fra december 1946 til juni 1948 er blevet genoptrykt i dette vel udstyrede og vægtige værk om danskhedens gennembrud før og efter 1945. Fr. Wingenders bog fik en overvældende god modtagelse i pressen og af køberne.

Flere tyske eksamenskandidater og doktorander drøftede deres emner med Studieafdelingens medarbejdere; lægfolk fik vejledning i brugen af kilder og hjælp ved læsning af gamle breve. En række danske bøger blev anmeldt i tyske tidsskrifter. Tidligere stipendiat Bjørn Poulsen formidlede resultaterne af sin bog i en udstilling »Flensborg i middelalderen« på Centralbiblioteket. I tilslutning til udstillingen arrangeredes en række foredrag i Folkeuniversitetets regi og en katalog blev udgivet af biblioteket.

Johann Runge

Institut for grænseregionsforskning, 1988

Erhvervenes udvikling blev et centralt tema for arbejdet i 1988. Økonomisk-statistisk, erhvervsgeografisk og historisk fagkundskab har i flere projekter virket gensidigt befrugtede og er kombineret med den tradition for uddannelsesforskning, der findes på instituttet.

Som et led i evalueringen af friamtsforsøget med erhvervsfremme er der udarbejdet en omfattende statusrapport for erhverv og arbejdsmarked, der er udgivet i Sønderjyllands Amts serie om regionplanlægning. I beskrivelsen af, hvilken uddannelse arbejdsstyrken i de enkelte erhverv har, kunne der også bygges på de omfattende matricer, som studentermedarbejderne i København har opstillet for Undervisningsministeriet. Som et led i en planlagt serie af efteruddannelsesundersøgelser er der udsendt en rapport om situationen for landevejstransporten. Og for Sønderjyllands Erhvervsråd har instituttet udarbejdet en regional perspektivredegørelse for landbrugets følgeindustrier.

Som noget nyt er der nu kommet en historisk dimension til de aktuelle samfundsvidenskabelige undersøgelser. For Foreningen af Danske Eksportvognmænd har instituttet udarbejdet en historisk fremstilling, der i oktober blev udsendt som en smuk jubilæumsbog. Under andre eller lignende former vil instituttet gerne fortsætte sådanne perspektiveringer.

En anden ny facet i den samfundsvidenskabelige profil er det socialpolitiske område. Med støtte fra Socialministeriet er instituttet i gang med en undersøgelse af børn og unges anbringelse uden for eget hjem. Projektet blev til efter henvendelse fra sønderjyske bykommuner og er koordineret med de undersøgelser, Socialforskningsinstituttet foretager.

De flerårige sproglige og historiske projekter er nu så langt, at de snart igen resulterer i større publikationer. Mødet mellem sprogene ventes afsluttet i løbet af et års tid, og til de nationale mindretals historie foreligger der nu flere omfattende manuskripter, som instituttet glæder sig til at udgive i ikke for fjern fremtid.

Kan ønsker og ideer mødes med ekspertise og penge, lykkes en væsentlig side af instituttets arbejde. Vi modtager gerne ønsker, der opstår i regionen. Det hører til vores arbejde at bidrage til at konkretisere ideerne så meget, at de kan danne grundlag for forskning. Den ekspertise, huset ikke råder over, kan hentes andetsteds. Pengene ser vi naturligvis helst, at interessenterne selv møder med. Det er gået godt også i 1988.

Johan Peter Noack

Museer

Haderslev Museum

Sammenlignet med 1987, hvor museet kunne fejre sit 100-års jubilæum, har 1988 været præget af et mere normalt – men stadig ganske omfattende – aktivitetsniveau. Samtidig var det året, hvor de generelle økonomiske stramminger for alvor blev mærkbare, hvilket har sat gang i en række overvejelser om en evt. omlægning af nogle af museets arbejdsopgaver.

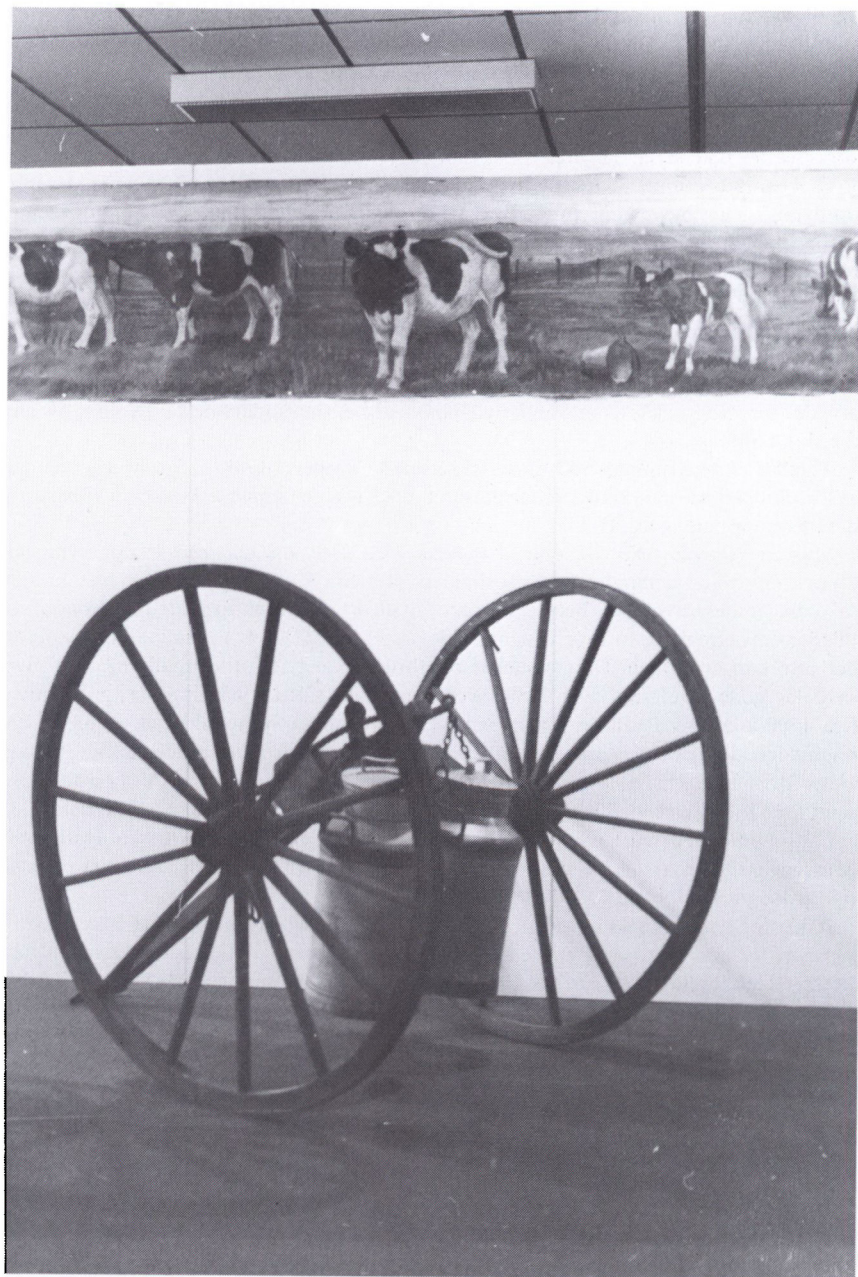
På udstillingsfronten kom kunsten stærkt igen, efter at den i 1987 havde ført en tilbagetrukken tilværelse p.g.a. de mange jubilæumsaktiviteter. Hele 6 kunststillinger blev det til: Requiem for de glemte fra Sønderjyllands Kunstmuseum, Koen i kunsten i samarbejde med Skovgaard Museet i Viborg og resten arrangeret af Haderslev Kunstforening: Haderslevmalerne, grupperne IN og Riimfaxe og som den absolutte publikumstopscorer sommerudstillingen Nutidigt dansk lertøj med knapt 7500 besøgende.

Blandt de kulturhistoriske udstillinger startede året med Vi elsker vort land om flygtninge i Danmark og deres hjemlande. Arkæologi under vandet om en forholdsvis ny forskningsdisciplin blev især set af mange skoleklasser og børnehaver. Det største besøgstal fik dog Den forædlede vilde om kartofflen og dens kulturhistorie. Både til den

Kartofler i lange baner var temaet for efterårsferien 1988 på Haderslev Museum. Her forsøger et par yngre gæster sig med kartoffelskrællerne.

Fra udstillingen »Koen i kunsten«.

og til flygtningeudstillingen var der udarbejdet undervisningsmateriale. Især kartoffeludstillingen tiltrak da også mange skoler og blev i alt set af over 4500.

I 1988 gav museet sit publikum et nyt tilbud: man kan nu låne de plakater hjem, som vi i en jævn strøm modtager fra museer og andre udstillingssteder. Starten på udlånsordningen blev markeret med en udstilling i Sydbanks afdeling i Storegade, og vores gæster ikke alene benytter sig af tilbuddet – de afleverer også plakaterne igen!

To weekends i januar dannede flygtningeudstillingen ramme om en basar med varer fra flygtningenes hjemlande. I juli afvikledes i samarbejde med Haderslev Turistforening de traditionelle sommeraftner med bl.a. folkedans, visesang og gymnastikopvisning og i alt godt 2000 besøgende – både turister og stamgæster. I august gennemførtes med god tilslutning to arkæologisk/historiske afture til fortidsminder i omegnen.

Efterårsferiens aktiviteter for børn tog deres udgangspunkt i kartoffeludstillingen: børnene lavede kartoffelmel og kunne hver dag lære en traditionel kartoffelret, de lavede kartoffeltryk og -figurer, og der blev vist kulturhistoriske film. I årets løb blev der også afviklet foredragsrækker om Sønderjyllands historie, om undervandsarkæologi og om dansk landbohistorie.

Antallet af omvisninger ved museets personale øgedes i 1988 til 75. Men efter det ekstraordinært store rykind i jubilæumsåret 1987 gik det samlede besøgstal tilbage til det mere normale: godt 21.500.

Museets arkæologiske virksomhed er fortsat stor, selv om der med 35 udgravninger kunne registreres et mindre fald i forhold til året før. Undersøgelserne er næsten alle såkaldte nødudgravninger, hvortil Museet får tilført ekstra midler udefra; økonomien tillader desværre ikke større selvfinansierede projekter. Men selv nødudgravninger, hvor der ofte kun er mulighed for at undersøge brudstykker af fortidsminderne, kan give særdeles gode resultater. For 1988's vedkommende således nævnt i flæng: Teglovn (fra 1700-årene?) i Padborg gravet ind i en gravhøj fra bronzealderen, rester af en højmiddelalderlig bebyggelse i udkanten af V. Sottrup, renæssancekælder under Hertug Hans Hospital i Haderslev, gravhøj fra ældre bronzealder med mindst 7 begravelser samt flere lokaliteter med bebyggelsesspor og urnegrave fra ældre romersk jernalder.

I tilknytning til den arkæologiske virksomhed kan det endvidere nævnes, at Haderslev Museum i 1988 overtog 3 omfattende privatsamlinger fra h.h.v. Als, Aabenraa-egnen og Bov-sogn.

Inden for nyere tids kulturhistorie er der foretaget en registrering af et karetmagerværksted i Skodborg, samt et hjemmevaskeri på Bakkevej i Haderslev. Desuden har Museet fået foretaget en analyse af Haderslev-egnen i kulturhistorisk perspektiv, der peger på en række oplagte muligheder for etnologiske undersøgelser i Museets nærmeste opland. Det skulle i de kommende år gerne føre til en række konkrete undersøgelses- og udstillingsprojekter inden for dette arbejdsfelt.

Steen W. Andersen / Anker Thygesen

Aabenraa Museum

Det har længe været kendt, at museets halvt-hundredårige bygning er for trang. Faktisk har behovet været erkendt fra få år efter opførelsen, og i dag står Aabenraa Museum øverst på de sønderjyske museers fælles ønskeliste over bygningsudvidelser. I det daglige arbejde er det f.eks. en hæmsko, at et af de midlertidige magasiner i 1988 måtte flytte til et andet, der desværre heller ikke er velegnet til langtidsopbevaring.

Nok hører magasinerne til det skjulte i museets virksomhed, men forholdene her er også med til at hæmme den nyopstilling af udstillingen, som længe har været planlagt. Tilmed blev tempoet skruet ned, da de fælles besparelser i 1988 kun kunne placeres på kontoen til montre-indkøb. I 1988 nåede museet at tage fat på loftsetagen, hvor alt bortset fra Løjtstuen blev taget ned. Der blev lagt nyt bræddegulv og tagvinduerne blændet, så kun lidt østlys trænger ind. Det sker ikke kun for at gøre rummet kønner, men også fordi det forbedrer opbevaringsforholdene væsentligt. Sollys, svingende varme og fugt er noget af det mest nedbrydende, og især i loftsetagen er påvirkningen kraftig. På den måde er det meningen, at museets rum skal forbedres med ét-to årligt.

På loftet måtte selve færdigindretningen med montrer og belysning udskydes til 1989. Der var kun midler til en nødtvungen sikring af den fine samling Aabenraa-sølv. Udstillingen heraf har beklageligvis været aflåst siden foråret på grund af et tyveri.

Når der tales om driften, må det med, at museet har haft stor hjælp af langtidslødige. Der har konstant været to, og de har været uundværlige til både praktisk arbejde ved loftsindretning, magasin og i værksted, og ved genstandsregistrering.

Ud over det betydelige driftstilskud der ligger her, har museet ligesom i de foregående år fået et par større særbevillinger til konservering og undersøgelser fra Statens Museumsnævn. Desuden er vi i gang med indsamling af midler til en bog, og ikke mindst til bagehuset på Jacob Michelsens gård, hvor hele anlægget blev fredet i august.

Trods sparetider er der nye museumsinitiativer på vej. Her har Aabenraa Museum, der iflg. Museumsrådets planer skal varetage landbrugsforhold i amtet, ydet faglig støtte til Bov Museums planer om et landbrugsmuseum over N.A. Drewsens samling.

Et andet vigtigt lyspunkt er, at Aabenraa Museum fra 1988 har fået glæde af det nyåbnede konserveringsværksted i Gram. Vores andel på godt 90.000 kr. gør, at dette felt nu for første gang kommer ind i en forsvarlig gænge.

Meget passende blev arbejdet indledt med et af museets ældste og fornemste fund, bronzealdersskelettet – Nybølmanden.

Undersøgelser, forskning og indsamling

En betragtelig del af museets undersøgelsesarbejde har bestået i at indsamle baggrundsviden om nogle større gaver. Det gælder et par fine værksteder, hvor maler Clausen fortsat supplerer med flere enkeltdele. Noget nyt er skrædder Isaksens værksted, der betjente byens lille overklasse. Det har hans datter Tove Friis fortalt om, og derved er både værksted og kundekreds blevet afbildet. Også frisør Wilhelm Nicolaisen har fortalt om tiden, da der var forskel på folk, og hvor de fine kunder kom dagligt, og lod sig barbære af egen sæbekop. Den havde sin plads i et af hylderummene i den smukke spejlskabsvæg, som snedker Oesten havde lavet i 1908 til frisørsalonen.

Ud over disse værksteder er en samling af fint malede familieportrætter fra 1840'erne blevet nærmere bestemt. De stammer fra en præstefamilie Wulff i Rise, som er i nær slægt med kniplingshandleren i Brede. Endelig har forberedelserne af nyopstillingen krævet, at Løjtstuen bliver nøjere undersøgt. Det er målet at rekonstruere dens historie og plads i stuehuset til gården Østre-Elbjerg i Barsmark.

Den anden side af museets undersøgelsesvirksomhed er nogle længeresigtede undersøgelser, der skal dække karakteristiske træk i egnens historie. Her er undersøgelsen af livsløb på Løjt fortsat. Den er blevet sporet ind på forskellene i de tysk- og dansksindedes samværsformer. Det nationale, og hvordan det kommer til udtryk i foreningsliv og dagligliv er et emne, som museet fortsat vil uddybe også med henblik på nyopstillingen.

Statens Museumsnævn har givet midler til fortsættelse af undersøgelsen om sømands-

koner. Den skal føres op i tid, og i 1988 er der blevet indsamlet statistisk baggrundsstof. Det indkredser sømandskonernes familier og husstande i de tre deltagende søfartsmuseer, Troense, Esbjerg-Fanø og Aabenraas områder.

Endvidere er undersøgelsen af udvalgte sønderjyske kirkegårde og begravelsesskikke blevet suppleret, der er holdt en lang række foredrag og skrevet en artikel om bevaringsværdierne. Undersøgelsen skal på den ene side danne baggrund ved det lovbestemte arbejde med bevaring af gravminder. På den anden side vil det forhåbentligt blive muligt at føre undersøgelsen videre i et samarbejde med andre egne af landet.

Som et sidste felt kan nævnes, at museet i 1988 er begyndt på at belyse fiskeriet fra Aabenraa Fjord. Det er sket småt, men lovende, ved en vellykket gruppesamtale mellem fem af egnens fiskere, og desuden igennem et par gaver fra en fiskerdatter.

Særudstillinger og anden formidling

For at kunne samle kræfterne om nyopstillingen er museets særudstillinger blevet begrænsede. Der er både lidt færre og hovedparten består af indlån fra andre museer o.l.

I et par af vintermånederne blev en udstilling om flygtninge vist. Den lagde vægt på at vise forskelle mellem flygtningenes hjemkulturer og dansk kultur for at demonstrere faldgruberne i kulturmedet. Til udstillingen blev der i samarbejde med især Flygtningehjælpen knyttet en række aktiviteter.

Denne udstilling blev afløst af en række kunst-udstillinger af: billedtæpper, af fransk kunst, arrangeret af Kunstforeningen, Fotoklubbens årlige udstilling og museets sommer-udstilling af tre århusianske kunsthåndværkere. To keramikere og en tekstilkunstner byggede på det bedste i den danske tradition, hvor håndværket og dets grundlæggende teknikker udnyttes i forfinede, enkle former.

Som optakt til efteråret viste kunstforeningen sin anden udstilling. Det er blevet en fast aftale, at Aabenraa fotoklub og Kunstforening udstiller henholdsvis en og to gange årligt. Også for museet er det et godt samarbejde.

I de to vigtige udstillingsmåneder omkring skolernes efterårsferie vistes en etnografisk udstilling om fiskere på Yucatan i Mexico. Målet var bl.a., at vi med disse fremmede briller på kunne få en indgang til de hjemlige Aabenraa-fiskere og deres kultur. Der blev som nævnt gjort en god begyndelse ved en gruppesamtale. En af fiskerne, der deltog heri, medvirkede desuden i efterårsferien, hvor han demonstrerede garnbinding.

Rækken af særudstillinger afsluttedes med museets store »oldemors« juletræ og i forbindelse hermed en udstilling om nisser. Ved hjælp af et stort indlån fra private vistes, hvordan nissen har udviklet sig fra gårdnisse til en juleekvisit, der har alle mulige skikkelser.

Igennem lånene indsamler museet samtidig dokumentation om juleskikke, og vi får vigtige nye kontakter. Det er i det hele taget en metode, som vi har gode erfaringer med, og det vil fortsat være centralt at forene formidling og indsamling – dokumentation på den måde.

1988 er det andet år, hvor Aabenraa Museum har stået for driften af samlingen på Jacob Michelsens gård. I løbet af året er aktiviteterne herude blevet finpudsede, og de har fundet en mere varig form.

Der holdtes i forår og efterår udstillinger i i alt tre weekender. Som hidtil er den levende gentagelse af ældre arbejdsprocesser i husholdningen central. I ugen efter tilbydes udstillingen til skoler, og til dem står der i øvrigt altid en åben invitation på onsdage. Desuden holdes der åbent nogle sommersøndage og en søndag i december med aktiviteter, der forbereder julen. Dette program har i år, hvor udstillingsemnerne var brødbag-

ning, skiftedag og høst vundet god genklang. Der er kommet mange, og der er blevet snakket om de traditionelle arbejdsmetoder. Noget, som både museet og de besøgende har stort udbytte af. Også skolerne har gjort god brug af tilbuddene.

I 1988 er de fleste genstande fra hovedbygningens loft blevet flyttet til kustodeføjens

Ved gennemrestaurering af Wollesgyde 2-4 i Aabenraa dukkede noget udstyr fra Aabenraa's ældste begravelsesforretning, ligkistesnedker J. H. Nissen, op. Det er små sølv- eller guldbronzerede løvfødder og papmache-figurer til den sorte ligkiste, butiksskilte m.m.

Tingene er nok uanseelige, men de fortæller tydeligere end meget andet om en tid, hvor klasseskellene var skarpere, og hvor småfolk kun med nød og næppe kunne få en hæderlig begravelse. De symbolladede ting var meget velkomne gaver for hele museets arbejde med begravelsesskikke.

loft. Her er de blevet udbygget til en selvstændig legetøjsudstilling. Desuden er husgeråd og pibesamling blevet nyordnet og et udsnit af bødkerværkstedet genopstillet.

Denne del af den gamle udstilling har altid stået publikums hjerte nær – nok fordi der er så mange af tingene, det kender fra egne forældres eller bedsteforældres hjem.

Som noget nyt har museet endelig bidraget til Aabenraa kommunes sommerferieaktiviteter. Der blev lavet et hæfte med en byvandring, hvor børn, der måske fik hjælp af voksne ledsagere, skulle finde bestemte hustyper, døre og indskrifttavler. Det var en god måde at få øje på byens særpræg, og hæfterne blev meget efterspurgt.

Gaver og erhvervelser

Den store gavestrøm og de større samlede gaver fra værksteder og frisørsalon er allerede nævnt. Museet er dermed så vidt, at vi i betragtning af den truende pladsmangel og hvad andre danske museer rummer, må sige, at vi ikke kan tage flere værksteder ind. Vi har nu en rimelig god repræsentation af nogle karakteristiske nyere værksteder i og omkring Aabenraa, skomager, bødker, maler, skrædder, til dels træhåndværker på landet, og endelig den fine skabsspejlvæg m.m. fra frisørsalonen. De beskriver et længere forløb, hvor disse gamle byerhverv har været ude i flere kriser og sidst fra omkring 1960 den tekniske og økonomiske omlægning, der har gjort, at kun ganske få er tilbage i dag. Det vil være væsentligere at samle oplysninger ind om de små forretningsdrivende og håndværkeres vilkår, dagligliv og kundekreds end at tage imod flere genstande.

En anden side af byens liv, nemlig det, der er knyttet til bolig, hjem og kvindernes hverdag, afspejles i en række gaver, hvoraf én er meget omfattende. Giveren har både haft plads, lidt samlelyst, og svært ved at kassere, så mange helt daglige genstande fra tiden efter 2. verdenskrig er kommet med. Det drejer sig næsten om alt fra dukketøj, tasker, sko, til stole, legetøj, strikkebøger, duge, puder, nips, køkkentøj. Det er meget værdifuldt, at et hjem således bliver alsidigt belyst, men også her vil pladsen snart sætte en grænse. Det er derfor væsentligt, at danske museer har dannet nogle samarbejdsgrupper om indsamling i nyere tid. Kun derved kan der udvælges og samordnes i de store materielle mængder, der kendetegner vores tid.

Lidt løserevet, men interessant for museets beskæftigelse med begravelseskikke, er det, at vi har modtaget noget kistepynt og andet udstyr fra en ligkisteforretning i Aabenraa. De fortæller om de forholdsvist fattiges midler til at få en værdig begravelse i tidens smag. Der er f.eks. små løvefodder og papmacheengle til den sorte ligkiste. Symboladede ting, der let kunne være endt som affald.

Endelig har vi fået en del gaver til museets store søfartssamling. Til de ældste og kostbareste hører en såkaldt kaptajnskop med håndmalet skibsportræt fra ca. 1860, og et rejseskrivereskrin i mahogny med messingbeslag – en vigtig del af kaptajns udstyr. Til hans udstyr hørte også nogle lodsboøger over bl.a. Det Indiske Ocean. En fint dekoreret køjesæk har tilhørt en menig sømand. De kinesiske og japanske souvenirs er blevet supplerede, og fremhæves bør en 12-personers kaffedug i det fineste hørlærred. Netop tekstiler og forøvrigt også møbler fra Østen mangler i museets samlinger.

Til slut skal de eneste erhvervelser af kunst anføres. De skete på museets udstilling af kunsthåndværk, hvor vi købte et vægtæppe af Anne-Birgitte Hansen og en gulvkrukke af Dorte Heide. Desuden overraskede Jacob Gormsen museet under et foredrag for Venneforeningen ved at forære os et portræt af Ole Prip Hansen.

Birgitte Kragh

Museet på Sønderborg Slot

Besøgstallene var i 1988 på mange museer nedadgående. For Museet på Sønderborg Slot var nedgangen dog kun ganske beskeden, ca. 4.000 til 87.507. Et fortsat årligt besøg på omkring 90.000, hvor det nu har holdt sig i flere år, synes da også at være ganske godt. Fordelingen er derimod knap så tilfredsstillende, idet der dels er tale om, at det fald, der skete i lejrskoleelever for et par år siden, fastholdes, dels er der tale om nedgang i for- og efterårs-sæson.

Det er givetvis for en stor del museets særudstillinger, der fastholder det gode besøgstal, men det må bemærkes, at det store sommerferiebesøg synes ret uafhængigt af særudstillinger, og lejrskolerne kommer alene til de faste udstillinger. I den forbindelse kan nævnes, at undervisningsafdelingen har gennemarbejdet en række nye temaer til foredrag for skoler, så museet nu kan tilbyde gennemgang af 22 forskellige emner rundt i samlingerne.

Særudstillingerne tager dog fortsat en stor del af personalets tid og energi og af museets penge. 1988 har da også været et år med adskillige særudstillinger. Fra 1987 fortsatte den fine og særprægede udstilling af kinesiske mønter, udstillingen »Ordsprog og talemåder«, der var blevet til i samarbejde med Haderslev Museum, og som siden har fungeret som vandreudstilling rundt i landet og endelig legetøjs-udstillingen, der fik lov at blive stående. Som forårsudstilling vistest tre lokale kunsthåndværkere, væveren Annemette Heltoft, keramikeren Karin Torre Jørgensen og guldsmeden Ejler Skjerning. I påskedagene var de til stede og fortalte det interesserede publikum om deres arbejder. Tilsvarende var der i efteråret en kunsthåndværkerudstilling med de imponerende tekstilbilleder af Solveig Refslund og med spændende arbejde i træ, stentøj og jern af Niels Helledie. De klædte hinanden og de klædte rummene, så det blev en meget smuk og særpræget udstilling, der åbnedes med et charmerende og levende indlæg af Niels Helledie. Af andre udstillinger er der grund til at nævne en lille, fornem fremvisning af Olav Bonafelds samling af Chr. IV-mønter i anledning af Chr. IV-året. Desuden vistest fra december og ind i det nye år en moderniseret og fornyet udgave af legetøjsudstillingen.

Årets hovedudstilling drejede sig imidlertid om ringridning i anledning af 100-års jubilæet for Sønderborg Ringriderfest. Ved hjælp fra komiteen, ved lån fra adskillige private og fra enkelte andre museer og med anvendelse af materiale, der var udført et par år tidligere i samarbejde med Aabenraa Museum kom en meget stor og levende udstilling op at stå – fra ringridningens tidlige historie, om udviklingen i Sønderjylland til den særlige historie i Sønderborg og helt til »dagen derpå«. Det blev en morsom og velbesøgt udstilling, der med talrige ting gav et alsidigt indtryk af denne populære folkefest.

Ud over det oftest meget krævende arbejde med særudstillingerne, hvor de lidt større på den ene eller anden måde kræver en indsats af alle museets ansatte, var der i 1988 også andre krævende arrangementer. Museets 80-års dag i marts fejredes ved en helt speciel særudstilling, hvor et rigt udvalg af alle gaver og nyherhvervelser fra 1987 blev præsenteret. Det var en helt overvældende mængde, der kunne vises, et overbevisende udtryk for museets faste lokale forankring og for den levende forbindelse mellem museum og befolkning, der altid har været og altid bør være museets største aktiv. Mange hundrede ting fra over 100 givere blev her vist frem, store og små ting mellem hinanden, enestående kostbarheder og slidte brugsgenstande i en broget mængde fordelt i 6 rum, der alle var fyldt godt op. På selve jubilæumsdagen d. 13. marts, hvor udstillingen åbnede, var der så »Åbent hus«, hvor alle ansatte var i gang – på værksteder, arkiv, kontor eller med foredrag rundt i huset, mens nogle – suppleret med fagfolk udefra –

sad i Riddersalen for at bestemme en masse ting, som gæsterne medbragte og atter andre solgte kaffe og kringle i køkkenet. Over 1100 besøgte museet i dagens løb, så der var travlhed overalt på slottet.

I december havde museet et særtilbud til de mindre. Efter i nogle år at have fortalt om »Nissen på Sønderborg Slot«, havde undervisningsmedarbejderne lavet bagerummet og lagerkælderen om til en hyggækælder, hvor de på skift kunne fortælle eventyr og tilføje lidt oplysning om jul og om bagning i ældre tid, før børnene drog af sted med en bolle. Også dette arrangement samlede mange – adskillige hold måtte afvises, da der kun var plads til 5 hold om dagen. I alt deltog over 70 hold i dette arrangement.

Det er tydeligt, at alt dette arbejde med udstillinger og arrangementer giver gode resultater. Men det kræver hver gang en meget stor indsats af personalet, og det er gang på gang tydeligt, at der er for få ansatte. En fastholdelse af det nuværende aktivitetsniveau kræver yderligere personale – de sønderjyske museer ligger i bund hvad angår stillinger, sammenlignet med andre danske provinsmuseer. Enhver nedskæring vil betyde bortfald af de aktiviteter, der sikrer det høje besøgstal. En overflytning af midler fra andre sektorer til kulturbevillingerne burde være en selvfølge i en tid, da vores nabolande prioriterer kulturarbejdet stadigt højere og derfor netop i disse år har forøget deres kulturbevillinger markant.

Som det meget klart fremgik af udstillingen »Årets gaver«, modtager museet mange gaver, de fleste lokalt, men også en del fra andre dele af landet, gaver, der på bedste vis supplerer de eksisterende samlinger.

Alle afdelinger er i årets løb blevet forøgede. Flest gaver er som sædvanlig modtaget inden for grupperne tekstil og legetøj, og ringriderudstillingen resulterede i mange usædvanlig fornemme gaver. Årets tilvækst ligger på flere hundrede numre, hvortil så kommer mange billeder til arkivet og en jævn forøgelse af biblioteket – en forudsætning for arbejdet med samlingerne.

Museet deltager på mange måder i samarbejdet med andre museer. Det er medlem af de landsdækkende museumsorganisationer og er medlem af flere samarbejdspuljer mellem grupper af museer – industripulje og dragtpulje. Adskillige forskere udnytter derigennem museets samlinger i deres arbejde, ligesom andre både danske og udenlandske forskere benytter museet. Det kan ske ved besøg på museet eller ved forespørgsler, hvor museets personale inddrages i undersøgelserne. Desuden medfører mange af årets ny-erhvervelser i sig selv undersøgelser, udført af museets personale. Det gælder således hjemtagningen af to hele værksteder, et sadelmagerværksted fra Hørup og et karetmagerværksted fra Ragebøl. Begge har krævet langvarigt arbejde, ikke mindst karetmagerværkstedet, fordi der her blev tid til opmålinger og fotografering før hjemtagningen. Arbejdet med Cathrinesminde Teglværk har også betydet fortsat forskning omkring den ældre teglværksindustri.

De fleste af disse undersøgelser resulterer før eller senere i artikler eller indgår som led i forskellige publikationer, skrevet af forskere udefra eller af ansatte ved museet. Den største og vigtigste afhandling, resultatet af flere års grundig forskning, blev i foråret indleveret til bedømmelse ved Københavns Universitet som licentiatafhandling af museumspædagog Inge Adriansen. Med titlen »Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet« blev det 469 sider store manuskript antaget, og med en forelæsning i september blev Inge Adriansen lic. phil. I forvejen havde arbejdet med det enorme stof resulteret i mindre afhandlinger, hvori beslægtede emner var taget op til detail-undersøgelse. En artikel om »Mor Danmark« kom i 1987, og i Sdj. Årb. 1988 skrev hun om »De sønderjyske Piger«. Som medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift leverede hun flere

artikler, ligesom hun skrev mindre bidrag og flere anmeldelser i fagtidsskrifter. Hun leverede også et bidrag til Nordslesvigske Museer, bind 15, hvor hun desuden var medredaktør, om myten og realiteten omkring Christiern II's fangenskab. I dette bind, der var tilegnet Jørgen Slettebo i anledning af hans 60-års dag, var der også artikler af flere andre ansatte ved museet – Rudolf Lassen, Hans Helmer Kristensen (om »Fugle ved Sønderborg Slot«) og Ellen Weiss (om museets børnepædagogiske arbejde) – ligesom en række venner og kolleger fra ind- og udland havde skrevet artikler til det smukke og fyldige bind. Både Inge Adriansen og J. Slettebo skrev afsnit i bogen »By og Bolig i Sønderborg«, og J. Slettebo leverede desuden et stykke til festskriftet til Niels Oxenvad, en artikel til Sdj. Mdskr. samt et hefte om »Ringridning i Sønderborg« og nogle anmeldelser og fik et foredrag fra Stavnsbåndsfesten på Rønhave trykt som kronik.

Museet har således haft travlt på alle områder og alle har slidt i det hele året igennem. Det var derfor med stor beklagelse, museet modtog besked om, at dets mest erfarne og meget flittige medarbejder, Rudolf Lassen, havde besluttet at holde op. Han var blevet ansat i foråret 1955 og var lige siden en trofast, altid loyal og vellidt medarbejder, som år efter år lagde et kæmpearbejde i museets tjeneste. Som hans efterfølger ansattes 1. juni lærer H.H. Hvelplund. En anden, mangeårig, trofast medarbejder, rengøringsassistent Marianne Friedrich holdt af helbredsgrunde op i efteråret. I hendes sted ansattes Bodil Lorenzen. Museet beskæftigede desuden i årets løb en række henviste, der er en væsentlig forudsætning for, at museets mangesidige arbejde kan udføres.

J. Slettebo

Sønderjyllands Kunstmuseum og Tønder Museum

Museumskomplekset i Tønder blev i 1988 udvidet med det nedlagte vandtårn og de tilhørende bygninger: pumpehus og kontorbygning. Bygningerne har i de senere år været genstand for en til tider meget følsom debat i Tønders offentlighed, hvor nogen på den ene side har ønsket at jævne bygningerne med jorden, og andre har talt varmt for bevarelsen af især vandtårnet, der i mange tønderborgeres bevidsthed står som et vartegn for byen. Nu er amt og kommune gået sammen om en bevaring af bygningerne, og det er tanken i de kommende år at indrette pumpehuset til en udstillingsbygning for, dels mere eksperimenterende kunstudstillinger, teater- og musikarrangementer, og dels for lokale fortrinsvis kunstneriske tiltag. De første udstillinger har allerede fundet sted, således arrangeredes i 1988 en visning af resultaterne af en af Tønder kommune udskreven arkitektkonkurrence »Nyt i gammelt«, hvor en lang række arkitekter gav deres forslag til nybyggeri i Tønders gamle bydel. Kontorbygningen er af Tønder museers håndværkere indrettet til værksted, og vandtårnets videre skæbne vil afhænge af de økonomiske muligheder, fremtiden vil bringe. Med vandtårnsanlæggets inddragelse i museumskomplekset fremstår hele komplekset som et fascinerende arkitektonisk anlæg spændende fra Porthuset fra 1500-tallet, vandtårnsanlægget og et i 1975 til udstillingsformål ombygget elektricitetsværk, begge bygningsanlæg fra begyndelsen af dette århundrede, arkitekt Lauritz Thaysens museumsbygning fra 1923 til arkitekterne Peter Koch og Nils Rode-Møllers kunstmuseumsbygning fra 1972. Hertil kommer det efterhånden betragtelige haveanlæg, hvori indgår en markering af det omkring 1750 nedbrudte slot, Tønderhus.

Museerne i Tønder holdt i 1988 14 særudstillingsarrangementer, heraf blev de 2 afholdt på henholdsvis Haderslev Museum og Sønderborg Bibliotek. Det drejer sig

Museerne i Tønders bygningsanlæg blev i 1988 udvidet med det nedlagte vandtårn fra 1902.

om udstillingsprojektet Requiem for de glemte, der vistest begge nævnte steder. Med udgangspunkt i den svenske digter Tobias Berggrens digt »de ur minnan fallne« havde kunstmuseet udvalgt malerier og skulpturer fra sine samlinger til belysning af digtets tema; menneskelig lidelse og vores evne til at fortrænge vor viden om verdens nederdrægtighed og ondskab. Udstillingen var suppleret med et lysbilledshow, hvor tyste naturscenerier vekslede med krigsbilleder og billeder med seksuelle undertoner, og der vistest en videogengivelse af Peter Watkins film Wargame, der beskriver et muligt hændelsesforløb efter et atombombenedslag. Udstillingen var meget suggestivt anlagt og var bl.a. tænkt som et forsøg på at bringe mødet mellem publikum og kunst i stand på en ny medlevende måde.

Årets måske mest opsigtsvækkende udstilling blev Jens Birkemose Porcelain. Udstillingen blev arrangeret af Sønderjyllands Kunstmuseum og Tønder Museum i fællesskab. En koordinering af de to museer, som vi fra museernes side vil søge at udbygge i de kommende år, bl.a. i form af fælles udstillingsprojekter. Birkemose havde af Royal Copenhagen fået stillet en lang række af de velkendte Kgl. Porcelainsfigurer til rådighed for en ny farvedekoreret. Udstillingen var en mangfoldighed af figurer dekoreret med Birkemoses heftige ekspressive penselstrøg, og figurerne udstilledes i blandt Tønder Museums permanente samlinger. Ligeledes blev en anden af årets udstillinger Møbelgruppen af 1983 vist side om side med samlingerne på Tønder Museum. Konfrontationen mellem museets gamle møbler og møbelgruppens nye møbelprojekter gav mulighed for sammenligning, samtidigt med at det fremmedgørende, der i nogen grad kan hvile over moderne design udstillinger, elimineredes.

Herudover skal nævnes udstillingerne Tæpper og lange baner, hvor de sydjyske vævere Anette Bendixen, Grete Sørensen, Birthe Sandorff Lock og Lise Frølund viste deres

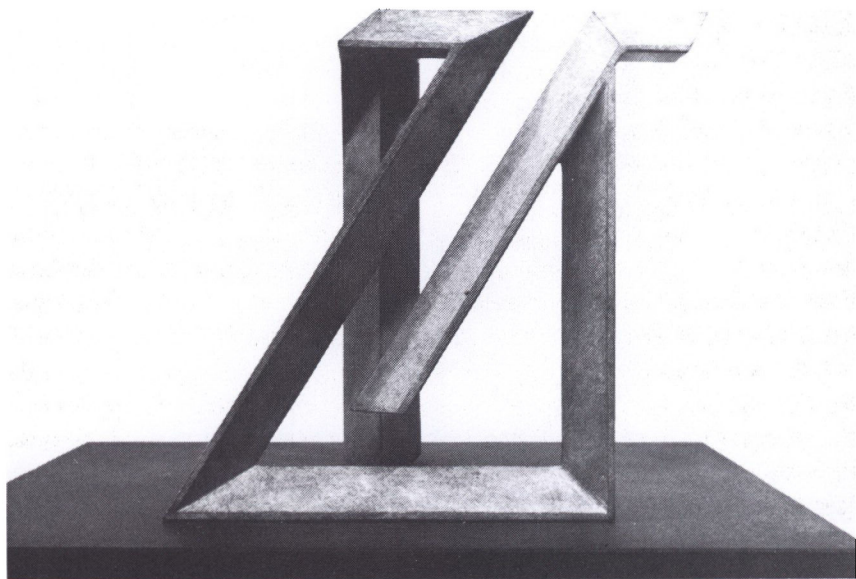
Møbelgruppen af 1983 viste sine møbelprojekter i Tønder Museums udstillingslokaler og gårdmiljø.

arbejder, maleren Jan Sivertsens separatudstilling *Virtues and Vices*, Carl Magnus udstillingen, der afholdtes i anledning af afsløringen af hans skulptur *Pavane* foran Tønder Rådhus, og endelig gruppeudstillingerne *Min tid som pilot* – yngre danske kunstnere fra gruppen *Storm og Stille*, Med hilsen fra Norge, en række norske malere og billedhuggere og *Nordkunst*, en pejling af den progressive danske kunsts scene med arbejder af Margrete Sørensen, Jørgen Rytter, Kurt Børge Simonsen, Viera Collaro og Claus Jensen. Denne sidstnævnte udstilling blev først vist i et kunstcenter i Groningen i Holland, med hvilket kunstmuseet har indledt et samarbejde for fremtidige arrangementer.

I udstillingen af de permanente samlinger foretages til stadighed omrokeringer, bl.a. som følge af erhvervelser og gaver til museerne, som udstilles umiddelbart efter, at de er indlemmet i samlingerne. På Tønder Museum er foretaget en gennemgribende nyopstilling af kniplingsamlingerne. Den forøgede interesse for dette håndværk har nødvendiggjort, at museets samlinger formidles anderledes end hidtil. Museets projektansatte Inga Hammer har ydet et stort arbejde på dette felt. Museet har i 1988 indkøbt flere kniplings, samt diverse arbejdsredskaber til belysning af kniplingsfremstilling. Herudover er museets sølvsamling forøget ved gaver og erhvervelser. Priserne på sølvarbejder er efterhånden nået op i et leje, hvor museet er nødsaget til at søge midler udefra, såfremt større betydelige arbejder skal købes. Blandt museets øvrige indkøb skal nævnes en smuk messingkande fra 1900-tallet fremstillet i Tønder, samt en tysk politiumform fra århundredskiftet.

Museets genstandssamling er efterhånden af betydelig størrelse, og med erhvervelsen af computeranlæg er det hensigten i de kommende år, at hele samlingen registreres via computer, hvilket vil lette adgangen til informationer om de enkelte genstande.

Kunstmuseets indkøb i 1988 har fortrinsvis koncentreret sig om indkøb til belysning

For midler fra Statens Kunstfond og Tønder Kommune erhvervedes skulpturen Pavane af den svenske kunstner Carl Magnus til opstilling foran Tønder Rådhus. Sønderjyllands Kunstmuseum købte modellen.

af den aktuelle nordeuropæiske kunst. Her skal nævnes arbejder af vesttyskeren Rainer Grodnick, svenskeren Carl Magnus og danskerne Doris Bloom og Henrik Have. Efter ansøgning skænkede Statens Museumsnævn fra sin rådighedssum museet Henrik Haves skulptur Overfor digtet er man kvinde fra 1986.

Dertil kommer et helt nyt indsamlingsområde: Fransk salonkunst, den pompøse franske kunst fra forrige århundrede. Med disse indkøb er det hensigten at bringe museets betydelige samling af dansk surrealisme ind i en sammenhæng. I 1988 lykkedes det med midler skænket af Andelsselskabet Tønderhus Fond at erhverve Charles Gleyre (1806-1874): *Les Illusions perdues*. 1843. For egne midler erhvervedes bronzeskulpturen Antonin Mercie (1845-1916): *Gloria Victis*. 1874, og som testamentarisk gave modtog museet en smukt forarbejdet stol, antageligt udført af Louis Majorelle. Herudover er de øvrige samlinger suppleret ved bl.a. erhvervelser af Helle Vibeke Erichsen, Svend Wiig Hansen, Einar Nielsen og en række sønderjyske kunstneres arbejder erhvervet på den censurerede Maj Udstilling på Holmen i Løgumkloster, hvor museet deltog i censureringen.

Året igennem afholdtes flere foredrag og rundvisninger på museerne i Tønder, og huset kunne opretholde sin besøgsstatistik på ca. 25.000 besøgende.

Ove Mogensen

Midtsønderjyllands museum

Traditionen tro påbegyndtes sæsonen palmesøndag den 27.marts med åbningen af særudstillingen Konkylies, som museet havde lånt af Nordsømuseum i Hirtshals. Udstillingen var produceret som et samarbejde mellem Nordsømuseum og Konservator Hedegaard i Langå og bestræbte sig på at vise så mange arter havsnegle og -muslinger som muligt, af den slags som de fleste ville betegne som konkylies.

I det 18. århundrede var det på mode i de europæiske fyrstehuse at samle på konkylies, dels af interesse for naturhistorien og dels som en slags statussymbol, idet det på det tidspunkt var forbundet med store omkostninger og en del besvær at hjemføre sådanne rariteter. Denne hobby dannede udgangspunktet for en langvarig fascination af konkylies og var årsagen til, at mange sjældne arter blev eftertragtede samlerobjekter.

Mange af de arter som udstillingen viste betragtes i dag som udryddelsestruede, ikke mindst på grund af den udstrakte handel, der drives verden over med dem som souvenirs. Dette fik Midtsønderjyllands Museum til ikke at sælge flere snegle- og muslingeskaller, især eksotiske arter, som ellers var at finde i museets kiosk.

I tiden forud for åbningen af sommersæsonen prægedes museets hverdag af et omfattende arbejde med revidering og registrering af museets arkiver, efter et registreringssystem, som ad åre, når museet får råd til det, vil kunne lette overgangen til EDB-registrering. Sideløbende dermed påbegyndtes et større slemmearbejde på mange kilo lerprøver fra Gram Teglværks lergrav, som indeholdt massevis af mikrofossiler. De mange kilo lerprøver stammede fra et specielt »stormlag«, som ved tidligere undersøgel-

Hvalhuset, som det så ud i marts 1989, efter at de fleste af de donerede penge var brugt.

HSH 1002 bjærges fra Gram Teglværks lergrav d. 17.6. 1988 foreløbig som det sidste hvalfund.

ser var blevet opdaget i aflejringerne i Gram Teglværksgrav. Et sådant sammenskyl af skaller og dele af små organismer, som levede i det hav, der dækkede store dele af Sønderjylland i Miocæn tid for 6 millioner år siden, kan give værdifulde oplysninger om den fauna, der befolkede dette hav.

I maj måned skete det foreløbig sidste fund af hvalknogler i Gram Teglværks lergrav, idet tidligere teglværksarbejder, Marinus Oster, Gram, den 17. maj om eftermiddagen, under en af sine sædvanlige ture i lergraven, fandt nogle hvalknogler i det nyopgravede ler. Museet blev, som så ofte før, tilkaldt og en kort undersøgelse godtgjorde, at der atter engang var blevet fundet knogler i det fossilrige Gram ler, og at de stammede fra en bardehval. Undertegnede og Torsten Meinert Jensen fra Sønderjyllands Amts Konserveringsværksted gik i gang med gravearbejdet til det, der senere skulle vise sig at blive det foreløbig sidste hvalfund i Gram Teglværks lergrav.

Efter et gravearbejde, der gradvis blev hårdere og hårdere, fordi leret blev mere »fedt«, efterhånden som vi arbejdede os nedad, blev det bageste af et bardehvalkranium og nogle itubrudte underkæbehalvdele afdækket, og det viste sig at vi kunne »nøjes« med at bjerge en sammenhængende lerklump på 220 × 90 × 45 cm med en vægt på ca. 1,6 tons, indeholdende de værdifulde knogler. Hvor vi tidligere havde anvendt polyurethanskum (PU-skum) til at indstøbe og på den måde transportsikre andre gramhvaler, anvendte vi nu en metode, der behøvede knap så farlige stoffer – nemlig kun jern og træ.

Medens udgravningen i lergraven var i gang, blev TV-Syd interesseret i vores arbejde, og da vi den 17. juni var parate til at bjerge hvalfundet, blev begivenheden fastholdt på video og senere udsendt i TV-Syd med tilhørende interviews af finderens, Marinus Oster, tidligere gravemester, Gunnar Bach, museumsprædagog Martin Abrahamsson og

*Fundet klargøres til hævning juni 1988.
Torsten Meinert Jensen.*

museumsinspektør Flemming Roth, som i forbindelse med udgravning af hvalknogler i lergraven nok må siges at være en slags veteran, da han var med i 1973, da Geologisk Museum i København foretog en af de første hvaludgravninger i Gram Teglværks lergrav.

Få måneder efter 1988 udgravningen var Gram Teglværk solgt, og den nye ejer havde ingen planer om at genoptage teglværksdriften. Således endte et palæontologisk eventyr i det Sønderjyske – foreløbig. Det er nu museets planer at forsøge at medvirke ved retableringen af lergravsområdet, således at denne geologiske lokalitet kan bevares for eftertiden, idet vi ønsker at gøre stedet til en slags geologisk naturpark med vandrestier, vådområder og et frisk afrenset profil i den ene væg af lergraven.

Således vil der atter med årene kunne gøres nye fund i denne enestående, fossilrige aflejring. At muligheden for fund af nye arter ikke er udtømt ses af et fund fra 1986, som viste sig at være en for os endnu ukendt tandhval. Dette fund samt det foreløbig sidste fra maj 1988 (som hurtigt blev døbt TV-Hvalen) er stadig under præparering på det nyindrettede Sønderjyllands Amts Konserveringsværksted, der havde officiel åbning den 3. juni.

Den sidste halvdel af året blev præget af 3 ting: Den 4. september åbnede museet en udstilling om skove og skovdrift i Norden, lånt af Jagt- og Skovbrugsmuseet i Hørsholm, som var et fællesnordisk udstillingsprojekt med deltagelse af Finland, Norge, Sverige, Island og Danmark. En meget smuk udstilling, som formåede at formidle den store rolle, som træ og træ-produkter spiller i vores hverdag, såvel som den rekreative rolle skovene spiller for alles velbefindende. Ca. 20 millioner mennesker går tur hvert år i skoven, alene i Danmark!

I oktober måned påbegyndtes arbejdet på »Hvalhuset« placeret på en ledig grund over for museet. Museet havde i 1984 erhvervet et skelet af en af de to han-kaskelotter, der den 14. januar dette år strandede ved Henne. Museumsinspektør Flemming Roth planlagde opførelsen af et hvaludstillingshus sammen med arkitektfirmaet Rønnow og Overbye, Gram, og ansøgte en lang række private fonde og pengeinstitutter om midler til opførelse af et hus, udformet, som en af de meget karakteristiske tørrelader, der omkransede mange teglværker her i landsdelen for ikke så længe siden. Henimod efterårsferien 1988 havde disse ansøgninger båret så meget frugt, at man turde gå i gang med arbejdet. Det knap 14 meter lange kaskelotskelet planlægges udstillet i en glasmon-tre overdækket af førromtalte tørrelade, således at det bliver muligt at bese dette imponerende skelet fra tre sider. Ifølge arkitektfirmaets beregninger vil etableringen af Hvalhuset beløbe sig til ca. 325.000 kr. og indtil marts 1989 er der indsamlet 275.000 kr. fra private fonde og pengeinstitutter.

Efter en velbesøgt kammerkoncert søndag den 6. november med lokale musikere fra Gram, afsluttedes året med museets traditionelle julestuearrangement. I en af årets sidste week-ender inden jul, inviteredes omegnens børn og voksne til at deltage i udsmykningen af et stort juletræ, placeret i museets særudstillingssal, som i forvejen var udsmykket til lejligheden. I ugen derefter inviteredes landsdelens skoler til at tilbringe en times tid eller mere i julestuen, hvor museumspædagogen underholdt med historier om jul i »gamle« dage (olde- og bedstemors tid), med gamle sanglege og spil om pebernødder. I julestuen 1988 deltog 503 personer i løbet af 10 dage.

Martin Abrahamsson

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 1988

Beretninger fra foreninger og arkiver

ved Henrik Fangel

Historisk Samfund for Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag d. 20. maj årsmøde på Folkehjem i Aabenraa, hvor rigsantikvar Olaf Olsen i overværelse af omkring 80 deltagere holdt lysbilledforedrag om det nye Nationalmuseum og Sønderjylland. Man så her bl.a. den genrestaurerede Hjortspringbåd, som kommer til at indtage en hædersplads i nyopstillingen på Nationalmuseet.

Ved generalforsamlingen, der havde Historisk Samfunds tidligere formand Poul Andersen, Munkemølle, som dirigent, aflagde formanden, landsarkivar Hans H. Worsøe styrelsens beretning, som indledtes med følgende mindeord:

Forud for aflæggelse af beretningen vil det være naturligt, at vi mindes de tre tidligere medlemmer af styrelsen, som er gået bort siden sidste årsmøde. Der vil i det kommende bind af Sønderjyske Årbøger blive skrevet nekrologer af folk, der har kendt dem, og som vil give en skildring af deres indsats for Historisk Samfund. Det drejer sig om gårdejer Olav Bonefeld, Snogbæk, der var formand for Sønderborg amtskreds 1973-81, sparekassedirektør H.P.Jensen, Agerskov, der var medlem af styrelsen 1974-84, og skoleinspektør S.N.Christensen, Ravsted, der var medlem af styrelsen 1975-82, de sidste år som formand for Tønder amtskreds.

Efter at forsamlingen havde mindedes de tre tidligere styrelsesmedlemmer ved at rejse sig, fortsatte formanden:

Vi har i indbydelsen til årsmødet fremhævet, at årsmødet finder sted i 100-året for udsendelsen af den første årgang af Sønderjyske Årbøger, og mødedeltagere, der husker Sønderjyske Årbøgers 75-årsjubilæum i 1964 havde måske ventet en større festlighed i lighed med dengang, hvor man – i øvrigt også her på Folkehjem – bl.a. opførte en prolog af Martin N.Hansen. I denne prolog indgik sangen »Der er sol over vang«, som siden er blevet sunget ved de fleste

af vore møder, således at man næsten kan betegne den som Historisk Samfunds egen sang.

Vi har denne gang valgt at gøre det lidt anderledes, men vi har ved valget af foredragsholder, rigsantikvar Olaf Olsen, der taler om det nye Nationalmuseum og Sønderjylland, alligevel forsøgt at markere dette årsmøde som noget særligt og noget med et videre perspektiv. Selve festlighederne gemmer vi til november, hvor Historisk Samfund fredag d. 3. november vil afholde en reception på Landsarkivet, hvor alle medlemmer er velkommen sammen med pressen, vore søsterorganisationer og repræsentanter for de myndigheder og legatbestyrelser, som vi gerne vil holde os gode venner med. Når vi har valgt at gøre det sådan, skyldes det ikke mindst, at vi ved den lejlighed vil kunne præsentere den store jubilæumsårbog og det 100 års register incl. en samlet indholdsfortegnelse, som vil være foreningens jubilæumsgave til medlemmerne, og som på en helt ny måde vil åbne for udnyttelsen af den uhyre fond af viden om Sønderjyllands og de enkelte lokaliteters historie, som er nedlagt i de 100-årgange. Samtidig vil vi også kunne markere 50-årsdagen for udsendelsen af det første bind i vor skriftrække med udsendelsen af endnu et bind, nummer 69 i rækken. Der vil senere i beretningen blive lejlighed til at komme tilbage til begge punkter.

Første hæfte af Sønderjyske Årbøger udkom i febr. 1889. Trykkestedet var Flensborg, og redaktionen bestod af H.P.Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen og Peter Skau, Bukshave. Spidsartiklen var skrevet af A.D.Jørgensen og handlede om Graastens ældre historie. Baggrunden for oprettelsen af Sønderjyske Årbøger er skildret i jubilæumsårbogen 1964 af A.D.Jørgensens sønnesøn, fhv. landsarkivar Harald Jørgensen, og i samme bind fortæller Historisk Samfunds daværende formand, Peter Kr.Iversen, træk af deres senere historie, som derfor ikke skal gentages nu. Det skal blot nævnes, at Historisk Samfund for Sønderjylland som et væsentligt incitament til sin oprettelse 1923 netop havde ønsket om at skabe en medlemskreds, der kunne bære en fornyet udgivelse af Sønderjyske Årbøger, efter at de havde ligget stille siden 1914. Det er værd at tænke på dette forhold, når man diskuterer Historisk Samfunds struktur og fremtidige arbejde.

Den årgang af Sønderjyske Årbøger, der blev udsendt i beretningsåret, 1988, blev noget mere omfattende end de foregående med mange gode og velillustrerede artikler. Afsnittet om de lokalhistoriske samlinger og arkiver i landsdelen voksede endnu engang i omfang – men vi er sikre på, at disse sider, der udsendes som særtryk til de nævnte foreninger i samarbejde med LASS, har stor interesse. De er nyttige som en »håndbog« over det lokalhistoriske arbejde, og de dokumenterer den energi og det liv, som udfolder sig her. Det lykkedes i 1988 at få udsendt Sønderjyske Årbøger tidligere end hidtil, nemlig

allerede midt i november. Denne gode tradition vil redaktionen, der i jubilæumsåret består af arkivleder Lars Henningsen og rektor Knud Fanø, søge at efterleve fremover, og de har garanteret, at årbogen i år vil foreligge, når 100-års jubilæet fejres den 3. november.

Forberedelserne af den store 100-års jubilæumsårgang har været i gang længe. Bogen vil blive et digert værk med 19 store afhandlinger, mange boganmeldelser, noter og nyt samt oplysninger om det lokalhistoriske arbejde. Der vil være bidrag fra alle tidsrum af Sønderjyllands historie, lige fra den meget tågede oldtid og til i dag – populære og videnskabelige afhandlinger samt erindringer mellem hinanden med et væld af billeder. Vi tror, at denne »Sønderjyllands historie i artikelform« vil vække opmærksomhed og håber, at jubilæet lokker mange nye medlemmer til.

Men jubilæumsårgangen er, som omtalt indledningsvis, kun den ene side af den kommende fest. Samtidig udgives fhv. skoleinspektør Børge L. Barløses store register over alle årgangene siden 1889. Gennem mere end 5 år har Barløse helliget al sin tid til denne opgave. Nu er de ca. 12.000 sedler med personhenvisninger og de ca. 9000 sedler med stedhenvisninger i trykken sammen med en samlet, detaljeret indholdsfortegnelse over årbøgernes ca. 28.000 sider. Denne uvurderlige opslagsbog i Sønderjyllands Historie bliver vor jubilæumsgave til medlemmerne, idet man inden 1. september kan rekvirere den tilsendt til november mod betaling af ekspedition og porto, i alt 50 kr. Der er virkelig noget at glæde sig til. Salgsprisen vil derefter blive 150 kr. + ekspedition og porto. Styrelsen vil her på årsmødet have lov til at takke Børge L. Barløse for den enstående indsats, der er øvet, og vil gerne overrække et gavekort, således, at du, når korrekturlæsningen er afsluttet, kan slippe af under varmere himmelstrøg.

Historisk Samfund har som bekendt to publikationer, der udsendes løbende, nemlig foruden Årbøgerne også Sønderjysk Månedsskrift, der med sine 65 årgange ikke blot har opnået en ærværdig alder, men som også stadig er landets eneste historiske månedsskrift og spillevende. Dets holdere vil have bemærket, at redaktionen, der består af Inge Adriansen, Steen W. Andersen og Henrik Fangel, med den nye årgang vovede springet og fra årets begyndelse gav Sønderjysk Månedsskrift nyt format og nyt udseende. Ikke alle abonnenter var tilfredse hermed, men stort set må vi dog sige, at det nye udseende har fået en positiv modtagelse. Valget af format, som er mindre end det hidtil anvendte, var betinget af ønsket om besparelser i produktionsomkostningerne, og disse blev da også opnået. Også gode tilskud har været med til at give Månedsskriftet en bedre økonomi end tidligere, således at det voksende under-skud, som Månedsskriftet har udvist gennem en række år, nu er vendt til en balance mellem indtægter og udgifter. Det er meget glædeligt, og glædeligt er

også den betydelige fremgang i abonnenttallet, som månedsskriftet har haft. Det har nu passeret 2000. Indholdsmæssigt mener vi nok, at månedsskriftet har kunnet leve op til de tidligere årgange. Indholdet er stadig meget varieret, og redaktionen har haft held med også at give bladet et aktuelt tilsnit. Grænse-landskronikken, der bringes hvert kvartal og skrives af forskellige personer hver gang, er et godt, aktuelt indslag, hvor der kommer mange forskellige synspunkter på udviklingen i Sønderjylland frem. Hvis et enkelt hæfte fra årgang 1988 skal fremhæves, må det blive sommernummeret, et udvidet hæfte om sønderjysk landbrug, som udsendtes i anledning af stavnsbåndsjubilæet med særlige tilskud. Årgang 1988's 10 hæfter kom i alt til at omfatte 348 sider, hvilket ret nøje svarer til de tidligere årgange, når man fraregner artiklerne fra Museumsårbogen.

Som nævnt indledningsvis kan også Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland i år fejre sit 50 års jubilæum. Som første udgivelse i denne serie udsendtes i 1939 provst Erik Christensens *Fra min virksomhed i Tønder*, som nu er en efterspurgt sjældenhed. Siden da er det blevet til i alt 67 publikationer i denne serie. Først på året udkom den længe ventede Løjt sogns historie, hvormed det store projekt om en historisk beskrivelse af den nuværende Aabenraa kommunes forskellige dele, Aabenraa by, Ensted sogn og nu sidst Løjt sogn, er bragt til afslutning takket være rundhændede tilskud fra Aabenraa byråd. Da disse tilskud til dels er indgået i tidligere regnskabsår, men altså først er kommet til anvendelse nu, udviser vort regnskab igen i år et større underskud, hvoraf en del altså kun er regnskabsmæssigt. Men det betyder ikke, at vi ikke meget gerne havde set et bedre salgstal for især Løjt sogns historie end de ca. 400 eksemplarer, vi er nået op på. Hovedparten af nyudgivelserne udkom i november-december 1988, idet vi da kunne præsentere ikke mindre end 3 værker:

I skriftrækken kom som nr. 67 kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1831-36 ved Peter Kr. Iversen. Denne vesteregns-matador i kniplinger havde op til 1000 kniplepiger beskæftiget. Han købte og videresolgte uld og jysk bindetøj, handlede også med korn og var foregangslandmand. Wulffs dagbøger fra 1830'erne giver en god indføring i datidens dagligliv og tænkemåde, og de indeholder meget kildestof til Vestslesvigs erhvervs-, lokal- og personalhistorie.

I studieserien kom som nr. 3 Vibeke Harsbergs »Træk af den sønderjyske industris udvikling 1850-64«. Denne bog indeholder en grundig behandling af den lokale industri i den økonomiske vækstperiode mellem de slesvigske krige, hvor især teglværker, jernstøberier, skibsbyggeri og klædefabrikation var i fremgang. Vibeke Harsbergs bog giver væsentlige bidrag til både firma- og lokalhistorie.

I den nye serie »Sønderjyske billeder«, som udgives af Historisk Samfund

og Institut for sønderjysk Lokalhistorie i fællesskab, udkom det første hæfte H.P.Hanssen – liv og virke, redigeret af Henrik Fangel. På et halvt hundrede sider beskrives i tekst og billeder H.P.Hanssens bevægede liv og hans indsats, begyndende med slægt og baggrund og sluttende med hans eftermæle.

Historisk Samfunds skriftudvalg bestod i 1988 af overbibliotekar N. H. Kragh Nielsen og stipendiat Hans Schultz Hansen, medens Lars Henningsen afviklede sine igangværende opgaver. Udvalget har arbejdet videre med nye planer, og to nyudgivelser er nært forestående. Sidst i maj udkommer Peter Kr.Iversens udgave af Revisionsprotokollen over Gram og Nybøl godser 1761, der indeholder en lang række oplysninger om Gram-undersåtternes familieforhold, bøndergårdenes tilstand og besætning samt landbrugets forhold i øvrigt. Værket udsendes på Peter Kr.Iversens 75-års fødselsdag d. 23.maj 1989 i delvist samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Allerede midt i sommerferien vil den næste udgivelse foreligge, nemlig Svend Falkner Sørensens bog »Faneflugt?« om dansksindede sønderjyske værnepligtiges grænseovergang i perioden 1914-18 for at undgå tysk krigstjeneste. Udgivelsesdatoen bliver 22.juli, idet bogen er bekostet af Floranders Mindelegat, og legatstifteren fru Else Florander var født d. 22.juli.

Skriftudvalgets planer omfatter i øvrigt en bog af Troels Fink om Fællesskabet i Rinkenæs 1550-1769. Rinkenæs er enestående derved, at det her er muligt at følge indførelsen af fællesskabet fra 1550 ved en aftale mellem hertug Hans og brødrene Ahlefeldt på Søgård. Carlsberg-fondet har allerede bevilget støtte til denne bog, som udkommer til november. Desuden regner vi med et bind i den lille serie i år og med endnu et hæfte i serien Sønderjyske billeder.

Disse mange publikationer skulle gerne sælges godt, og samtidig vil vi gerne også have solgt nogle af vore ældre publikationer. Historisk Samfunds PR-udvalg har arbejdet med salgsbrochurer og med andre salgsmetoder, som har givet pæne resultater. Det er således nu blevet fast skik, at medlemmerne ved alle møder afholdt af Historisk Samfund, herunder møderne i amtskredsene, skal have lejlighed til at se nogle af vore publikationer og erhverve dem, de har lyst til. Det gælder også årsmødet her, hvor vi som en særlig gestus har medbragt nogle ældre publikationer, som man kan vælge gratis, når man køber for et vist beløb af vore nyere publikationer. Også den fremtidige medlemshvervning tager PR-udvalget hånd om. Udvalget består af Rasmus Callesen, Henrik Becker-Christensen, H.H.Bang og Hans Schultz Hansen.

Egnsvandringen i 1988 gik til øen Før, hvor vi mødte stor gæstfrihed og megen hjælpsomhed fra den lokale historiske arbejdsgruppe, ledet af dr. Frederik Paulsen. Turen blev en stor oplevelse for deltagerne, og trods et deltagergebyr på 250 kr. meldte der sig dobbelt så mange, som vi kunne have med. Det er dejligt med så stor interesse, men vi må indrømme, at vi har været kede af

at skulle sige nej til så mange, ikke mindst, da det drejede sig om et udflugtsmål, som for mange kan være vanskeligt at komme til på egen hånd, men der var rent praktisk ikke mulighed for at transportere mere end 100 personer rundt på øen. Udvalget, der består af Henrik Becker-Christensen, Ole Perch Nielsen, Rasmus Callesen og Hans Worsøe vil i 1989 prøve at tilrettelægge en tur med færrest mulige deltagerbegrænsninger. Vi har aftalt på styrelsesmødet, at den såvidt muligt finder sted d. 9. september med mulighed for dublering søndag d. 10. september.

Samarbejdet med de lokalhistoriske arkiver (LASS) og Historisk Samfund for Als og Sundeved er fortsat i 1988 med arrangementet af en temadag for bestyrelsesmedlemmerne i samarbejde med Folkeuniversitetet og Institut for sønderjysk Lokalhistorie. Årets tema var Hvordan bevarer vi vore gamle landsbyer og kirkegårde? Arrangementet fandt sted den 26. november på Folkehjem og havde meget fin tilslutning.

Ligeledes i samarbejde med Folkeuniversitetet har der i vinterens løb været arrangeret en foredragsrække med 7 tværsnit af Sønderjyllands historie. De tre foredrag fandt sted i 1988, de sidste fire i 1989, hvor vi jo var begunstiget af det gode føre på landevejene. Der var ca. 50 deltagere til hvert foredrag, og foredragsholderne har erklæret sig villige til at gentage deres foredrag ude i amtskredsene. Det skal tilføjes, at foredragsrækken afvikledes i landsarkivets foredragssal i Aabenraa. På landsarkivet afvikledes ligeledes traditionen tro et kursus i slægtshistorisk arbejde ved Inge Huusmann Jakobsen og Thorvald Lorenzen med fuldtegnede deltagerlister.

Vore 5 amtskredse har igen i 1988 gennemført et stort program med foredrag og ekskursioner, ligesom man har opretholdt møderne med de lokale græsrodsforeninger og arkiver, møder, som vi tillægger stor betydning. Amtskredsens bestyrelser har i marts været samlet til et fællesmøde, hvor man sammen med Historisk Samfunds forretningsudvalg har drøftet fælles planer og tiltag. På initiativ af Aabenraa amtskreds genindførtes i 1988 arrangementet Historisk Søndag, og som naturligt var, påtog initiativtagerne sig at arrangere den første. Arrangementet fandt sted søndag den 20. august med Bov-Padborg området som centrum og en stor indsats af de lokale kræfter. Selv om vejret ikke var med os, må den historiske søndag betragtes som vellykket. Den er derfor kommet igen for at blive – i det mindste for en periode, så vi kommer alle 5 amtskredse igennem. Som det kan ses af indbydelsen, der er udsendt sammen med indkaldelsen til årsmødet, er det i år Sønderborg amtskreds, der vil trække læsset, og programmet ser så lovende ud, at mange sikkert allerede har reserveret søndagen d. 11. juni.

Som det fremgår af ovenstående, har der været mange aktiviteter i 1988, og som jubilæumsår vil 1989 blive endnu travlere, men det er vi kun glade for. I

en tid, hvor mange melder sig ud af foreninger for at spare, må vi gøre en ekstra indsats for at engagere vore medlemmer og for at hverve nye. Den 1. april 1988 havde vi 2899 medlemmer, på tilsvarende tidspunkt i år 2845. Vi mener, at der netop i et jubilæumsår med særlige tilbud og begivenheder vil være de bedste chancer for at skaffe nye medlemmer. Vi har derfor på forhånd uddelt brochuremateriale, som vi gerne vil bede Jer om at tage med hjem og dele ud til venner og bekendte, der interesserer sig for historie. Det skulle ikke være svært at skaffe et par nye medlemmer hver, og slår brochuremateriale ikke til, kan man bare ringe til kontoret og bede om mere. At skaffe nye medlemmer er for os at se den bedste måde at markere jubilæerne på.

Efter at forsamlingen havde godkendt beretningen, aflagde kassereren, afdelingsleder Rasmus Callesen, regnskabet og forklarede, at en del af det fremkomne underskud skyldes, at tidligere modtagne tilskud først var blevet anvendt i dette regnskabsår. Dette gjaldt i særlig grad Aabenraa kommunes tilskud til Løjt sogns historie. Men håbede ved et bedre bogsalg næste år at kunne undgå et fornyet underskud. Forsamlingen godkendte derefter uden kommentarer regnskabet der bringes side 598.

Ved de efterfølgende valg genvalgte Knud Fanø, Inge Adriansen og Henrik Fangel, medens museumsinsp. Sten W. Andersen, Haderslev og overbibliotekar N. H. Kragh Nielsen, Rødding, ønskede at trække sig ud af styrelsen. Formanden takkede begge for deres indsats og kunne meddele, at Sten W. Andersen fortsatte i redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift. Til styrelsen nyvalgte stipendiat Bjørn Poulsen, Flensborg, og højskolelærer Erik Lindsø, Danebod.

Som revisorer genvalgte Sv. Lyck og Sv. Andresen, medens bankdirektør Frede Rudolph, Aabenraa, nyvalgte som revisorsuppleant.

Inden afslutningen af selve årsmødet overrakte formanden den i beretningen omtalte gavecheck til fhv. skoleinspektør Børge Barløse som tak for udarbejdelsen af 100-års registeret til Sønderjyske Årbøger. Børge Barløse takkede og benyttede lejligheden til selv at takke for hjælp og bistand undervejs.

Mødet sluttede med, at man sang Karstens Thomsens forårssang: Det æ så køhnt, det æ så dajle.

Amtskredsene i Historisk Samfund for Sønderjylland beretter:

Haderslev amtskreds

Amtskredsen havde den 8. juni indbudt til en aften tur nord for Kongeåen til Thomas Juels gamle herresæde Sønderkov fra 1622, der nu efter mange års forfald bliver restaureret fra A til Z under ledelse af arkitekt Steffen Søndergaard, Askov. De ca. 60 deltagere blev vist rundt af stukkator Svend Nielsen, der efter en tur rundt om bygningen viste og fortalte om alt fra kælder til øverste stokværk. Ved det efterfølgende kaffebord på Skibelund pavillon var der stor spørgelyst. Det var en interessant aften.

Det sædvanlige januarmøde med de lokalhistoriske arkiver og foreninger var i år henlagt til Jels lørdag den 14. januar. Den lokalhistoriske forening fremviste en imponerende samling af gamle brugsting, som foreningen udstiller eller rettere opbevarer på skolens loft, men som man håber med tiden at finde mere egnede lokaler til, så de kan blive til glæde for en større kreds. Ved kaffen på Jels gæstgivergård bød formanden velkommen til de ca. 60 deltagere, repræsenterende 17 foreninger, og gav derefter ordet

til formanden for den lokalhistoriske forening i Jels, Margit Ottosen, der fortalte om det lokalhistoriske arbejde i Jels sogn og også nævnte udgivelsen af Thomas Dinesens bog »Et tilbageblik«, der var trykt i 1100 eksemplarer, hvoraf de 800 var solgt.

Derefter havde en repræsentant for hver af de mødte foreninger ordet for at fortælle, hvad der sker netop i deres forening. Til slut blev der rundet af ved Henrik Fangel og Hans Worsøe.

Jeg tror, disse orienteringsmøder har stor betydning, blandt andet fordi historisk interesserede mennesker fra et stort opland mødes og lærer hinanden at kende.

S. R.

Aabenraa amtskreds

Aabenraa amtskreds havde søndag d. 12. juni arrangeret en busrundtur i Varnæs sogn. Man startede ved Varnæs kirke og kørte herfra til læge Frits Clausens gamle villa i Felsted, fredsalleen på Bovrupmark, og gården Vold ved Varnæs Vig. Kirkesanger Sv. Agertoft ledede turen. Der var 70-80 deltagere. Turen sluttede med kaffebord i Bovrup kro. D. 10. august stod amtskredsen for den historiske søndag, som blev genoptaget på Aabenraa amtskreds foranledning. Bov kirke, Bov museum, Den krumme Vej og fhv. landbrugskonsulent Drewsens landbrugssamling i Høkkerup besøgte. Der var ca. 200 deltagere. Den 3. november holdtes et fællesmøde med Aabenraa museums venner på Landsarkivet, hvor mag. art. Ole Mørkegaard holdt foredrag om Kinafarten fra Aabenraa.

Den 9. november afholdtes fællesmøde for historiske foreninger og arkiver i Aabenraa gamle amt. Der vist en videofilm om mindesmærker og kirker omkring Bov. De fleste foreninger deltog. Amtskredsen var som sædvanlig medindbyder til hjemstavns møder i Varnæs og Bovrup.

H. H. B.

Sønderborg amtskreds

I foråret 1988 afholdtes generalforsamlingen i Ulkebøl Forsamlingshus. Mødet indledtes med et interessant foredrag af H. V. Gregersen om reformationen i Sønderjylland. Ved selve generalforsamlingen blev Jørgen Wangel, Sønderborg, og Paul Rathje, Augustenborg, indvalgt i bestyrelsen. Denne fortsatte i øvrigt uændret. På generalforsamlingen blev man enige om at genoptage en tradition, sommerudflugterne. Sommerudflugten 1988 kom til at gå til Cathrinesminde Teglværk på Broagerland. Her viste Inge Adriansen først de fremmødte rundt – omkring og i teglværket. Senere holdt hun et meget oplysende foredrag om teglværksindustrien og planerne om museet. Svend Hollensen, Mølmark, fortalte om forholdene omkring teglværket, set fra en anden vinkel, teglværksejerfamiliens.

Endelig fortalte en tidligere ansat, Jørgen Jonasson, Egersund, om at arbejde på teglværket. Han har selv arbejdet som teglbrænder på Cathrinesminde. Der var mødt omkring 80 frem på denne dejlige sensommeraften, den sidste aften i august.

Den 17. november afholdt amtskredsen fællesmødet med de lokalhistoriske foreninger og arkiver. På mødet oplyste deltagerne om, hvad man arbejdede med nu, og hvad man havde præsteret siden sidst. Desuden drøftede man et forslag fra amtskredsens bestyrelse om at samarbejde om en folder, som skulle udbrede kendskabet til de forskellige møder, foredrag m.m. Aftenen sluttede med et lysbilledforedrag fra det gamle Sønderborg ved Peter Jacobsen og Holger Petersen fra Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og

Sønderborg. I den store sal på Sønderborg Bibliotek var bordene tæt besat, da i alt cirka 60 var mødt op.

BB, HM

Tønder amtskreds

Tønder amtskreds havde den 17. maj en aftentur med bus til Tørning mølle – 38 tog med og fik en fin tur ud af det i smukt vejr. Orla Sørensen, formand for institutionen, var en kyndig og vidende guide, der fortalte om den historiske mølle, slotsbanken med de smukke gamle træer, herredsfogedens hus, mølleri og den genoprettede mølle. Blandt de interessante ting var el-turbinen, der producerer strøm, og turbinen fra 1880, der også søges sat i gang. Vi fik også lejlighed til at smage på et brød, bagt efter opskrift fra 1700-tallet. Desuden så vi lysbilleder, der fortalte om restaureringen og om det gamle borganlæg, ligesom vi så de gamle vogne i stalden.

Den 19. januar 1989 havde vi indbudt til det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver i amtskredsen. Vi mødtes på skolen i Løgumkloster, hvor vi så arkivet, og Frede Gotthardsen orienterede. Vi gik så over i forsamlingshuset, hvor vi fik kaffe i Krügers stue med de store malerier.

Den 10. februar var vi medindbyder til afstemningsfest i Skærbæk med Harald Jørgensen som taler – der var 100 tilhørere.

Generalforsamling afholdtes den 30. marts i Brede sogns forsamlingshus. Redaktør Arne G. Larsen, Øster Lindet talte over emnet: Træk af Sønderjyllands historie gennem de sidste 100 år.

E. P.

Sydslesvigs amtskreds

Sydslesvigs amtskreds arrangerede i det forløbne år en række spændende foredrag og en hærvejsvandring.

Generalforsamlingen afvikledes den 21. april. Efter mange års inspirerende indsats som styrelsesmedlemmer trak Anna Schrøder og Flemming Møller sig tilbage fra arbejdet i styrelsen. De blev afløst af Marie Møller, Flensborg og Anders Schaltz Andersen, Hatsted.

Efter generalforsamlingen holdt Ole Ventegodt, Orlogsmuseet i København, et levende foredrag om Skibsfarten i middelalderen – også i Flensborg.

Den 7. maj holdt Historisk Samfund for Sønderjylland sit store årsmøde på Ladelund Ungdomsskole. Efter generalforsamlingen fortalte højskolelærer Johs. Nielsen om Sønderjylland i krig og storpolitik. Foredragsholderen tegnede de storpolitiske perspektiver fra krigen i 1864 til Bonn-København-erklæringerne 1955.

Vor sommerudflugt fandt sted den 27. august. Vi besøgte Hærvejen, hvor den er smukkest: næppe nogen steder er den jyske hærvej så pragtfuldt bevaret som på afsnittet mellem Kropp og Sorgbro. Vor guide Franz Wingender berettede om historiske hændelser og fortalte spændende anekdoter, således at deltagerne på én gang oplevede det smukke landskab og fornemmede historiens vingesus.

Efterårsmødet holdtes traditionen tro i Slesvig by den 3. november. Carsten Porskrog Rasmussen talte om "Flensborg Avis 1918-1955". Han gav en spændende analyse af bladets redaktionelle indhold og layout gennem disse årtier.

To foredrag arrangeredes i samarbejde med Folkeuniversitetet i Sydslesvig: Den 2. marts 1989 berettede lektor dr. phil. Hans Kirchhoff om Myter og realiteter i besættel-

sestidens historie, og en uge senere, den 8. marts, talte dr. phil. Henrik Havrehed om De tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. Det første foredrag fandt sted i Flensborg, det andet i Husum.

Når vi ser tilbage på årets program, kan vi konstatere, at vi hørte indholdsrige foredrag om spændende emner, og at vi mødtes både i Flensborg, Slesvig, Husum og i området lige nord for Rendsborg. Vi er kommet rundt i Sydslesvig, geografisk set, og emnerne rakte fra middelalderen til nutiden.

J.R.

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver

Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland (LASS)

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

Ved årsmødet i april 1988 havde foreningen 45 medlemmer, ved årets udgang 49. Foreningen har påbegyndt arbejdet med at forberede en indsamling og registrering af de mange foreningsarkivalier som findes i landsdelen. Årsmødet 1988 handlede især om dette indsamlingsarbejde og dets forberedelse. Mødet var et heldagsmøde, hvor 24 af foreningens medlemmer var repræsenteret. Det er dog endnu ikke i årets løb lykkedes at få bevilget de nødvendige midler til at sætte arbejdet i gang, men den nedsatte styregruppe arbejder videre på sagen.

Årets udstilling på Landboforeningernes Fællesdyrskue var en plancheudstilling arrangeret i samarbejde mellem LASS og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Udstillingen hed »Landbrug i Sønderjylland i 200 år«. Udstillingen var velbesøgt og en væsentlig del af en sammenhæng. Udstillingen har siden cirkuleret i landsdelen.

Der er afholdt en arkivdag i Christiansfeld, mens temadagen, der afholdtes i november i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland og Historisk Samfund for Als og Sundeved, handlede om »Hvordan bevarer vi vore gamle landsbyer og kirkegårde«, og den havde 90 deltagere. Der er ikke afholdt registreringskursus i 1988. Årets fotokopieringskampagne resulterede i 10.089 kopier til medlemmerne fra Landsarkivets arkivalier.

Den lokalhistoriske konsulent

Henrik Fangel, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

Træffes normalt ma.-to. kl. 8-14 eller efter aftale.

Arbejdet som lokalhistorisk konsulent er ligesom tidligere foregået i nært samarbejde med LASS (Lokalhistorisk Arkiver og Samlinger i Sønderjylland). Konsulenten har deltaget i LASS' bestyrelsesmøder den 15. februar og 15. august og aflagde beretning om sin virksomhed på LASS' årsmøde den 12. marts.

En væsentlig opgave for konsulenten er at vejlede og rådgive ved registreringen af arkivalier i de lokalhistoriske arkiver. LASS varetager ved sine instruktører fælleskurser for alle arkiver, mens konsulenten følger op med individuel rådgivning ude i arkiverne. Arkiverne i Sottrup, Ullerup, Vejstrup og Arrild har i 1988 benyttet sig af dette tilbud, og aftalen er, at besøget i disse fire arkiver skal følges op med endnu et besøg, hvor tvivlsspørgsmål tages op til behandling.

Herudover har konsulenten aflagt besøg i arkiverne i Nordborg, i Vonsbæk og i

Sønderborg, i Vonsbæk for at gennemgå hele arkivets indhold efter at arkivets skaber var død, i Sønderborg for at bistå med at skabe en ny struktur og organisering for arkivet, som ønskes udskilt fra foreningen, der har skabt det.

I årene fremover vil spørgsmålet om arkivernes organisationsform, herunder spørgsmålet om kommunale tilskud formodentlig dukke op flere steder i Sønderjylland, hvor arkiverne stadig er meget unge – der er kun få, som er oprettet før 1980.

Vi har i de forløbne år set flere arkiver, som er gledet over og blevet kommunale institutioner, eller institutioner med et betydeligt kommunalt tilskud. Det gælder bl.a. Haderslev, Nordborg, Gråsten, Tinglev og Christiansfeld, og i 1988 har man både i Sønderborg og i Tønder taget hul på en diskussion om et evt. kommunalt engagement i de hidtil foreningsdrevne arkiver.

Men uanset om arkivet er kommunalt eller foreningsdrevet, eller hvordan det nu er organiseret, så kan det ikke leve uden den frivillige, ulønnede og engagerede arbejdskraft. Det er den – og med den den meget nære kontakt med lokalsamfundet – som bærer arkiverne oppe. Uden den dør de lokalhistoriske arkiver.

Der har i de forløbne år været en del diskussion omkring arkivernes forhold til den landsomfattende Sømmenslutning af lokalhistoriske arkiver (SLA), idet en stor del af arkiverne i Sønderjylland endnu ikke er medlem af SLA. SLA ønsker arkivernes vedtægter tilpasset bestemte normer, som mange af arkiverne ikke kan opfylde med de nu gældende vedtægter. Det giver nogle problemer, som konsulenten vil bidrage med at løse, så vidt tid og kræfter rækker, men det er i denne forbindelse vigtigt at understrege, at konsulenten er konsulent for *alle* lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland, uanset om de er medlemmer af LASS eller SLA. Hovedopgaven for konsulenten må være at bidrage til at arbejdet i arkiverne foregår ud fra nogle principper, der tager hensyn til, at arkivalierne skal opbevares på betryggende vis, og at de skal være offentligt tilgængelige igennem en hensigtsmæssig registrering, som respekterer hensynet til privatlivets fred.

Beretninger fra de lokalhistoriske foreninger og arkiver for året 1987 er indsamlet af konsulenten og i redigeret form trykt i Sønderjyske Årbøger 1988. Beretningen er i særtryk sendt til bl.a. pressen samt kommuner og amt, og er således på mange måder et fælles »visitkort« for det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland.

Indsamlingen af foreningsarkivalier er endnu ikke kommet i gang, idet det endnu ikke har været muligt at fremskaffe de nødvendige midler trods gentagne henvendelser til forskningsråd og amtsarbejdsmarkedsnævn. Projektgruppen, der har konsulenten som sekretær, er trådt i forhandling med amtet for at få bistand til at få projektet i gang.

Historisk Samlinger i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

Leder: Henrik Fangel

Åbningstid: ma.-to. kl. 8-14 eller efter aftale.

I billedsamlingen har der i 1988 været en tilvækst på 98 afleveringer, fordelt på 1133 positiver samt to større samlinger, hver på flere hundrede billeder. Endvidere er der afleveret 428 glasnegativer, 212 filmnegativer, 118 småbillednegativer, heraf 62 i farve, 150 dias, samt 1 stk. 8 mm smalfilm. I mørkekammeret har Jens Ravn Jensen foretaget 480 affotograferinger og lavet 108 dias, mens der er udført 874 kopier af negativer. Uden for huset er der foretaget 806 kopier af C.C. Biehls glasnegativer.

Fru Inge Skifter Andersen har fortsat været beskæftiget med registrering af afleverin-

ger samt nyregistrering af forskellige samlinger, bl.a. er den store samling af Aabenraa-postkort blevet nyordnet efter postkortforlag. Herved er der bragt nye – til dels overraskende – sammenhænge frem, og vi har fået en større forståelse af postkortets funktion til forskellige tider, forholdet mellem fotograf og postkortforlægger, trykketeknik o.m.a.

Instituttets nye pensionist-medarbejder, Hans Andresen, har siden sin start i august været travlt beskæftiget med at bringe orden i de store mængder pressfotos, som vi har modtaget fra de lokale avisredaktioner. En saglig ordning gør det nu muligt at søge på emne i disse samlinger, som sikkert vil være af stor værdi for vores eftertid.

Curt Bruhn har i syv måneder bistået flittigt dels med registrering af nogle store affevinger fra forrige år, dels med rensning af glasnegativer. Vi nærmer os stærkt det tidspunkt, hvor alle tidligere registrerede glasnegativer nu også er rensede og opstillet i syrefri kuverter i stålskab. Det drejer sig om ca. 10.000, alle med topografiske motiver.

Fra samlingerne er udlånt i alt 366 billeder i form af kopier, fordelt på 44 lånere, bl.a. er der leveret billeder til en artikel om mindretallene i et italiensk tidsskrift! Hertil kommer så en snes personer, som har gennemset en del af samlingerne, uden at det er kommet til lån. Der er desuden leveret 567 kopier af C. C. Biehls billeder til 11 lokalhistoriske arkiver og samlinger. Instituttets ældre udstillinger eller dele heraf, bl.a. landbrugsudstillingen fra 1985, har været udlånt flere gange. Aabenraa Museum har flere gange gjort brug af samlingerne til udstillingsbrug ligesom et enkelt videoselskab har filmet billeder. I forbindelse med udstillingen »Landbrug i Sønderjylland gennem 200 år«, der blev udarbejdet i anledning af stavnsbåndjubilæet, har instituttet leveret billeder og andet materiale samt medvirket ved den praktiske tilrettelæggelse af udstillingen.

Historisk Samfund for Als og Sundeved

Formand: Boye Andersen, Storegade 84, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 46 63.

Foreningen har ca. 1300 medlemmer og et årskontingent på 60 kr. Generalforsamling holdes i marts på Sønderborg slot.

I forbindelse med generalforsamlingen 1988 var der foredrag af fhv. direktør for Samlingerne på Frederiksborg Slot, Jørgen Paulsen. Allerede i april udkom årbogen for 1988: »By og Bolig – Sønderborg« med en beskrivelse af boligudviklingen i Sønderborg fra genopbygningen 1864 og til i dag. Årbogen var samtidig 50 års jubilæumsbog for Sønderborg Andelsboligforening.

I juni havde samfundet en heldagstur til Husum og Tønning, i september en eftermiddagstur til Vester Sottrup kirke og forsamlingsgård.

I oktober/november afvikledes på Sønderborg slot fire aftenforedrag med god tilslutning. Emnerne fokuserede på Vestkysten og belyste historien på forskellige vis.

Hjemmeværnregion III's historiske udvalg

Kontaktperson: Mette Marie Andersen, Gl. Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 37.

Arbejdet er opdelt distriktsvis på grundlag af hjemmeværnets system med en formand i hvert distrikt. Der indsamles arkivalier i alle distrikter og udfærdiges også gavebeviser, da mange medlemmer af hjemmeværnet ønsker at beholde materialerne selv så længe som muligt. I flere distrikter er der allerede små arkiver, hvor de indleverede ting er registreret efter SLA's system.

Takket være frivillig indsats er der nu fremskaffet pengemidler til istandsættelse af barak H 2 i Frøslevlejn. Den bliver nu brugt som hjemmeværnsmagasin og til udstilling-

ger, bl.a. en jubilæumsudstilling i 1989 for statshjemmeværnets oprettelse. Det endelige mål er at få etableret et fast hjemmeværnsmuseum.

Slægtshistorisk forening Sønderjylland

Formand: Jørgen Wangel, Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 75 33.

Efter generalforsamlingen 1988 talte landsarkivar Hans Worsøe om det for mange slægtshistoriske publikationer så skæbnesvangre emne: »Uægte børn i slægtshistorien«. Ved en slægtshistorisk eftermiddag på Uge Folkehøjskole i april talte retsassessor F.J. Hvass om oplevelser i slægtshistorien, ejendommelige skæbner og tildragelser dukket op under arbejdet.

Septembers foredrag var af Sv. Jacobsen: Hvordan man fører sønderjyske bondeslægter tilbage i tiden i sogne, hvor kirkebøgerne ikke er bevarede. Både foredragets praktiske anvisninger og de valgte eksempler vakte stor interesse.

Social og geografisk mobilitet i Danmark i 1700- og 1800-tallet var emnet for den slægtshistoriske weekend på Båring Højskole i oktober, arrangeret af sammenslutningen af slægtshistoriske foreninger. Dennes tidligere formand, S.E. Sørensen talte ved novembermødet om: Svensk indvandring til Danmark i 1800-tallet, en periode med stort tilskud af fremmedarbejdere, der for manges vedkommende var efterkommere af den danske befolkning i de afståede østlige områder. Som en naturlig fortsættelse heraf talte landsarkivar Hans Worsøe i december om: Dansk-norske forbindelser. Vi fik gennem disse to foredrag et stærkt indtryk af, at slægtskabstrådene mellem de nordiske lande er af lige så stor betydning, som de forbindelser, der går sydpå, og mulighederne for at få dem udredt er gode.

Lokalhistoriske foreninger og arkiver

Augustenborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg kommune

Slotsalle 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Åbningstid: onsdag kl. 9-12 eller efter aftale, endvidere den første mandag aften i hver måned.

Leder: Hans Lind, Mosevænget 9, 6440 Augustenborg.

Arkivet kan glæde sig over fortsat fremgang; medlemstallet er nu 365 mod 328 ved årets begyndelse. En strøm af arkivalier, ejendoms papirer, aftægtskontrakter og andre dokumenter samt flere hundrede fotos er modtaget. Der er registreret 134 sager i tilvækstjournalen. Der er indsamlet protokoller og andet materiale fra i alt 103 foreninger. Arkivbesøget har været stigende og incl. korrespondance og arkivbesøg m.m. er tallet oppe på ca. 600.

Bestyrelsen har deltaget i den lokale radioudsendelse i serien »lokalhistorie« med fire indslag vedrørende Augustenborg slot, Østerholm slot, arkæologi på Als samt Asserballe sogns historie. Desuden har vi haft ti rundvisninger med 500 deltagere i Augustenborg by og slottet.

En udvidelse af arkivet nærmer sig målet. Fra 60 m² vil vi kunne disponere over i alt 100 m² gulvareal.

Højdepunktet i 1988 var udgivelsen af bogen »Asserballe på Als« på 100 sider, med motiver af den tyske kunstner, Max Beckert, hvis malerier og pennetegninger har fået

almen anerkendelse i kunstnerkredse. Beckert var tysk vagtmand for russiske krigsfanger under 1. verdenskrig i Asserballe sogn. Bogens succes kan illustreres ved, at den var udsolgt i løbet af to måneder. Projektet til bogens trykning androg 75.000 kr.

Bov kommune

Historisk Forening for Vis herred

Formand: Hans Henrik Bang, Padborgvej 27, 6330 Padborg, tlf. 74 67 16 18.

Bov Museum – Oldemorstof

Bovvej 2, 6330 Padborg.

Åbningstid: 1/4-1/10 hver onsdag og lørdag, kl. 15-17, 15/6-15/8 dog hver dag, undtagen mandag; skoler og større selskaber efter aftale.

I slutningen af 1989 vil Bov museum blive udvidet med et landbrugsmuseum i tre nybygninger, der skal rumme en stor privatsamling af ting med tilknytning til landbruget i Bov kommune, indsamlet af N.A. Drewsen i Hokkerup. Det forventes færdig 1/7 1990.

I sommeren 1988 havde Bov museum en særudstilling om »Stavnsbåndets ophævelse«.

Foreningen har haft følgende arrangementer: generalforsamling med foredrag om Stavnsbåndets indførelse af mag.art. Hans Schultz Hansen, busudflugt til Tinglev kommune, lysbilledforedrag i Frøslev kro om »Det gamle Flensborg« ved gymnasielærer P. Busck-Nielsen, Duborgskolen, samt lysbilledforedrag af museumsinspektør Birgitte Kragh Rasmussen, Aabenraa Museum med emnet »Kirke og kirkegård« på Holbøl Landbohjem. Foreningen har nu 430 medlemmer.

Broager kommune

Lokalhistorisk Forening for Broagerland

Formand: Svend Hollensen, Mølmark 25, 6310 Broager, tlf. 74 44 11 29.

Foreningen har ca. 180 medlemmer. Sammen med girokortet til kontingentindbetalingen sender vi en lille folder som en hilsen og orientering om foreningen og dens aktiviteter. Vi har indtryk af, at den er modtaget med almindelig tilfredshed. Foreningen har i 1988 holdt generalforsamling på færgekroen i Egersund den 7. marts med foredrag af Jørgen Wangel, Sønderborg. Sidst i juni var der aftentur til Dyntmark hvor Johan Tychsen, Dynt, viste rundt og fortalte. Efterårsmøde afholdtes den 22. november i Broager, hvor Filt Jensen, Stenderup, holdt foredrag om landbrugets udvikling de sidste 200 år. Derefter vises en lokalhistorisk film om strandfesterne i Vemmingbund med mere. Vi har fået udgivet »Broagerland«, bind 5. Den er trykt og sælges som de øvrige fra Ihles Boghandel.

Lokalhistorisk Arkiv for Broagerland

Møllegade 5, 6310 Broager, tlf. 74 44 16 13.

Åbningstid: tirsdag kl. 16-18.

Leder: Lory Carstensen, Vemmingbundvej 26, 6310 Broager, tlf. 74 44 00 04.

Bredebro kommune

Lokalhistorisk Samling

Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 74 74 14 28.

Åben efter aftale.

Leder: Knud Nielsen, Toften 4, 6261 Bredebro, tlf. 74 74 12 31.

Registrering af det tidligere indsamlede materiale startede i 1986. Der var igennem ca. 20 år indsamlet et godt materiale af Søren Nissen, Harres, og Knud Nielsen, Visby.

Færdigt arbejde! Arne Gadbjerg betragter Bredebro lokalhistoriske samlings arkivalier, efter at de er blevet registreret og placeret i arkivasker. Fot. Lokalhistorisk samling, Bredebro.

Deres grundige, præcise beskrivelser med data, også på fotografier, er meget værdifulde. Alt er nu registreret, mens en bearbejdning først er påbegyndt i 1989. Dog har vi løbende bragt prøver af det indkomne materiale i kommunens blad, »Bindeleddet«, hvor vi også orienterer om arkivets arbejde og tilbyder afhentning.

Hver måned mødes ca. 10 interesserede og gennemgår nyt materiale samt tilrettelægger møder, der også afholdes i de mindre byer i kommunen. Cykelture og byvandring er blevet meget populære.

I 1988 startede etnolog Nina Fabricius, Esbjerg, arbejdet med at indsamle materiale om Ballum. Vi har udlånt arkivalier, bøger, fotos og vejledt med interviews. Den 16. februar havde vi et velbesøgt møde med udstilling i Ballum skole. Nina Fabricius holdt foredrag om lokalsamfundet Ballum og museumsinspektør Peter Dragsbo fortalte om karakteristiske træk ved bygninger. Der var godt besøg, og udstillingen øgede interessen for lokalhistorien. Til TV-Syds udsendelse om Hansigne og Hans Lorenzen leverede vi oplysninger samt fotos. Vi arbejder på, at skolerne skal have kopier af væsentligt materiale fra arkivet. (Beretning ved T. Bundgaard, Rejsby-Ballum).

Christiansfeld kommune

Lokalhistorisk arkiv – Christiansfeld kommune

Nørregade 12, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 25 98.

Åbningstid: tirsdag kl. 17.30-18.30 eller efter aftale.

Leder: Ole Laurits Sørensen, Haderslevvej 26, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 31 88.

Arkivet har i det forløbne år fået ikke mindre end 176 indleveringer af arkivalier. To af disse var store, i form af breve fra 1. Verdenskrig, med ca. 400 stk. pr. indlevering.

Arkivet har haft udstilling af billeder, der viste vore landbrugsredskaber gennem tiden; de fleste billeder er af redskaber der stammer fra »Peter Hansens Clausen's samling« i Frørup. Udstillingen stod en måned i Sparekassen Sydjylland, Christiansfeld, endvidere på nogle skoler i kommunen.

Der har været en del besøg af forskere både fra indlandet samt to familier fra Amerika.

Lokalhistorisk forening for Christiansfeld og Omegn

Formand: Karen Bjørnsen, Skovvænget 7, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 11 82.

Foreningen har haft to arrangementer: den 17. maj var vi på studietur med Niels Boysen, Høkkelbjerg, og så på oldtidsminder i Vejstrup skov. Den 24. november fortalte Niels Boysen om gamle bygninger, veje og stier i Christiansfeld kommune.

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls/Hejlsminde

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54.

Foreningens arkiv har åbent tirsdag kl. 15.30-17.30.

Leder: Kirsten Degn, Bagvejen 14, 6094 Hejls, tlf. 75 57 44 65.

Foreningen havde i 1988 følgende arrangementer: i marts en udstilling i tekst og billeder om Hejls by's historie 1788-1988. Ved samme lejlighed vistes igen udstillingen om Hejls præstegårds beboere 1817-1987. Begge udstillinger vistes igen i juli måned for sommergæsterne. – I oktober afholdt foreningen sin generalforsamling med et lysbilledforedrag om Vejstrup-Hejls Andelsmejeris historie 1888-1988 ved Gunnar Krag. Alle arrangementer var godt besøgt. I alt mere end 300 mennesker så udsillingen om Hejls by.

Arkivet har i årets løb haft en god tilvækst i antallet af nyindkomne arkivalier og billeder. I forbindelse med de to udstillinger og lysbilledforedraget indkom der ca. 700 nye fotos. Arkivet har i 1988 fået stærkt forbedrede arbejdsbetingelser, idet vi har fået stillet nye og større lokaler til rådighed af Christiansfeld kommune. Desuden har vi via kommunale tilskud og private gaver fået anskaffet to brandsikre bokse til arkivalier.

Vejstrup lokalhistoriske Forening

Formand: Ove Strandby Lindskov, Gammellosevej 6, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 42 02.

Foreningens arkiv er åbent efter aftale.

Foreningen blev stiftet den 18. april 1988, og siden er det gået stærkt. Fremskaffelse af lokaler skulle vise sig at blive vort største problem, men fra 1. oktober lykkedes det os at låne et klasseværelse på Vejstrup skole, som i dagtimerne anvendes til undervisning. Inventar- og udstyrmæssigt er vi godt hjulpet. Vi har fået brandboks, hængemappeskab, skrivemaskine m.v., foræret fra forskellig side. Endvidere har vi delvis selv købt et komplet fotoudstyr. En aften om ugen er afsat til arkivarbejde.

Af udadvendte tiltag har vi haft en mindre fotoudstilling i juni i forbindelse med en lokal messe. Et lysbilledforedrag om Kolding Sydbaner og et om Vejstrup-Hejls mejeri gav i begge tilfælde et helt fuldt forsamlingshus. Desuden har et åbent hus arrangement i skolen medvirket til at give os et forrygende startår.

Gråsten kommune

Historisk Forening for Graasten by og Egn

Formand: Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Graasten, tlf. 74 60 82 44.

Ved foreningens generalforsamling 21. april 1988 viste købmand Carl C. Christiansen sin smukke film om naturen og dyrelivet i Marsken, en egn meget forskellig fra vor.

Foreningen har protesteret mod nedrivning af et bevaringsværdigt hus fra 1815, men protesten blev, trods opbakning fra Det særlige Bygningssyn om fredning, afslået af miljøministeren, og atter er et af byens smukke huse forsvundet i bybilledet.

Sommerudflugten gik til Als til Asserballe, hvor sognepræst Ragna Petersen fortalte. Turen gik videre gennem Nørreskoven til Østerholm, hvor vi hørte om dets historie. På hjemvejen så vi Egen kirke og de velbevarede kirkestalde og gjorde et sidste holdt ved Bøffelkobbegraven.

Efterårsmødet havde stor tilslutning. Foredragsholder var stiftamtmand O. Perch-Nielsen der fortalte om Sct. Jacobs grav i Santiago, hvor pilgrimme fra hele Europa valfartede til. Endvidere fortalte advokat Sven Kjems om tre-kejseråret 1888, hvor der i dette år havde siddet tre tyske kejsere på tronen. Mødet sluttede traditionen tro med udlevering af foreningens årsskrift, nr. 14 i rækken.

Graasten kommunes lokalhistoriske Arkiv

Ahlmannsparken (biblioteket), 6300 Graasten, tlf. 74 65 13 75.

Åbningstid: mandag kl. 14-16, torsdag kl. 17-19 og efter aftale.

Leder: Poul Andersen (se ovenfor).

Ud over det daglige arbejde med registrering og betjening af besøgende har vi i år afsluttet arbejdet med en registrant over de arkivalier, arkivet rummer, hvilket er en stor lettelse, idet vi nu hurtigt kan finde frem til det der skal bruges. Registranten er opdelt i Foreninger, Institutioner, Erhverv, Personarkiver og kortsamlingen.

Blandt årets mange afleveringer skal nævnes ca. 10.000 negativer fra årene 1950-75, som er skænket af fotograf H. Ingwersen. Størsteparten er personbilleder. Vi har haft hænderne fulde med registrering. På foranledning af flere henvendelser om en senere åbningstid end kl. 14-16 om mandagen har vi nu også åbent kl. 17-19 om torsdagen.

Haderslev kommune

Haderslev byhistoriske Arkiv

Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 55 33.

Åbningstid: onsdag kl. 13-17 og efter aftale.

Leder: Jakob Røjskjær.

Haderslev Arkiv og Museumsforening

Formand: Krista Lyngby, Havrevænget 17, 6100 Haderslev.

Ved generalforsamlingen den 13. april talte lokalhistorikeren H.P. Jensen, Agerskov om H.A. Krüger fra Bevtoft. Sommerudflugten gik til Kobbermølle, hvor skoleleder Bodo Dætz fortalte og viste rundt, og Flensborg, hvor skibsfartsmuseet besøgte og stipendiat Bjørn Poulsen ledede en byvandring i det gamle Flensborg.

Efterårets foredragsserie havde landboreformerne som tema. Steen Busck talte om lokalsamfundet og landboreformerne, Finn Stendal Petersen om den jordløse husmands boligforhold og livsvilkår, og Hanne Frøsig fra Nationalmuseet om tøj i de forskellige samfundslag i de sidste 200 år. Forårets foredragstema var Vadehavet med Horst Meeseburg, H.E. Sørensen og Nina Fabricius som foredragsholdere.

Til medlemmerne udsendte i 1988 Jakob Røjskjærs store bog om Haderslev Postdistrikts historie 1649-1926, som er udgivet af forlaget Gammelting.

Lokalhistorisk Samvirke i Haderslev kommune

Formand, Krista Lyngby, Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 55 33.

Halk-Hejsager Lokalhistoriske Forening

Formand: Jørgen D.Schmidt, Halkvej 100, Halk, 6100 Haderslev, tlf. 74 56 13 64.

Foreningens arkiv:

Halk Skole, Hejsagervej, 6100 Haderslev.

Åben efter aftale.

Leder: Jørgen D.Schmidt (se ovenfor).

Sammen med Halk-Hejsager Beboerforening har foreningen med god tilslutning arrangeret en række højskoleaftener på Halk skole, hvor Lokalhistorisk Forening var ansvarlig for emnerne: Stavnsbåndets ophævelse, set med sønderjyske øjne (J.P.Fromm), Maleren bag Halk kirkes skatte – Benjamin Richer og hans tid (Jens Bruun) og Halk kirkes altertavle (H.P.Jakobsen).

Efter flytning til et lokale på Halk skole er den lokalhistoriske samling desværre indtil videre kun tilgængelig efter nærmere aftale med arkivets leder. Foreningen har nu ca. 130 medlemmer.

Højer kommune*Højeregnens lokalhistoriske arkiv*

v/Folmer Christiansen, Strandvejen 16, 6280 Højer.

Lundtoft kommune*Historisk Sogneforening for Bovrup-Varnæs*

Formand: Svend Agertoft, Vibevej 7, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 01 94.

Bovrup-Varnæs Sognearkiv

Bytoften, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: torsdag kl. 18-20 (sept.-maj).

Leder: Johan Meier, Gl. Skolevej 6, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 06 18.

Foreningen afholder årligt to hjemstavnsaftener, i Bovrup og Varnæs; den 1.december var det i Varnæs skole, hvor redaktør Jørgen Wolff fortalte om sønderjysk lune, mens Svend Agertoft viste lysbilleder fra det gamle Varnæs, og den 1.februar i Bovrup Gæstgivergård, hvor Marie Steg Kasina fortalte om slægten på Ravnghøj. De to møder havde ca. 170 deltagere. Den 5. og 6. marts afholdtes den årlige udstilling på Sognearkivet af foreningsarkivalier, bl.a. protokoller. I september indviedes i Bovrup grandestævnet af borgmester Busk Madsen, hvorefter museumsinspektør J.Slettebo i kroen fortalte om gamle landsbysamfund.

Historisk Forening for Felsted sogn

Formand: Peter Petersen, Eskedalvej 8, Ny Skovbøl, 6200 Aabenraa.

Foreningens arkiv:

Rådhuset, Graastenvvej 1, Felsted, 6200 Aabenraa.

Åben efter aftale.

Leder: Hans Jørn Thomsen, Tumbøl Bygade 4, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 52 52.

Foreningen har 370 medlemmer og har udgivet Historisk Årbog for Felsted sogn, nr.6, der er trykt i 350 eksemplarer. Den 25.januar afholdtes generalforsamling, hvor Peter Petersen holdt et lysbilledforedrag om Nationalmuseets udgravninger i Nydam i 1984-

85 og aflage beretning om Nydamselskabets aktiviteter. Den 7.juni var der aftentur til Tørning voldsted, hvor A.B.Keck fortalte om Tørnings historie. Den 10.-14.august deltog foreningen i Felsted centralskoles 25-års jubilæum ved at udstille skolemateriale fra sognets fem nedlagte skoler tilbage fra 1700-tallet. Kommunen har ydet et tilskud til rejsning af en mindesten for stormfloden 1872 ved Felstedskov.

Lokalhistorisk Forening for Kliplev sogn

Formand: Peter M.Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 88.

Foreningens arkiv:

Kliplev skole, Skolegade 12, Kliplev, 6200 Aabenraa.

Åben efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 28.

Generalforsamling afholdtes den 2.juni, hvor Jørgen Hansen viste lysbilleder fra det gamle Kliplev sogn. Der har været afholdt to udflugter, en aftentur langs Hærvejen over Ø.Løgum til Genner og Kalø, hvor Hugo Holm fortalte om øens historie, en eftermiddagstur til Hedebymuseet og Slesvig Domkirke, hvor pastor Svendsen viste rundt og fortalte om kirken og byens historie.

Foreningen har ca. 200 medlemmer og har udgivet 6.årgang af Fra Kliplev sogn, som er trykt i 350 eksemplarer.

Løgumkloster kommune

Historisk Forening for Løgumkloster kommune

Formand: Peter Madsen, Vænget 17A, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 37 40.

Lokalhistorisk arkiv

Løgumkloster kommuneskole, Grønnevej, 6240 Løgumkloster.

Åben efter aftale.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 42 05.

Foreningens livsnerve er det lokalhistoriske arkiv, hvor 6-7 af foreningens medlemmer en gang om ugen året rundt arkiverer og registrerer indleveret arkivmateriale. Man har i årets løb modtaget ca. 100 stk. materialer, protokoller og lignende. Museet Holmen har fået ca. 20 genstande af forskellig art. Arkivet har haft besøg af Historisk Samfund for Sønderjylland, Tønder amtskreds.

Interessen for slægtsforskning øges. Derfor arrangeres i løbet af efteråret et kursus i slægtsforskning under fritidsloven. Blandt andet vil tydning af gotisk skrift sammen med et besøg på landsarkivet i Aabenraa indgå i undervisningen.

En aftentur for medlemmerne til Skærbæk museum, markmandens hus vest for Skærbæk samt Ballum slusekro vil blive fulgt op af en aftentur igen i år.

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg kommune

Løjtetoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29.

Åbningstid: mandag-torsdag kl. 10-14, mandag kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Fribjerg 32, 6430 Nordborg.

Arkivet, der er kommunalt, ledes af et udvalg, hvis formand er Erik Manthei Nielsen. Arkivet har igen i 1988 haft en projektgruppe, bestående af to langtidslidige og har derfor hele tiden kunnet ajour-føre registrering af afleveringer, samtidig med at vi har kunnet arbejde videre med at lave registre til kirkebøgerne m.m. og endvidere fået orden på vore foreningsprotokoller. Vi har i årets løb haft udstillinger vedrørende

udparcelleringen af hovedgårdene i Hjortspring og Nordborg 1772, Mejerierne på Als, våbenstilstandsdagen den 11. november 1918 og Nordborg Sparekasses 125-års jubilæum. I anledning af sidstnævnte fik vi foræret et omfattende udstillingsudstyr.

Der har foruden et stort dagligt besøg været afholdt en hel del arrangementer, bl.a. Folkeuniversitetet, forskellige beboerforeninger, Alsingergildet, bevaringsforeningen, slægtsforskningskursus, skoleklasser, samt fire lokalhistoriske aftener, afholdt af LOF, som for øvrigt er en tilbagevendende begivenhed, hvortil arkivet stiller foredragsholdere til rådighed. Endvidere har vi samarbejdet med radio Als med interviews i forbindelse med lokalhistoriske indslag. Udvalgets sommerudflugt gik i år til frilandsmuseet »Molfisse« ved Kiel.

Nørre Rangstrup kommune

Toftlund lokalhistoriske forening

Formand: Ejnar K. Friis, Østergade 48, 6520 Toftlund.

Nørre Rangstrup lokalhistoriske Arkiv

Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: mandag kl. 16-18 og efter aftale.

Leder: Hilmer S. Madsen, Rolighedsvej 14, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 14 58.

Arkivets samling er i 1988 blevet forøget med 16 afleveringer, hvoraf den største bestod af ca. 2000 billeder og nogle negativer fra en fotoforretning, der skiftede ejer. Det hele skulle have været hældt i en container!

Af foreningsprotokoller har vi modtaget Borgerforeningens og Husholdningsforeningens protokoller. Vi har modtaget en levnedbeskrivelse fra fru Ester Mikkelsen, Hålbækgaard. Endvidere har vi fået et flag broderet med teksten Allerup 1848-50. Af gamle kassebøger har vi modtaget to fra en tidligere købmand i Toftlund fra henholdsvis 1912-1935 og 1920-1934.

Branderup-Rurup Lokalhistoriske forening

Formand: Niels Kr. Nielsen, Friskjærvej 10, 6535 Branderup, tlf. 74 83 52 75.

Foreningens arkiv:

Branderup skoles bibliotek, Tingvej 1, 6536 Branderup.

Åbningstid: torsdag kl. 19-20 (sept.-april).

Leder: Marie Andersen, Gammel Toftlundvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 37. Ved generalforsamlingen i februar viste købmand Hansen, Kastvrå, lysbilleder og fortalte om småbanerne i Sønderjylland. I maj arrangeredes en udflygt med 30 deltagere til hjemstavnsgården i Hygum. Foreningen har 80 medlemmer.

Der er indkommet mange effekter og billeder, bl.a. fra afdøde Peter Rossen, Rurup, en meget stor mængde håndskrevne hæfter og protokoller. Foreningen har deltaget i en hobby-udstilling, hvor vi viste sognets landbrug fra 1939 til 1988.

Lokalhistorisk Forening for Bevtoft sogn

Formand: Jens Christensen, Rosenvænget, 6541 Bevtoft, tlf. 74 54 43 17.

Foreningens arkiv:

Bevtoft skole, Krügersvej 45, 6541 Bevtoft.

Åben efter aftale.

Leder: Dagny Rasmussen, Krügersvej 54, 6541 Bevtoft.

Ved generalforsamlingen i januar talte lokalhistorikeren H. P. Jensen, Agerskov. Vi optog

ham på bånd. Arkivet har måttet flytte fra det hus, vi havde fået anvist af kommunen, fordi det skulle bruges til andet formål. Vi fik så i stedet et lokale på Bevtoft skole med ret til en udstillingsvæg i biblioteket. Det betyder, at folk, der besøger biblioteket følger med i vores skiftende udstillinger. I november havde vi »åbent hus« en week-end, hvor en jævn strøm af interesserede mødte op.

Lokalhistorisk forening for Arrild og omegn

Formand: Tage Mosby Larsen, Arnumvej 63, Lindet skov, 6520 Toftlund.

Rødning kommune

Brændstrup Hjemstavnsforening

Formand: Anna Roos, Låsledevej 22, Brændstrup, 6510 Gram.

Arkivet på Brændstrup skole er åbent første mandag i hver måned kl. 15-17.

Foreningen har holdt afstemningsfest i forsamlingshuset. Generalforsamlingen i marts blev holdt på Stursbøl kro, hvor der blev fortalt om kroens historie. udflugten gik i år over Tørning mølle til Haderslev Museum, hvor Anker Thygesen fortalte om museets mange samlinger. Vi sluttede på Skamlingsbanken.

Arkivet har i år ikke fået ret mange indleveringer, men vi har fået taget de sidste billeder af gårde og huse, som i tidens løb er blevet ændret.

Hjerting sogns lokalhistoriske forening

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, Hjerting, 6630 Rødning.

I februar holdt vi et møde, som indledtes med at Peter Madsen og Hans K. Simonsen fra Hygum fortalte om, og viste ting og sager fra arkivet i deres sogn. Derefter blev der vist lysbilleder af alle huse og gårde i Hjerting. Vi fik også valgt et nyt udvalg til foreningen. Til slut kunne vi præsentere vores nye arkivrum, som vi er i gang med at møblere, og hvortil vi fik kontant hjælp fra Rødning Støtteforening.

Hygum Hjemstavnsforening

Formand: Søren Rasmussen, Hygumskovvej 16, 6630 Rødning, tlf. 74 84 53 39.

Foreningens arkiv:

Ribevej 42, Sdr. Hygum

Åbningstid: første tirsdag i hver måned kl. 15-17 eller efter aftale.

Første uge i januar begyndte det sædvanlige kursus i gotisk skrift, der strakte sig over ti uger. Der var 20 deltagere, hvoraf de fem var med for første gang.

I marts blev foreningens opfordring til at tømme kommodeskuffen efterkommet af ca. 40 deltagere, der fik deres sjældne sager analyseret og vurderet af et eksperthold fra Ribe.

Den 9. juni havde foreningen en aftentur til Sønderkov, hvor arkitekt Søndergaard viste rundt – der var godt 100 deltagere. Først i august var der en heldagstur til Gl. Estrup og Rosenholm.

I årets løb har arkivet fået fotokopier af folketællingslister fra 1800-tallet, ligesom det har modtaget en del billeder og andre arkivalier. Bestyrelsen har i flere tilfælde været behjælpelig, når slægtsforskere har søgt efter rødder i Hygum sogn.

Den 6. oktober 1988 døde uventet Hjemstavnsforeningens formand Aksel Fredslund. Han var blandt initiativtagerne til stiftelsen af Hygum Hjemstavnsforening og de sidste 15 år foreningens dynamiske formand. Det var også ham, der i 1977 tog initiativ til oprettelse af Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavns gård, hvis formand han var indtil

1986. De to foreningers ve og vel var for ham en hjertesag. Vi vil bevare hans minde med taknemmelighed.

Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavnsgård

Formand: Søren Rasmussen, Hygumskovvej 16, 6630 Rødding.

Åbningstid: medio maj-sept. kl. 14-17 og efter aftale, medio sept.-medio maj lørdag og søndag kl. 14-17.

I perioden 1.januar - 10.oktober 1988 har museet haft besøg af 20 foreninger, 17 skoler og en hel del private. I alt har der i sæsonen været 1920 besøgende. I foråret 1988 kunne man, ud over at se samlingerne, også følge stråttækningen af gården, et arbejde styrelsen satte i gang for at få de rigtige rammer om museumsgården.

Den 17.maj afholdtes årsmøde i støttekredsen, der nu har over 700 medlemmer.

Der er i årets løb gjort et stort PR-arbejde; foldere og plakater er blevet sendt til turistbureauer, biblioteker og museer i Syd- og Sønderjylland, og til skolerne i amtet er der udsendt tryksagsmateriale for såvel ældre som yngre elever. Endvidere har der i perioden 28.juni - 14.august været vist særudstillingen »Billeder af sønderjysk landbrug 1788-1988« i forbindelse med stavnsbåndsjubilæet.

Museet har modtaget en stor del af karetmager J.Søbergs værksted, se nærmere under Skodborgs beretning.

Lokalhistorisk Forening for Jels sogn

Formand: Margit Ottosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding.

Foreningens arkiv:

Jels skole, Krygersvej 2, Jels.

Åben efter aftale.

Til generalforsamlingen fortalte Hans Dixen, Århus, om Jens Dixen og Dixensminde. Vi har i årets løb arrangeret to udflugter. Den første til Tørning Mølle og den anden til Skærbæk Museum og Hjemstedgård. Endvidere har vi haft en aften, hvor vi så på uidentificerede billeder, det havde vi megen glæde af.

I 1988 kunne de sidste renoverede lokaler i arkivet på Jels skole tages i brug, så der nu kan skabes overblik over foreningens beholdninger.

Der er gennemgået ca. 1000 gamle billeder til billedarkivet, hertil kommer fotograferingen af samtlige ejendomme i sognet. Arkivalieregistreringen er påbegyndt. Endelig kan der nu bringes oversigt over samlingen, bl.a. træværktøj, mens den gamle samling af oldtidsredskaber må vente på reetablering.

Det er glædeligt, at der er så mange, der inddrages i foreningens aktiviteter.

Lintrup sogns lokalhistoriske udvalg

Formand: Povl Hinge, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup.

Udvalget har i årets løb modtaget enkelte afleveringer, og adskillige forespørgsler er blevet besvaret.

Rødding lokalhistoriske Arkiv

Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 88.

Leder: Niels H.Kragh Nielsen.

I perioden 15.oktober 1987 - 14.oktober 1988 har arkivet modtaget 33 afleveringer, heraf 20 rene billedafleveringer med i alt 355 billeder (heraf 196 pressefotos). Arkivet

har i det forløbne år modtaget seks kassetebånd fra fhv. frimenighedspræst Niels Gårdhus med optagelser af interviews og møder o. 1955-70.

Filmene »Rødding-filmen«, »Hatten af for Kongeåen«, »Rødding skole 1939-40«, »Rødding Andelsslægter« og »Rødding Idrætsforening 1940 og 1958-59« har vi fået overspillet på videobånd, hvorved filmene er gjort mere tilgængelig for interesserede.

Med hensyn til SLA's foreningskampagne kan nævnes, at vi i samarbejde med de forskellige arkiver i kommunen har fået kendskab til over 500 foreninger, og vi håber i det kommende år at kunne finde flere oplysninger og mere materiale om disse.

Sideløbende med flere henvendelser om oplysninger, har vi været behjælpelig ved rettelse, ændringsforslag og renskrift af et stort manuskript, og vi har hjulpet lokalhistorisk forening i Jels med registrering af de mange fotografier optaget af fotograf Hesselberg.

Skodborg Hjemstavnsforening

Formand: Helga Hørlück, Kirkevej 5, Skodborg, 6600 Vejen.

Foreningens arkiv:

Skodborg Bibliotek, 6600 Skodborg.

Åbningstid: onsdag kl. 14-16 eller efter aftale.

Leder: Kristian Holmgaard, Mølletofte 16, Skodborg, 6600 Vejen, tlf. 74 84 84 85.

Sæsonen indledtes med foredrag af H. V. Gregersen, Haderslev, over emnet »Reformationen i Sønderjylland«. Derefter en tur til museet i Haderslev, hvor der var udstilling af fund fra Sønderjylland, udlånt fra Nationalmuseet. Efter nytår havde vi en aften med lokale kræfter, der fortalte om oplevelser fra sognet.

Traditionen tro holdt vi afstemningsfest den 10. februar sammen med Husmoderforeningen, med taler og sang. Bent Noack var aftenens taler.

Endvidere foredrag af museumsleder Stig Jensen, Ribe, om udgravningerne i Hvidding, og Svend Aage Knudsen, leder af Egns museet i Vejen, der fortalte om det gamle Skodborghus slot.

Som noget nyt arrangeredes tur til de danske årsmøder i Flensborg, som var en farverig folkefest med optog, taler og sang. En vellykket tur havde Hjemstavnsforeningen til det gamle Flensborg under ledelse af lektor ved Duborgskolen, H. G. Boysen.

Bladet »Hjemstavnen« er udkommet med ét nummer. Temaet var Skodborgskov gamle skole.

Arkivet har modtaget en del arkivalier i årets løb af forskellig art, såsom billeder, protokoller m.v. Der er foretaget kopiering af Frøs Herreds tingbøger 1742-1755. Hermed er arkivet i besiddelse af tingbøger 1692-1755. Kresten Hansen har udarbejdet register til tingbøgerne. Et stort og fortjenstfuldt arbejde er her gjort.

I samarbejde med Haderslev Museum har Hjemstavnsforeningen flyttet afdøde karetmager Jens Søebergs værksted med maskiner og redskaber til Hygum Hjemstavnsgård, hvor det midlertidigt er opstillet i lejede bygninger. Haderslev Museum overtog enkelte redskaber og arkivalier. Vi fik endvidere af arvingerne overladt en hel del værdifulde arkivalier såsom bøger, billeder, flag, regnskabsbøger m.v. til senere registrering.

Skrave Hjemstavnsforening

Formand: Hans J. Matthesen, Skravevej 17, Københoved, 6600 Vejen.

Skrave Hjemstavnsforening har afholdt de sædvanlige møder hver mandag 16-18 på biblioteket, hvor vi har fået gennemgået de forskellige ting vedrørende arkivet.

Der har været adskillige besøg, ligesom der har været skriftlige henvendelser til arkivet. Vi havde i år særlig glæde af et besøg af en i Skrave født, nu i Sverige boende, som afleverede nogle af slægtens dagbøger og andet materiale.

I det forløbne år har vi haft nogle fælles arrangementer med Skodborg Hjemstavnsforening. Langetvedbogen sælges der stadig eksemplarer af.

Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn

Formand: Helge Holst, Kulsviervej 8, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf. 74 84 61 72.

Foreningens arkiv:

fælles med Skodborg Hjemstavnsforening, se ovenfor.

I 1988 har foreningen, der nu har 163 medlemmer, udsendt en husstandsomdelt folder »Glimt fra Øster Lindet Sogns historie«.

Foreningens udflugt gik i 1988 til gården »St. Grue« i Stenderup hvor ejeren, læge Poul Villadsen, viste os gården og fortalte om dens historie; der var godt 90 deltagere. Derefter besøgte vi stedet, hvor sognets fattighus lå indtil 1866, og ved det efterfølgende kaffebord fortalte foreningens formand om Øster Lindet fattigvæsens historie.

I 1988 har foreningen modtaget over 500 gamle billeder og mange gamle papirer. Vi har også modtaget en dagbog, som er blevet ført af en dansk soldat i krigen 1864.

Rødekro kommune

Lokalhistorisk forening for Rødekro kommune

Formand: Thomas Heisel, Horsbyggårdevej 1, 6230 Rødekro.

Skærbæk kommune

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Formand: H.E.Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk.

Foreningens arkiv:

Skærbækegnens Museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: tirsdag-fredag kl. 14-17.

Ledere: H.E.Sørensen og H.Hofmand Nielsen.

Der har været følgende arrangementer: i november foredrag om postforbindelsen mellem Rømø og fastlandet gennem tiderne, i januar vistes filmen »Kongen bød«, den 10. februar afholdtes afstemningsfest sammen med andre foreninger, festtaler var fhv. landsarkivar, dr.phil. Harald Jørgensen, i marts talte Jørgen Slettebo om ungdomstilen og billedtæpper fra Skærbæk Væveskole 1896-1907. I april afholdtes generalforsamling. Til foredragene har der været 25-50 tilhørere, til afstemningsfesten ca. 100.

Arkivet modtager stadig billeder og papirer som registreres løbende.

Skærbækegnens Museum

Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: tirsdag-fredag kl. 14-17.

Leder: H.E.Sørensen (se ovenfor).

Skærbækegnens Museum holdt åbent i perioden 21.maj til 30.oktober 1988, hvor i alt 2441 personer besøgte museet. I de første tre måneder af perioden vistes udstillingen »Dansk landbrug 1788-1888-1988« i anledning af 200-året for Stavnsbåndets ophævelse, derefter Bo Bojesens tegninger og i den sidste periode arbejder af tre lokale kunstnere: Finn Hjortskov Jensen (malerier), Johan Kristensen (keramik) og N.C.Tobiesen (skulpt-

tur). Museet har i årets løb modtaget mange gaver, som på forskellig vis har kunnet supplere udstillingerne, og som museet er meget taknemmelig for.

Sundeved kommune

Nybøl Hjemstavnsforening

Formand: Peter Petersen, Tørvemose 5, Stenderup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 74 82.

Foreningens arkiv:

Nybøl gamle skole, Nybøl.

Åbningstid: mandag fra kl. 19.30 og efter aftale.

Leder: Peter Petersen (se ovenfor).

Arkivet har i årets løb jævnligt modtaget arkivalier og især gamle billeder, således at vi i dag har en temmelig stor samling. Det er den, der især har de besøgendes interesse.

Lokalhistorisk Forening for Sottrup sogn

Formand: Jens Paulsen, Fuglsang 4, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 72 66.

Foreningens arkiv:

V.Sottrup gamle skole, Skolevej 21, V.Sottrup.

Åben efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Skolevej 13, V.Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 72 11.

Foreningen har 579 medlemmer og der er solgt 540 årsskrifter 1988, som udkom med 13 artikler på i alt 104 sider.

I forbindelse med generalforsamlingen viste Anne-Helene Michelsen, Aabenraa, lysbilleder og fortalte om, hvordan bønder levede indendøre i gamle dage. I forbindelse hermed var der udstilling af gamle husholdningsredskaber. I maj var der udflugt til Blommeskobbel og Kettingskov på Als. Sammen med de to andre lokalhistoriske foreninger i kommunen afholdtes der i oktober foredrag med Anne Elisabeth Jensen fra Haderslev Museum, der fortalte om museets udgravninger i Sottrup sogn.

I arkivet er vi i gang med en omfattende registrering af samlingerne.

Historisk Forening for Ullerup

Formand: Knud Erik Sørensen, Rosenvej 1, Ullerup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 16 82.

Foreningens arkiv:

Bakkensbro 12, Ullerup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: hveranden onsdag kl. 18.30-20 og efter aftale.

Leder: Ellen Margrethe Olsen, Bakkensbro 8, Ullerup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 11 22.

I arkivet er året gået med at registrere dele af den store mængde materiale, som tidligere er indleveret. I forbindelse med dette arbejde har vi fået hjælp og instruktion hos den lokalhistoriske konsulent. Der er udsigt til, at vi i 1989 vil nå frem til en foreløbig registrering af alt indleveret skriftligt materiale, mens det har længere udsigter med de mange billeder. Ligeledes indleveres der til stadighed materiale til arkivet, især på åbningsaftenerne, som i 1988 har været velbesøgte.

I foråret var bestyrelsens medlemmer rundt i sognet for at sælge medlemskort. Interessen var stor og dette gav os mod på at genoptage udsendelsen af Munin, hvoraf sidste nr. (13) udkom i 1983. Ved juletid forelå så Munin nr. 14 i et oplag på 400 eksemplarer, og salget forløber tilfredsstillende. En lokalavis, Sundeved-posten, har stillet spalteplass til rådighed for os, og der har i årets løb været bragt forskellige små artikler om bagerier, hjemmebagning osv.

Foreningen har i årets løb sammen med naboforeningerne deltaget i arbejdet med indsamling af materiale vedrørende Sundeve-dialekten.

Selskabet for Nydamforskning

Formand: Vincent Jensen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 74 41 57 47.

Foreningens arkiv:

Nydamskolen, Skolevej 2, V.Sottrup.

Åben efter aftale.

Leder: P.H.Lund, Sdr. Landevej 73, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 61 95.

Årets største begivenhed var, at Hans kongelige Højhed, prins Joakim, har påtaget sig protektionen af selskabet.

Vi har fået anlagt en parkeringsplads ved Nydamhuset, som er istandsat udvendigt. Museumsinspektør P.Vang Petersens beretning om de tidligere undersøgelser i Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og historie er fremstillet i særtryk og kan købes hos selskabet for 15 kr.

Vi har gennemført forsøg med flækning af egestammer for at studere datidens metoder. 125-årsdagen for fremdragelsen af fyrretræsbåden blev fejret i Nydam Mose, hvor museumsinspektør J.Slettebo agerede Frederik 7. på en meget livagtig måde. Der afsløres to markeringspæle, som viser, hvor egebåden kunne have ligget for 125 år siden. Vi har fået fremstillet en model af Nydam-båden, 1,6 meter lang.

Selskabet har fortsat god tilgang af dokumentationsmateriale i form af fotokopier, fotos og videokopier af gamle film m.v.

Sydals kommune

Lokalhistorisk forening for Kegnæs sogn

Formand: Hans Bertelsen, Østerbyvej 50, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 46 51 10.

Foreningens arkiv:

Kegnæs skole.

Åbningstid: første mandag i måneden kl. 18-20.

Leder: Hans Bertelsen (se ovenfor).

På generalforsamlingen holdt pastor Madsen foredrag om H.P.Hanssen. Efter kaffebordet var der lokalhistorisk quiz med to lokale hold. I juni havde vi egnsvandring i »Skoven« med 85 deltagere og efterfølgende sammenkomst i forsamlingshuset, hvor der vises billeder fra egnen. Som i tidligere år er vi medindbyder med Kegnæs Ungdoms- og Idrætsforening og forsamlingshuset til tre kulturelle aftener i årets løb. Foreningen har i 1988 eksisteret i 10 år.

Lokalhistorisk Arkiv for Tandslet sogn

Formand: Sven Iversen, Østkystvej 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 44 77 85.

I februar afholdt vi generalforsamling med efterfølgende foredrag af John Kronborg Christensen om Byggeskik på Als, ledsaget af lysbilleder fra restaureringen af Alsingergården i Svenstrup, hvortil der i maj blev arrangeret en tur. 60-70 deltog i begge arrangementer.

Efter besøg af den lokalhistoriske konsulent er vi kommet i gang med registreringen, og har foreløbig registreret 50 foreninger her fra sognet. Vi kan med tilfredshed konstatere, at flere og flere afleverer billeder og andre arkivalier.

Lysabild sognehistoriske forening

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild Degnegård, Lysabild, 6470 Sydals, tlf. 74 41 42 84.

Foreningens arkiv:

på Lysabild skole.

Åbningstid: første torsdag i hver måned kl. 18-20 og efter aftale.

Leder: Nic. Hansen, Mommarmvej 395, Mommarm, 6270 Sydals, tlf. 74 44 79 95.

På et sognemøde i januar fik vi en gennemgang af den igangværende restaurering af Vibæk-møllerne. I marts fejredes foreningens 10-års jubilæum med en fest med 200 deltagere. Foreningen har i jubilæumsåret 734 medlemmer. I anledning af 10-årsjubilæet og 200-året for stavnsbåndets ophævelse udgav foreningen den lille bog »Da kongen bød – Lysabild sogn 1788« med oplysninger om sognet for 200 år siden. Som tak for støtte til foreningen gav vi alle hjem i sognet et eksemplar af bogen. Foreningens årlige sognevandring gik til firmaet Perregård og Handelskostskolen i Mommarm.

Foreningens 2. bog »– men træet har dybe rødder« kan stadig fås, men er næsten udsolgt. Den sælges via kassereren Peter Jørgensen, Lillehave 31, Lysabild, tlf. 74 44 43 34.

Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn

Formand: Chr. Wolf, Østerbakken 11, Høruphav, 6400 Sønderborg, tlf. 74 41 53 06.

Foreningens arkiv:

Hørup centralskole, Vestervej 42, Kirkehørup, 6400 Sønderborg.

Åben efter aftale.

Leder: Peter Hell, Havemose 4, Lambjerg, 6400 Sønderborg, tlf. 74 41 52 15.

Vi startede året med generalforsamling, hvor Hans Th. Tækker fortalte om Hørup sogn i ældre tid; den 7. juni havde vi en lærerig tur til Kobberrølle; byvandringen var i år henlagt til Hørup By, hvor der på Trompetergård var arrangeret en stor udstilling af gamle ting, som ejeren fortalte om, derfra gik turen til Præstegården, hvor pastor Hvalsø fortalte, og efter kaffen viste Sønderborg kvadrillen folkedansen til tonerne af alsiske spillemænd. Den 17. oktober var der efterårsmøde med snedker Laurits Høj, Holm, som talte om »Gammelt Værktøj«, senere læste Gudrun Rasmussen, Høruphav, digte af Martin N. Hansen. Møderne har været meget godt besøgt.

Selve arkivet har nu virket i seks år. De første indsamlinger bestod af billeder, som vi nu har ca. 1200 af, foruden en stor samling skole- og konfirmandbilleder helt tilbage til ca. 1900. Af arkivalier har vi bl.a. flere beskrivelser af sognet og dets gårde, forskellige jordebøger, skoleprotokoller, papirer vedr. enkelte personer, bl.a. dagbøger, poesibøger og slægtstavler. Desuden findes der en del foreningsarkivalier.

Sønderborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl, Sønderborg

Formand: Ester Fick, B.S. Ingemannsvej 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 68 84.

Foreningens arkiver:

Sønderborg/Dybbøl afdeling: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 43 27 10.

Åbningstid: mandag kl. 9-12, onsdag kl. 15-17.

Ulkebøl afdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: tirsdag kl. 10-12 og onsdag kl. 19.30-21.

1988 blev ikke som ventet et stille år. Efter at vi har fået velegnede lokaler, på Torvet 2 og Kirkegade 8, er afleveringslyst og besøgstal vokset til langt over 1000 på de to

arkiver. Dette er naturligvis blevet mødt med glæde, og alle har på bedste måde forsøgt at leve op til de mange besøg og forespørgsler.

Foreningen har 331 medlemmer, heraf er 24 frivillige medarbejdere på arkiverne i de seks ugentlige åbningstimer. Arkiverne stiller efterhånden meget store krav til bestyrelsen, og vi har derfor søgt hjælp og vejledning hos den lokalhistoriske konsulent, der har udarbejdet forslag til en struktur, hvor arkivet kan overgå til en selvejende institution med foreningen som støtteforening. Uden kommunal hjælp fremover går det dog ikke. Det er ikke muligt mere blot at skruer ned for aktiviteterne.

Vi udgiver et medlemsblad, Arkiv-Nyt, som er planlagt til at udkomme to gange om året, med meddelelser, program for foreningens vandringer og små fortællinger med »Nyt om arkivalier og andet«. Vores diassamling er vokset til 1800 stk., og den benyttes flittigt af områdets skoler og foreninger, med eller uden fortællere.

Selv om vi har indført en art brugerbetaling for de forskellige ydelser, arkivets medarbejdere udfører, kan dette ikke imødekomme de udgifter, der kræves for at sikre materialet fremover. Vi har mulighed for mikrofilming på begge arkiver, og regner med i fremtiden, når der kommer midler og arbejdskraft til det, at denne sikring kan foretages. Fast arbejdskraft og EDB-anlæg, er også med i vore fremtidsvisioner.

Foreningsarkivalierne er begyndt at komme ind. Og fotoafdelingen sørger for, foruden at fremstille dias, at affotografere til samlingerne. Registreringsafdelingen har måttet oprette midlertidige registreringer, og tage de største sager først.

Tinglev kommune

Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

Foreningen har tre arrangementer om året. Til generalforsamlingen i april havde vi besøg af fru Gerda Hagelsten, der fortalte livligt og engagerende om at være barn under 1. verdenskrig. Mødet, der blev holdt i Jyndeved forsamlingshus, var vel besøgt. I begyndelsen af august havde vi byvandring i Tønder under dr. S.Schoubyes kyndige ledelse.

Efterårsmødet fandt sted i Ravsted forsamlingsgård. Desværre havde vi ramt en dag, hvor der viste sig at være større møder i samtlige sogne, så fremmødet var meget beskedent. Deltagerne fik et interessant foredrag med lysbilleder ved den lokalhistoriske konsulent, Henrik Fangel, om emnet »Fra landsby til stationsby«. – Foreningen har nu 168 medlemmer.

Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune

Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov, tlf. 74 76 21 41.

Åbningstid: tirsdag kl. 10-12 samt første lørdag i måneden fra okt. til april; eller efter aftale.

Leder: Ester Feddersen (se ovenfor).

En gennemgribende reorganisering af arkivet er nu tilendebragt. Alle arkivalier er nu i arkivæsker, der er mærket med arkivfondnummer og opstillet i nummerorden. Alle registerblade er ligeledes forsynet med arkivfondnummer. Samtidig har vi indhentet noget af det forsømte, der lå og ventede på registrering, samt stort set fulgt med i registrering af nye afleveringer. Vi er nu i gang med at revidere billedarkivet. Med hjælp fra den lokalhistoriske konsulent får vi på Institut for sønderjysk lokalhistorie kontaktkopier af vore negativer, så vi kan få styr på dem.

Af indgåede arkivalier kan nævnes tre foreningsarkiver. Desuden viste et stort gårdar-

kiv fra Eggebæk sig at indeholde papirer vedr. fire nu forsvundne foreninger. Et personarkiv indeholdt et godt materiale om Skak, Skytte- og Ringriderforening i Tinglev. En aflevering vedr. Rens efterskole er nu registreret, den indeholdt bl.a. 153 billeder. Jens L. Høgsgaards arkiv er afleveret og indeholder samtlige prædikener fra hans 19 år som sognepræst i Bjolderup. I samme aflevering var lærer Jacob Holdts efterladte papirer. Tilsammen indeholdt de to arkivfonds ca. 120 billeder vedr. »Bjolderup Sogns Historie«, kirkerestauration, præstegård m.m.

Der er nu ikke flere andelsmejerier i Tinglev kommune. Arkiverne fra de nedlagte andelselskaber er stort set indgået. Fra Bylderup Bov er det meget fyldigt, men der er også arkivalier fra Rebbøl, Broderup, Uge og Terkelsbøl. Bolderslev vil senere indgå.

Tønder kommune

Lokalhistorisk Forening for Tønder kommune

Formand: Thorbjørn Heick, Kirkepladsen 3, 6270 Tønder, tlf. 74 72 12 27.

En stor del af bestyrelsens arbejde har i det forløbne år været koncentreret omkring forhandlingerne med Tønder Kommune og Tønder Bibliotek, omkring en flytning af arkivet fra de nuværende trange rammer på Jomfrustien, til nyistandsatte adgangsvenlige lokaler på Tønder Bibliotek. Forhandlingerne er nu afsluttet og arkivet kan flytte til biblioteket omkring 1. august 1989. Forhandlingerne er tillige resulteret i at Tønder Kommune ugentlig har stillet seks bibliotekartimer til rådighed for arkivet – en ikke uvæsentlig hjælp til det daglige arbejde.

Med særlig glæde har vi i år på foreningens forlag – »Neffen« – kunnet præsentere to så væsentlige publikationer som bibliotekar Knud Madsens bibliografi »Seminarlærer Claus Eskildsen 1880-1947«, samt fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversens bog »Vestslesvigs Tidende – Blade af et blads historie«, to meget fine bøger der også henvender sig til historisk interesserede uden for Tønder kommune.

I 1988 har foreningen afholdt følgende foredrag: »De tyske flygtninge i Danmark 1945-49« ved dr.phil. Henrik Havrehed, »Den sorte død« ved lektor Henrik Jensen, »Ritualer fra vugge til grav« ved museumsinspektør Inge Adriansen, samt en aften hvor foreningen og arkivets arbejdsgrupper, efter generalforsamlingen, fortalte om arbejdet i den lokalhistoriske arbejdsmark. Den årlige ekskursion gik i anledning af Christian IV året til Altona og Glückstadt med Ole Harck som turlleder.

Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune

Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 26.

Åbningstid: lørdag kl. 10-12, tirsdag kl. 14-17, eller efter aftale.

Leder: Ingolf Haase, Slotsgade 28, 6270 Tønder, tlf. 74 73 85 69.

En stor del af arkivets arbejde har i det forgangne år været koncentreret om afslutningen af arkivets kopieringsprojekt, der omfatter alle kirkebøger fra Tønders naboområde syd for grænsen – »Propstei Südtondern«. Kopieringsprojektet har omfattet mere end 100 kirkebøger fra i alt 31 sogne, eller sagt med andre ord mere end 40.000 kopier. Kopsamlingen omfatter nu alle kirkebøger i provstiet fra de tidligst bevarede til tiden omkring 1850-70. Det er nu arkivets håb, at vi ved henvendelser til de enkelte pastorater kan få alle sogne ført ajour til omkring år 1900. En oversigt over arkivets kopsamling af sydslesvigske kirkebogskopier kan fås ved henvendelse til arkivet.

Arkivets brugertal har i de sidste år lagt sig fast i et leje omkring 360 årlige henvendelser. I 1988 nåede vi op på 369 henvendelser mod 366 i 1987. Også tilvæksten af såvel arkivalier, billeder og bøger har i det forløbne år været tilfredsstillende, på trods af at

netop arkivets opsøgende arbejde har været tilsidesat på grund af kirkebogskopieringen og den almindelige travlhed på arkivet og i arbejdsgrupperne.

Foruden den altid støt arbejdende »båndgruppe«, har arbejdet i arbejdsgrupperne været koncentreret omkring kirkegårdsregistreringen og transskriptionsarbejdet i den »gotiske-gruppe«. Arbejdsgruppen vedr. kirkegårdsregistreringen (registrering af bevaringsværdige gravminder) har færdigregistreret de to ældste afsnit af Tønder Kirkegård, og dermed lagt den største mundfuld af arbejdet bag sig. Det er arkivet og foreningens håb, når den endelige registrering foreligger, at kunne publicere resultatet i form af et lille »værk« om Tønder Kirkegård.

Under Helene Moltkes ledelse har den »gotiske« arbejdsgruppe afsluttet sin hidtil største opgave – transskriberingen af den mere end 1500 foliesider store Acta Tunderensia, to kopibøger fra henholdsvis 1695 og 1731, indeholdende så godt som alle Tønder bys privilegier, skræer og lignende vigtige dokumenter vedrørende byens liv og administration.

Vojens kommune

Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Formand: Kurt Jespersen, Ternevej 2, 6500 6500 Vojens, tlf. 74 54 21 21.

Foreningens arkiv:

Herredsfoged Holms Hus, Tørning Mølle, Tørningvej 6, Hammelev, 6500 Vojens.

Åbningstid: tirsdag kl. 19.30-21.30 (lukket i skoleferier) eller efter aftale.

Leder: Elva Hansen, Runebakken 45, 6500 Vojens, tlf. 74 54 00 83.

Der arbejdes i det lokalhistoriske arkiv i Vojens. Fra venstre, arkivets leder, Elva Hansen, H. L. Hansen, Marianne Reinholdt og Laurids Lund, i færd med at sortere og registrere en aflevering. Fot. Lokalhistorisk forening for Vojens kommune.

Foreningen har haft følgende arrangementer i foråret: lysbilledforedrag om »Det gamle Vojens« af L.O.Schmidt, Vojens, i forbindelse med generalforsamlingen foredrag af Aage Gram om jdepotter, causeri af Aage Gram over emnet »Sagn og Latin«, i Jegerup i samarbejde med Jegerup Menighedsråd, båndoptagelser med Oluf Jørgensen, Vojens, der fortalte barndomserindringer fra Sommersted, på Sommersted plejehjem; i efteråret foredrag i Hammelev af Lizzie Knoop om smeden fra Errested, foredrag om Sønderjylland i oldtiden af Steen W.Andersen.

Vi har desuden deltaget i udarbejdelse af vandredstillingen om landbruget gennem 200 år, der blev vist på dyrskuet i Aabenraa i juni måned. På den årlige julemesse på Tørring Mølle deltog vi med en udstilling af billeder fra højmosen i Abkær, ligesom redskaber, der har været anvendt til tørvearbejde kunne ses.

Vi har for at sikre historisk materiale fået en aftale i stand med Sønderjysk Genbrugscenter om frasortering af historisk kildemateriale, ligesom der er indgået aftale med et par af byens ejendomsmæglere vedrørende fotos af huse, der er til salg. Endvidere er det aftalt med kommunens bygningsinspektør, at foreningen bliver orienteret om evt. tilladelser til nedrivning af gamle huse og bygninger.

1988 har været et travlt år for arkivet. Foreningens mange udadvendte aktiviteter har for alvor vist sig at være berettiget, for det er faktisk strømmet ind med historisk materiale til arkivet, så de 12 frivillige personer, der hver tirsdag aften mødes på arkivet for at registrere, har haft nok at se til. I alt 86 afleveringer er det blevet til, med et meget varieret indhold.

Vi har modtaget ca. 800 billeder af forskellig slags. Af arkivalier har vi bl.a. modtaget akter fra retssagen 1891 over gård- og møllejer Nis Peter Boysen, forretningspapirer fra et par købmænd m.m. Foreningskampagnen har også givet bonus, idet vi har modtaget mange protokoller, regnskaber, medlemslister, vedtægter osv.

Arkivets medarbejdere har i det forløbne år desuden produceret diverse udstillinger til foreningens arrangementer, og det er også lykkedes os både at skaffe midlerne og senere at indkøbe to brandsikre skabe, så vi også er i stand til at opbevare det store historiske materiale, som Vojens borgere betror os, på en betryggende måde.

Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn

Formand: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 55 61 84.

Foreningens arkiv:

Jegerup skole, Bygaden, Jegerup, 6500 Vojens.

Åben efter aftale.

Leder: Kaj Sandholdt, Kærager 8, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 29 80.

Foreningen er stiftet den 28.marts 1988. I løbet af det første år er indsamlet mange billeder, dokumenter og andet skriftligt materiale samt en del andre effekter.

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn

Formand: Ernst K.Svennesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 55 43 05.

Foreningens arkiv:

Ø. Lindetvej 5, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 55 46 07.

Åben efter aftale.

Leder: Ernst K.Svennesen (se ovenfor).

Foreningen har et godt samarbejde med andre i området, f.eks. bruges foreningens medlemmer i skolens udviklingsarbejde, der omhandler »erhverv før og nu«. Der samar-

bejdes endvidere med menighedsrådet omkring kirkens 800 års jubilæum. Vor fotograf har taget en del billeder fra luften og også mere jordnært, ligesom vi stadig modtager ældre fotografier. Vore udadvendte arrangementer har været godt besøgt med op til 80 deltagere ud af 120 medlemmer.

Aabenraa kommune

Aabenraa byhistoriske Forening

Formand: Tage Grodum, Slotsgade 30, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 79 16.

Ensted sogns lokalhistoriske Forening

Formand: Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6200 Aabenraa, tlf. 76 66 35 21.

Foreningens arkiv:

Skolegade 1, Stubbæk, 6200 Aabenraa.

Leder: Walborg Jessen (se ovenfor).

Ved generalforsamlingen i marts viste Rosa Schmidt fra Rømø lysbilleder og fortalte om »Et landskab i naturens støbeske«. I juni var vi på en aftentur til Sandbjerg slot, og i juli til Årup og Røllum. En week-end i september var der åbent hus i arkivet. Foreningen har endvidere arbejdet med spørgsmålet om en fredning af Aarup kapeltomt, og taget initiativer i forbindelse hermed. Arkivet leverede billeder til dyrskueudstillingen.

Løjt lokalhistorisk Forening

Formand: Karl Lildholdt, Stenvej 10, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 51 47.

Foreningens fotoarkiv bestyres af Jørgen Lundby, Søndervang 21, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa, tlf. 74 66 73 76.

Foreningen har afholdt to foredragsaftener: Jens Bruun viste lysbilleder og fortalte om »pulpiturmalerierne i Løjt Kirke og deres sønderjyske slægtninge«, og Helle Denckert fortalte om »Sømandskoner«.

I december udkom foreningen årbog »Det gamle Løjt« nr. 11. Arbejdet med denne udgivelse har domineret foreningens virke gennem en årrække, men der er nu ved at ske en udvidelse af aktiviteterne, idet der er igangsat et »Video-båndoptager-fotoudvalg«, der har til opgave at optage »aktuelle, historiske begivenheder«, såvel som at fremstille film om historiske mindesmærker m.m., interviews af sognets gamle osv. Endvidere oprettes et »Bygningsbevaringsudvalg« som vil beskæftige sig med registrering, rådgivning og præmiering med det formål at udbygge forståelsen for god og rigtig bevaring af de gamle huse og gårde på Løjt Land.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver i Sønderjylland 1988/89.
Ved Ib Andersen.

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie.

Udgivet af Henning Haugaard.

Nr. 13. 1988. Indhold: Henning Haugaard: Huths »Nerballe-suite for klaver« fra 1921 – Den tyske privatskole i Terp 1918-74 – Da foredragsholderen tog fejl af forsamlingshuset og den tyske skole – Gravlund – Pedersens gård i Gravlund – Skøde på Gravlund 1477 – Lovhævd på Gravlund 1514 – Jordbogsuddrag 1535-1548 – Belæste sønner fra sognet 1561-1874 – Amtsrådsmedlemmer fra Bedsted sogn – Jul i den tyske skole 1927 – Rim om folk i Arndrup omkring 1900.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Henning Haugaard, Enevold Sørensenvej 9, 6000 Kolding.

Bov

Fra Bov Museum.

Udgivet af Historisk Forening for Visherred.

Årgang 11. 1988. Indhold: H. H. Bang: Foreningen – H. H. Bang: Mindeord. – Harald Duggen: Teglværker – teglgårde i Bov Kommune – Inger Jørgensen: En hest på pension – Peter Andresen: Gravstenen i haven – H. H. Bang: Talende sten – Peter Asmussen: Beretningen om Holbøl Sogn i 1860'erne – Vedtægter for foreningen – N. P. Johnsen: En epoke i Smedeby bys historie – Postforholdene i Bov 1920.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Thorvald Larsen, Østerløkke 13, 6330 Padborg. Tlf. 74 67 19 14.

Ensted

Aarsskrift 1987-88.

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

1987-88. Indhold: Hans Lorenzen: Ijer – Datum Taarup d. 26. September 1778 – Afskrift af et dokument fundet ved ombygning af den gamle skole i Stubbæk – E. M. I. Poulsen: Oplevelser i en sønderjydsk præstegård fra februar til oktober 1864 – Årsberetning 1987.

1988-89. Indhold: Jørgen Schmidt: Sdr. Hostrup bys udvikling gennem 70 år – E. M. I. Poulsen: Oplevelser i en sønderjydsk præstegård fra februar til oktober 1864 – Amtmand Jürgen – Årsberetning 1988.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Caroline Walborg Jessen, Sønmark 24, Røllum, 6200 Åbenrå. Tlf. 74 66 35 21.

Felsted

Historisk Årbog for Felsted Sogn.

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn.

Nr. 6. 1988. Indhold: Peter Petersen: Dagbog tilhørende Jørgen Eskildsen – Peter Petersen: Tumbøl – bøndernes frihedsbrev – Urban Schrøder: Studenten fra Felsted – Hans Staugaard: I 1888 blev Tråsbøl og Felsted mejerier bygget – Svend A. Lauesgaard: Andelsbevægelsen og mejeribruget i 100 år – Ib Andersen: Asmus Jessens dagbogsoptegnelser – Ib Andersen: Tombøl – Tumbøl – Peter Petersen: Tumbøl bys krønike –

L.P.Jacobsen: Kongens karle – Peter Petersen: Stormflodskatastrofen 1872 – og mindesten ved Felstedskov – Peter Petersen: En forpurret plan – Historisk Forening for Felsted Sogn 1987-88.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Åbenrå. Tlf. 74 68 51 19.

Gråsten

Historisk Forening for Graasten by og egn.

1988. Indhold: Hans Heinrich Jacobsen: Mit levnedsløb – Poul Andersen: Efterskrift til »En kunstner fra Kvær« – Tage Nielsen: Det lille Teater – Graasten – Alex Asmussen: Erindringer om mit levnedsløb – Elsebeth Thygesen Kristensen: Årets gang 1987 – Poul Andersen: Historisk Forening 1987.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten. Tlf. 74 65 82 44.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn.

Årsskrift nr. 7 – 1989. Indhold: Hans Th.Tækker: Livets store vingesus – Hans J.Christensen: Året der gik – Andreas Lindschau – Charlotte Lutterberg: Mit ophold i flygtningelejren Hørup Klint fra maj 1945 til april 1947 – Hans Th.Tækker: En væbner fra Tandsgård sad fast i Bjørnemosen efter en nat hos præstens datter i Hørup – Hans Th.Tækker: Herregårdsliv på Majbølgård 1926-27 – Hans Th.Tækker: Verdens korteste jernbane – Hans Th.Tækker: E' Ringstok – Hans Th.Tækker: En rakers liv – Hans Th.Tækker: Et kulturcentrum i sognet for 100 år siden – Kære Ungdomsven og Kammerat – P.Kaad: Hørup Sogns Sangforening – En Mjanddreng spillede første violin i »Berns« I Stockholm – Hans Th.Tækker: Det begyndte i Høruphav – Hans Th.Tækker: Flyttedag for 100 år siden – Hans Th.Tækker: Til knavgild o' »Bjørnmos« – Hans Th.Tækker: En skoleudflugt i 1913 – Hans Th.Tækker: Varsler og synsk kone – Peter Hell: Lidt oplysninger om vort arkiv.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Peter Hell, Havemose 2, Lamberg, 6400 Sønderborg. Tlf. 74 44 52 15.

Klipleve

Fra Klipleve Sogn.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Klipleve Sogn.

1988. Indhold: Peter M.Petersen: Foreningen 1988 – J.K.Hansen: Et andet Klipleve Sogn – N.Møller Sørensen: Kirkeklokker i Klipleve – Jørgen Hansen: Faldne i 1.Verdenskrig fra Klipleve Sogn – J.K.Hansen: Kirkebygningen i Klipleve – Peter M.Petersen: Et himmelbrev – Jørgen Hansen: Sagen om navnet på vognen – For 50 år siden. Hejmdal 1938 – Peter M.Petersen, Johs. Weber, Børge Diemer: Bjerndrups udvikling i de sidste 150 år.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Peter M.Petersen, Vestervang 3, Klipleve, 6200 Åbenrå. Tlf. 74 68 76 88.

Lintrup

Lintrup – et gammelt sogn – et grænsesogn.

Udgivet af Lokalhistorisk udvalg.

Nr. 18. December 1988. Indhold: Samlestald – Mergelbanen – Udskiftningskort fra Dover – Æ Snekong – Et skolebillede fra Lintrup.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Povl Hinge, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup. Tlf. 74 85 53 18.

Løjt

Det gamle Løjt.

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske forening.

Nr. 11. 1988. Indhold: Niels Jørgen Jensen: Telefon i Løjt – Petrea Schmidt: Tante Jørgensen – Karl Lildholdt: Kaptajn Stabenows erindringer – Jes M. Holdt: Skoler og Skolemestre i Løjt sogn – Petrea Schmidt: Digt af Hans Mikkelsen – Sv. Aa. Faaborg: Restaurant og Hotel Loddenhøj – Asta Jepsen: Tyske tropper besøger Straagaard – Sophie Berg: Blomstersproget – Julius Berg: Skovbysmykket – Rolf Larsen: Guanofarten med Aabenraaskibe – Sv. Aa. Faaborg: Løjt Mølle – Det særegne bageri i Barsmark – Svend Hansen: Løjt folke- og realskole III, smult vande med forhindringer – Livets sejerskrans.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mads Lildholdt, Barsøvej 89, Løjt Kirkeby, 6200 Åbenrå. Tlf. 74 66 73 83.

Rødding

Historisk årbog for Rødding kommune.

Udgivet af Rødding bibliotek.

1988. Indhold: Søren Mulvad: I Rødding på stavnsbåndets tid – Hans J. Dall: To barndoms minder fra Jels Overby – G. Hortmann: Et ideelt landsbysamfund – H. P. Hanssen: Om den tyske nybyggerforening i Rødding – N. H. Kragh-Nielsen: Billeder fra grænsen 1864-1920 – Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til N. H. Kragh-Nielsen, Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding. Tlf. 74 84 12 88.

Sottrup

Årsskrift for Sottrup Sogn.

Udgivet af lokalhistorisk Forening for Sottrup Sogn.

1988. Indhold: Bemærkninger til artiklen om orgelbygger Marcussen i sidste årsskrift 1987 – Jens Lampe: Ferdinand Ohrt fra Sandbjerg – Olav J. Bonefeld: Kongebesøget i Sandbjerg og Sottrup 1920 – Jørgen Paulsen: To hustavler i Sottrup Træer – Klara Sørensen: Gode og mindre gode minder – Carl Langholz: Grev Conrad Reventlow til Sandbjerg – Olav J. Bonefeld: En grænselandsfamilie – Elisabeth Kjølseth: Træk af Sottrup sogns præstehistorie 1526-1666. Præsteslægten Brun – Christen Jacobsen: Oplevelser og minder fra et langt liv – Troels Fink: Optantproblemet – O. J. Bonefeld: Optanterne i Sottrup sogn – Ingeborg Poulsen: Minne frå min barndom – Kirsten Dall: 1987 – året der gik.

Ullerup

Munin.

Nr. 14. 1988. Indhold: Oversættelse af originaldokument angående udskiftningen i Ullerup by – Et fæstebrev fra Avnbøl datteret 2. april 1764 – N. P. Thuesen: Oprettelsen af Husflidsskolen i Ullerup sogn – Angående mindepladen på Eckersberghus i Blans

over maleren C.W.Eckersberg – Lith – klokken – Jørgen A.Jensen: Erindringer – Sidste angående mindesmærket over faldne og begravede soldater på Ullerup kirkegård.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Knud Erik Sørensen, Rosenvej 1, Ullerup, 6400 Sønderborg. Tlf. 74 46 16 82.

Varnæs

Varnæs Birk.

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 14. 1989. Indhold: Ib Andersen: Den røde hane galer – Marie Steg Kasina: Forord til Christian Jepsen Stegs erindringer – Christian Jepsen Steg: Tids, og Livs-Betragtninger – L.H.Hansen: Med »æ Kleinbahn« gennem Varnæs kirkesogn – Hans C.A.Lyck: Fra våbenstilstand til afstemning – Hejmdal 1916-17 – Peter Petersen: Tirsdag den 1.april 1628 – Svend Agertoft: Varnæs Birks Borgerforening 1987-88 – En sang fra Varnæs Andelsmejeris 70 års jubilæumsdag.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Arne Videbæk, Lærkevej 1, Varnæs, 6200 Åbenrå. Tlf. 74 68 05 72.

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland for kalenderåret 1988

UDGIFTER

Årbøger

Trykning	155.868,50	
Udbringning	30.935,73	
Honorarer	24.464,60	211.268,83

Sdj. Månedsskrift

Trykning	161.416,25	
Lydbånd	11.448,52	
Forsendelse	26.583,62	
Honorarer	12.547,40	
Kontorhold	30.000,00	
Andet	14.144,31	256.140,10

Skrifter

Udgivelser	286.405,79	
Honorarer	35.291,80	321.697,59

Porto

		40.149,43
--	--	-----------

Markedsføring

Brochurer	14.886,21	
Hvervekamp	1.814,20	16.700,41

Medlemsaktivitet

Egnsvandring	17.687,14	
Foredrag	3.900,00	
Slægtshist.kursus	7.661,40	
Årsmøde	3.106,48	
Amtskredse	9.841,00	42.196,02

Sekretariat

Lønninger	90.844,14	
Kontorudgift	14.438,90	
Telefon	2.885,24	
Lønservice	704,51	
Foreningsserv.	8.003,59	
Forsikring	1.074,60	
Gebyr	1,61	
Andel i varme	15.159,23	
Tekstbeh.anlæg	1.805,00	
Fotokopiering	10.531,14	
Arbejdsgiverb.	1.893,00	147.340,96

Styrelse

Møder	7.158,65	
Repræsentat.	670,95	
Kont.SLF	6.175,00	
Gaver & Tilsk.	1.277,00	
Kørsel	2.599,60	
Vederlag	4.000,00	21.881,20

Diverse

Udgifter	7.009,46	
Renter	146,43	7.155,89
Balance		<u>1.064.530,43</u>

INDTÆGTER		
Medlemskontingent		184.714,37
<i>Sdj. Månedsskrift</i>		
Abonnement	155.379,51	
Tilskud	77.500,00	
Lydbånd	11.803,25	
Annoncer	15.983,62	
Ældre månedsskrifter	7.029,48	267.695,86
<i>Skrifter</i>		
Salg af skrifter	174.636,64	
Tilskud	65.500,00	240.136,64
<i>Porto . . . . .</i>		
		12.221,62
<i>Medlemsaktivitet</i>		
Egnsvandring	23.250,00	
Slægtshist.kursus	10.975,00	34.225,00
<i>Sekretariat</i>		
Tilskud fra Amtsk.	75.000,00	
Tipsmidler	11.000,00	86.000,00
<i>Diverse</i>		
Forskelligt	1.609,64	
Renter	38.163,94	
Fotogebyr	523,76	40.297,34
I alt indtægter		865.290,73
Årets underskud		199.239,60
Balance		<u>1.064.530,43</u>

Status for Historisk Samfund for Sønderjylland pr. 31.12.1988

AKTIVER	
Beholdning i Pengeinst.	272.104,34
Girobeholdning	593,47
Kontantbeholdning	1.043,54
Debitorer	16.117,60
Momstilgodehavende	62.583,78
Tipsmidlertilgodehavende	11.000,00
Balance	<u>363.442,73</u>
PASSIVER	
Saldo pr. 1.1.1988	522.682,33
- årets underskud	199.239,60
+ forudbetaling til skrift	40.000,00
Beholdning pr. 31.12.1988	<u>363.442,73</u>
Der fordeles således:	
Egnsvandring	13.000,00
Biografier	30.000,00
Årbogsregister	150.000,00
Andre udgivelser	100.000,00
At overføre til 1989	70.442,73
Balance	<u>363.442,73</u>

Aabenraa, den 25.2.1989

Rasmus H. Callesen, kass.

Ovenstående regnskab har vi, som foreningens valgte revisorer, gennemgået og fundet i orden. Bilagene er ved stikprøve kontrolleret, og beholdningerne er afstemt efter pengeinstitutternes kontoudskrifter og saldomeddelelser.

Revisionen gør dog opmærksom på, at der ikke foreligger skriftlig tilsagn eller bevilling vedr. de anførte tipsmidlertilgodehavende.

Aabenraa, den 22.marts 1989

Svend Lyck   Sven Andresen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1988 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afgangslisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle de nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge, tilmeldt i tiden 1.januar - 31.december 1988. Pr. 31.december 1988 udgjorde medlemstallet 2863, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Aabenraa	725
Haderslev	567
Sønderborg	308
Tønder	354
Sydslesvig	158
Øvrige land	731
Udland	20

Døde i 1988

R.P.Sørensen, Varde
 Gerda Johnsen, Haderslev
 Hans Jacobsen, Bredebro
 Georg Nørregaard, København
 Aage Muurholm, Christiansfeld
 Johs. Lomholt-Thomsen, København
 Arnold Wilfert, Flensborg
 Else Pindstrup Sørensen, Aabenraa
 Theodor Peters, Kruså
 A. Mortensen, Gram
 Tove Schultz, Sønderborg
 Karen Hvidfeld, Gentofte
 Bothilde Clausen, Felsted
 O.Aastrup Ludvigsen, Brabrand
 Poul Skadhauge, København

Nye Medlemmer 1988

Almqvist & Wiksel, Sverige
 Bent Holm Andersen, Sønderborg
 Andreas Andresen, Tofthund
 Solvej Bartelsen, Brøndby Strand
 Jørgen Bech, Esbjerg
 Hans Becker, Aabenraa
 Lis Bertelsen, Padborg
 Søren Bertelsen, Kastrup
 Niels Block, Rødding
 H.C. Bock, Aabenraa
 Niels Bracke, Kiel
 Torben Brandt, Rødding
 Anders Bundgård, Højer
 Arnold Busck, København
 Jette Carlsen, Tranbjerg
 Erich Ceumern-Lindenstjerne, København

Asmus Christensen, Haderslev
 Kaj Christensen, Tinglev
 Kjeld Christensen, Charlottenlund
 Jørgen Christiansen, Aabenraa
 Erik Clausen, Aabenraa
 Elsemarie Dam-Jensen, Løgumkloster
 Inger Danielsen, Rødekro
 Fiona M. Dow, København
 Mette Eriksen, Aabenraa
 Petra Erichsen, Flensborg
 G. F. Faber, Haderslev
 Gunnar Fink, Aabenraa
 Marie Finne, Aabenraa
 Carl Fischer, Aabenraa
 Chr.J. Fischerleine, Nordborg
 Aage Fogh, Sønderborg
 Elly Fuglsang, Haderslev
 Knud Gether, Sønderborg
 Susanne Gram, Tranbjerg J
 Arne G. Hansen, Ribe
 Ernst Frederik Hansen, Lyngby
 Hanne Kjer Hansen, Gråsten
 Per Højer Hansen, Aarhus C
 Inga Hammer, Løgumkloster
 Asta Hedegaard, Skanderup
 T. Herskind, Haderslev
 Albrecht von Hessberg, Flensborg
 Bernhardt Hessellund, Esbjerg
 Olav Bo Hessellund, Bolderslev
 Carl Hilger, Kolding
 Karsten Himmelstrup, Aabenraa
 Niels J. Hørlyck, Årslev
 Peter Iversen, Tønder
 Eva Hundebøl Jensen, Nr. Nebel
 Gunhild & Jens Carl Jensen, Brønshøj
 Hans Buur Jensen, Haderslev
 Inger Lis Jensen, Kokkedal
 Ole Flensborg Jensen, Aabenraa
 Steen Jensen, Ølstykke
 Hans Jepsen, Løgumkloster
 Niels K. Jessen, Tønder
 Torben Johansen, Tønder
 Poul Emil Juvre, Varde

Lilliane Højgaard Jørgensen, Kbh. SV
 Mary Windfeldt Kaiser, Søborg
 Jørgen Kjer, Bylderup Bov
 Henry Kjærbøll, Sønderborg
 Karl Chr. Koch, Hyllinge
 Jette Korthisen, Aabenraa
 Jørgen Kryger, Tønder
 Arne Langkilde, Aabenraa
 Frederik Hans Lassen, Aabenraa
 Gunnar Lausten, Aabenraa
 Hans E. Lautrup, Graasten
 Nis Light, Haderslev
 Mads Lildholdt, Aabenraa
 Andreas Loff, Aabenraa
 Niels Peter Lyck, Sydals
 Ernst Løkke, Tønder
 Henrik H. Madsen, Gråsten
 Ebba Michelsen, Haderslev
 Marie og Holger Mikkelsen, Toflund
 Tove og Halldor Mitchel, Aabenraa
 Birgitte Mouritsen, Vojens
 Paul la Cour Møller, Graasten
 Eling Mors Nielsen, Højer
 Mogens Nielsen, Gråsten
 Ester Nørrelykke, Middelfart
 Lisbeth Nygaard, Aabenraa
 Kim Paulsen, Viby
 Ellen Busk Petersen, Bov
 Hans Jørgen Petersen, Aabenraa
 Jens Holten Pedersen, Aabenraa
 Jørgen Anton Pedersen, Aabenraa
 Kern Haurum Pedersen, Graasten
 Knud J. Pedersen, Skærbæk
 Mila Petersen, Aabenraa
 Ole Pedersen, Sønderborg
 Palle Pedersen, Fredensborg
 Steen Petersen, Aabenraa
 Hans H. Posselt, Tønder

Jørgen Poulsen, Hundested
 Carl S. Rasmussen, Vojens
 Kirsten Ravn, Gram
 Jørgen Rollmann, Otterup, Fyn
 Jane Rosenkjær, Lyngby
 Paul Røge, Branderup
 Deborah Schmidt, Aabenraa
 Hanni Schmidt, Løgumkloster
 Uffe Schlichtkrull, Skodsborg
 Johan Selmer, Haderslev
 Ellen Skafsgaard, Gram
 Gertrud Schmidt, Aabenraa
 Børge Overvad Steffensen, Løgumkloster
 Ortrud Steppat, Slesvig
 Jan Sønnichsen, Tønder
 Else Sønniksen, Tønder
 Marie Sønniksen, Tønder
 Erik Sørensen, Aabenraa
 Jens Dixen Sørensen, Tønder
 Kaj Sørensen, Aabenraa
 Kirsten Rafn Sørensen, Vestbjerg
 Søren Sørensen, Århus N
 Bengt Lautrup Terp, Aabenraa
 Claus Thomsen, Aabenraa
 Herdis Thomsen, Herning
 Otto Thorsen, Fredericia
 Karen Thygesen, Aabenraa
 Anton Toft, Haderslev
 Sv. Aa. Toft, Kruså
 Kirsten Trebein, Højer
 P.C. Tulinus, Højer
 Malis og Per Uhrenholt, Padborg
 Vojens Bibliotek, Vojens
 Preben Wolf, Humlebæk
 Hanne Worne, Broager
 Lorens Wree, Tønder
 Otto B. Wroblewski, København K

Forfatterliste

- Inge Adriansen, museumspædagog, lic. phil., Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg
- Dorrit Andersen, landsarkivar, cand. mag., Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36, 5000 Odense C.
- Ib Andersen, overlærer, Lindealle 7, Varnæs, 6200 Aabenraa
- Poul Andersen, fhv. filialdirektør, Munkemølle, 6300 Gråsten
- Steen Wulff Andersen, museumsinspektør, mag. art., Haderslev Museum, Dalgade 7, 6100 Haderslev
- Henrik Becker-Christensen, lektor, mag. art., Institut for Grænseregionsforskning, Persillegade 6, 6200 Aabenraa
- Steen Ove Christensen, cand. phil., Classensgade 52, 2100 København Ø.
- Jørgen Elklit, universitetslektor, dr. scient. pol., Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 8000 Århus C.
- Poul Enemark, universitetslektor, dr. phil., Historisk Institut, Aarhus Universitet, 8000 Århus C.
- Henrik Fangel, lektor, lokalhistorisk konsulent, cand. mag., Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa
- Knud Fanø, fhv. rektor, cand. mag., Gertruden Str. 1, D 2390 Flensborg (Postboks 147, 6340 Kruså)
- Troels Fink, professor, dr. phil., Vægterpladsen 1, 6200 Aabenraa
- H.V.Gregersen, fhv. studielektor, dr. phil., Dr. Alexandrinesvej 2, 6100 Haderslev
- Tage Grodum, embedslæge, Slotsgade 30, 6200 Aabenraa
- Hans Munk Hansen, professor, arkitekt M.A.A., Toldbodgade 71, 1253 København K.
- Hans Schultz Hansen, arkivar, mag. art., Landsarkivet i Aabenraa, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa
- Ole Harck, Dr. phil., Institut f. Ur-u. Frühgeschichte, Olshausenstr. 40, D 2300 Kiel 1
- Lars N.Henningsen, arkivar, dr. phil., Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks, 6340 Kruså
- Peter Kr.Iversen, fhv. landsarkivar, cand. mag., Dimen 2, 6200 Aabenraa
- Hans Chr.Johansen, professor, dr. oecon., Historisk Institut, Odense Universitet, 5230 Odense M.
- Anders Ture Lindstrøm, redaktør, cand. mag., Danmarks Radio, H.P.Hanssens Gade 11, 6200 Aabenraa
- Bjørn Poulsen, seniorstipendiat, dr. phil., Toosbüystr. 33, D 2390 Flensborg

Carsten Porskrog Rasmussen, forskningsmedarbejder, cand. phil., Institut for Grænseregionsforskning, Persillegade 6, 6200 Aabenraa

Christian Skov, adjunkt, cand. mag., Duborg Skolen, D 2390 Flensborg

Jørgen Slettebo, museumsinspektør, cand. mag., Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg

Niels T. Sterum, mag. art., Kløvervej 10, Assentoft, 8900 Randers

Bjørn Svensson, redaktør, cand. polit., H.P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev

Ole Tonsgaard, universitetslektor, cand. scient. pol., Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 8000 Århus C.

Hans H. Worsøe, landsarkivar, cand. mag., Landsarkivet i Aabenraa, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa

Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Udsolgt.
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev Landråd*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem Tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens Værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt. Gratis.
7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske Lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*, 2. udg. revideret og udvidet af Hans Worsøe. Udsolgt.
10. *Nordslesvigs åndelige Genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Udsolgt.
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur*, 2. udg. m. tillæg. Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Udsolgt.
12. *Nordslesvig efter Genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. Udsolgt.
15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 20,00, III kr. 20,00.
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. Udsolgt.
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterens tid*. Kr. 30,00.
20. Knud Kretzschmer: *Den sønderjyske Fond*. Kr. 20,00.
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Udsolgt.
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550–1848*. Udsolgt.
23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Kr. 50,00.
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550–1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrå bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen: I–III. Udsolgt.

26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvener: H. P. Hanssen. H. V. Clausen.* Kr. 30,00.
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydske Psalmesang 1717–1740.* Udsolgt.
28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi.* Kr. 35,00.
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795–1805.* Udsolgt.
30. *Tønder Seminarie-stat 1788–1963.* Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Udsolgt.
31. Peder H. Schmidt: *Hverdag og fest. Vestslesvigske minder.* Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser.* Udgivet af A. Andersen. Udsolgt.
33. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København.* Kr. 35,00.
34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi.* Udgivet ved A. Andersen. Kr. 20,00.
35. L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre.* Kr. 20,00.
36. M. Favrholt: *Haderslev Latinskoles historie 1567–1967.* Udsolgt.
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850–1853.* Udsolgt.
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer.* Udgivet ved H. V. Gregersen. Kr. 30,00.
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet.* Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Udsolgt.
40. G. Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814.* Udsolgt.
41. G. Japsen: *De nordslesvigske sparekassers historie.* Kr. 36,00.
42. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland.* Kr. 60,00.
43. Harald Jørgensen: *Genforeningens statspolitiske baggrund.* Kr. 36,00.
44. *Sønderjyske Historikere efter 1864.* Under redaktion af Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Dorrit Andersen. Kr. 25,00.
45. Aksel Lassen: *Valg mellem tysk og dansk.* Kr. 80,00.
46. Anders Pontoppidan Thyssen: *Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815–1850.* Kr. 65,00.
47. Lars N. Henningsen: *Fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder 1736–1841.* Kr. 45,00.
48. Holger Hjeldholdt: *A. Regenbug, 1815–1895. En dansk embedsmand.* Kr. 50,00.
49. Aage Rasch: *Ejderkanalen.* Kr. 35,00.
50. Thade Petersen: *Rømø. Et bidrag til øens historie og beskrivelse.* Udsolgt.
51. Asger Nyholm: *Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850.* Kr. 90,00.

52. G. Japsen: *Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender*. Kr. 60,00.
53. Børge L. Barløse: *Lærerstanden i Sydslesvig fra reformationen til 1864*. Kr. 120,00.
54. Peter Anholm: *Sømandsliv og guldfeber. Erindringer fra verdenshavene, Australien og New Zealand 1854–1864*. Kr. 60,00.
55. Jens M. Holdt: *Gårde og Slægter i Løjt sogn*. Kr. 75,00.
56. Sigurd Schoubye: *Sønderjysk Sølv*. Kr. 160,00.
57. G. Japsen: *Den fejlslagne germanisering*. Kr. 60,00.
58. Hans H. Worsøe: *Slægtshistorie i Sønderjylland*. kr. 60,00. Teksthæfte hertil. Kr. 15,00.
59. *Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld*. Kr. 260,00.
60. Hans Schultz Hansen: *Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880–1914*. Udsolgt.
61. Henrik Becker-Christensen og Jørgen Witte: *Fra købstad til storkommune. Aabenraa bys historie, bind 4, 1945–1970*. Kr. 110,00.
62. Otto Norn: *To grænseslotte. Frederik I's Gottorp og Christian IV's Koldinghus*. Kr. 70,00.
63. H. V. Gregersen: *Reformationen i Sønderjylland*. Kr. 98,00.
64. Lars N. Henningsen (red.): *Ensted sogns historie*. Kr. 110,00.
65. Tage Morsing: *Peter Kiers Atlas over Øster Løgum sogn*. Kr. 290,00.
66. Hans H. Worsøe, Steen W. Andersen, H. V. Gregersen, Carsten Porskrog Rasmussen, Hans Schultz Hansen: *Løjt sogns historie*. Kr. 140,00.
67. P. Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1831–36*. Kr. 75,00.
68. Svend Falkner Sørensen: *Faneflugt?* Kr. 80,00.
69. Troels Fink: *Landsbyfællesskabet i Rinkenæs 1550–1769*. Kr. 75,00.

De anførte priser er medlemspriser. I boghandelen koster bøgerne 50% mere. Medlemmer kan bestille bøgerne ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, telefon 74 62 46 83.

